

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1976

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY**

7	Med Milan: Podoby znaků lékařské fakulty Univerzity Karlovy
41	Martínek Jan: Nově zjištěné prameny o rektorech bělohorského období
53	Schmid Ludvík — Polišenský Josef: Irové ve střední Evropě a Univerzita Karlova
67	Sinkulová Ludmila: Zdravotně politické priority profesora lékařské fakulty Karlovy univerzity Jana Meliče

Referáty

91	Nová literatura k dějinám městské školy u sv. Mořice v Olomouci (Michal Svatoš)
93	Kapitoly z dějin olomoucké univerzity 1573—1973 (Hvr.)
94	Die mittelalterliche Universität, vyd. H. Rüthing (Mi. S.)
95	Z. Skubała-Tokarska — Z. Tokarski, Uniwersytety w Polsce (Hvr.)
96	A. B. Cobban, The Medieval Universities (Ivan Hlaváček)
99	Dějiny sofijské univerzity (Hvr.)
100	Ludwig-Maximilians-Universität München 1472—1972 (Hvr.)
102	C. G. Mor — P. Di Pietro, Storia dell' Università di Modena (Marie Štemberková)
105	Rozhodnutí o 17. listopadu 1939 (Hvr.)
106	Listy Lucjana Malinowskiego do Jarosława Golla (Hvr.)

Cizojazyčná shrnutí

38	Med Milan: Die Gestalten der Insignien der medizinischen Fakultät der Karls-Universität
52	Martínek Jan: Neu aufgefundene Quellen über die Rektoren der Prager Karls-Universität um das Jahr 1620
65	Schmid Ludvík — Polišenský Josef: The Irish in Central Europe and the Charles University
88	Sinkulová Ludmila, Die gesundheitspolitischen Prioritäten des Professors der medizinischen Fakultät der Karls-Universität Jan Melič

PODOBY ZNAKŮ LÉKAŘSKÉ FAKULTY UNIVERZITY KARLOVY

MILAN MED

Odborně recenzovali:

Doc. PhDr. JAN HAVRÁNEK, CSc., z Archívu Univerzity Karlovy

PhDr. KAREL BERÁNEK, ze Státního ústředního archívu v Praze

PhDr. JOSEF TRÍŠKA, CSc., z Archívu Univerzity Karlovy

PhDr. JIŘÍ KROPÁČEK, CSc., z katedry dějin umění FFUK v Praze

Symboly zobrazené na starodávných znacích vysokých škol připomínaly ochrannou moc patronů nebo jindy opět podobenství blízka zaměření fakultní korporace. Tato znamení zdobila pečete univerzitní i fakultní, rektorské, děkanské i kolejní; někdy byla ozdobou univerzitních žezel. Ztvárnění znaků se proměňovalo spolu s vývojem výtvarných názorů a zůstává poutavým svědectvím umění své doby.

Znaky pražského vysokého učení poznáváme z bohatého souboru žezel, pečeti a jejich vyobrazení. Jsou to insignie univerzity založené roku 1348 a insignie fakult, které jí náležely. Původně fakulty byly čtyři: teologická, právnická, lékařská a fakulta artium. Tehdy se zároveň univerzita dělila ve čtyři národy: národ český, polský, bavorský a saský. Jejich znaky zůstaly umístěny na dvou původních žezlech pražského učení.

Úkolem této rozpravy jest sledovat výskyt a význam znaků, které po staletí reprezentovaly pražskou lékařskou fakultu. Pokusit se naznačit podobu znaků ztracených a jen porůznu zmíněných. Konečně je namístě ospravedlnit snahu současnosti o vytvoření reprezentačního symbolu fakulty, významově i tvarově vyvozeného z řady historických souvislostí, jejichž povědomí pak opravňuje předznamenat ideové poslání vysoké školy.

Historická žezla lékařské fakulty Karlovy univerzity popsal Václav Vojtíšek v knize *Karolinum — statek národní*, která vyšla před druhou světovou válkou. (1). V roce 1945 se Vojtíšek zabývá osudem starobylých univerzitních insignií za válečných let ve své stati *Za pravdu a práva*. (2). Roku 1946 se vrací k ikonografii insignií v díle *Karlova universita vždy jen naše*. (3). Význam insignií i vysokoškolské emblematicky v moderní době připomíná Vojtíšek v roce 1953

ve svém článku pro umělecký časopis TVAR. (4). Vědec obrací tu pozornost výtvarníků k problematice vysokoškolských žezel a hodnostářských řetězů, které s jistým váháním a vždy v tvůrčích rozpacích byly chystány pro řadu nově založených vysokých škol. Naposledy vrátil se Vojtíšek k emblémům Univerzity Karlovy ve spise *O starých pečetech universitních*. (5). Uzavřené dílo Vojtíškovo připomněl roku 1975 Jan Havránek ve stati *Václav Vojtíšek a Univerzita Karlova*. (6).

Podobou původní pečeti pražské lékařské fakulty zabývá se Karel Beránek ve svém spise *O počátcích pražské lékařské fakulty 1348–1662*. (7). Žezlo německé lékařské fakulty poznáváme dnes z knihy *Corpus sceptrorum*, vydané heidelberskou univerzitou roku 1971. (8).

Věnujme nejdříve svoji pozornost symbolům vyobrazeným na pečeti:

Starobylé ryteckví pečeti představuje zvláštní druh umění reliéfu. Plasticky provedený znak, pečeť (sigillum), vzniká otiskem pečetidla do tvárné hmoty, kovu, vosku, nebo papíru. Princip opakovatelnosti otisků má obdobu v reprodukci umělecké grafiky, kde otiskem z jedné desky vzniká rovněž různé množství rytin. Tvorba pečeti však nepřešla nikdy ve volnou uměleckou disciplínu, ale skromně setrvala ve vytváření značek pro osvědčování pravosti významných listin.

Čteme o pečeti zlatých, olověných, z vosku přirozené barvy, nebo předem zbarveného. (9, 10). Z pečeti zhotovených z barevného vosku převažují počtem v českých archívech pečeti černé; jsou ze včelího vosku přibarveného sazemi. Používání červeně nebo zeleně zbarvených pečeti bylo výsadou udělovanou panovníkem: Také pečeti naší univerzity jsou z červeně zbarveného vosku.

Sfragistika rozlišuje na pečeti pole, na kterém je umístěn znak, od legendy, popisu, zpravujícího komu pečeť patří. V pozoruhodném souladu setkávají se dvě svébytné výtvarné disciplíny: Umění figurální stylizace a umění písmařské; dva rozdílné a zároveň spojitě výrazy téže doby. Samo zpracování reliéfu bylo vymezeno užitými pracovními postupy. Soudíme na častou kombinaci metody pozitivní, kdy plasticky budovaný model byl odlit v hrubou raznici, která byla nadále dotvářena metodou negativní, odnímáním hmoty razidla jemnými noži, rýtky a vrtáky, jejichž konkávní pravidelně profilované stopy podměnily v otisku pečeti konvexity modelačně jinak nedostižné.

Tak vzniklo pečetidlo, typář: destička ze stříbra, bronzu nebo cínu, po jedné straně opatřená textem a znakem negativně vyhloubeným v zrcadlovém převrácení, po druhé straně zpevněná ouškem (kobytkou), které sloužilo k uchopení anebo zavěšení pečetidla na řetěz. Je známo, že to byla zprvu právě pečetidla, která nosili středověcí představitelé vysokých škol na svých rektorských, nebo děkanových řetězech. (11). Nosit při univerzitních obřadech takto zavěšenou medaili s obrazem současného panovníka se stalo zvyklostí až v pozdějších dobách.

Lze odhadnout, kdy vzniklo nejstarší pečetidlo pražské lékařské fakulty? Je možné, že pečetidlo fakulty jako korporace mediců bylo pořízeno již při počátku univerzity. Úřad děkana fakulty byl ustaven až roku 1367. Ve spojitosti s tímto úřadem lze předpokládat vznik jiného pečetidla — *Sigillum decanatus facultatis medicae*. Nelze zamítnout možnost používání osobních děkanových pečeti, nepřenositelných již na následujícího děkana; tato pečetidla by pak byla ničena spolu s ukončením funkčního období hodnostáře.

Pokud bychom spojovali vznik fakulturního pečetidla s ustavením děkanových úřadů, neměli bychom je vázat přesně k tomuto datu. Soudíme tak podle obdobné situace na teologické fakultě. Známe jméno jejího prvního děkana Jana z Wasie, o kterém se zároveň dočítáme, že v Praze působil od roku 1381, tedy až 14 let po ustanovení funkce děkanů fakult. *Iohannes de Wasia — primus decanus facultatis theologiae, Pragae annis 1381–1392 moratus est*. (12).

Stará pečetidla se nedochovala, nedochovaly se ani pečeti lékařské fakulty. Z roku 1622, kdy byl pořízen předávací seznam univerzitních typářů, zbyl na listině se souborem kdysi otištěných pečeti pouhý obrys stopy červeného pečetního vosku. (Obr. 1). Průměr okrouhlého otisku 45 mm ukazuje na velikost někdejší pečeti. (13). Připsaná poznámka „*Medica*“ má zajisté význam „*Facultas Medica*“: Jistě nebyla míněna kolej medická, neboť z této koleje byla troska budovy předána roku 1464 jako staveniště soukromému zájemci. (14).

Jednoznačnou představu o podobě původní pečeti lze ztěžít vytvořit pro nedostatek zpráv. První pokusil se o poznání staré lékařské pečeti historik Karel Beránek.

Karel Beránek ilustruje svoji představu o někdejší pečeti poukazem na úpravu pečeti lékařské fakulty lipské univerzity. (15). Badatel připomíná skutečnost, že roku 1409 přišla do Lipska velká skupina někdejších pražských mistrů, aby tam působili na nově založené univerzitě. Napodobující zajisté v mnohém zvyklosti své pražské *Almae matris*, zaštitili též lipskou lékařskou fakultu stejnými patrony, sv. Kosmou a Damiánem. Také obrazy těchto světců dali vytvořit na svoji fakulturní pečeť. (Obr.4). Na pečetním obraze vidíme svatého Kosmu držet nádobu na moč a velkou rozevřenou knihu. Také svatý Damián má jednu ruku zaměstnanu knihou, zatímco ve druhé ruce drží lékárenskou lžičku. Kosmas je oblečen v řasnaté roucho s krátkým pláštěm. Damián má na hlavě biret. Z kresby pečeti máme dojem, že se oděv Damiánův podobá jezdeckému brnění. Podle hlav světců čteme iniciály jejich jmen: *S C (Sanctus Cosmas)* a *S D (Sanctus Damianus)*. Legenda pečeti lipské je psána v gotické minuskuli na stuze, rozvinuté při obvodu pečeti: + *Sigillum* + *facultatis* + *medicinis* . *lipciensis* + *studii*. Prostor, v němž jsou světci na pečeti představováni, je vyjádřen náznakem gotické architektury. Štíhlé sloupy se zdvíhají k žebroví zkříženému ve stropních klenbách. Každá z postav je rámována po stranách sloupy, horní

orámování uzavírají sklenutí stropu. V pozadí postav je naznačeno mřížoví gobelinu nebo tapety s kosočtverečnou výzdobou.

Beránkova hypotéza o tom, že lipští mistři ustavili za patrony své lékařské fakulty sv. Kosmu s Damiánem podle vzoru pražské univerzity, je cennou podporou pro dohad, že tito světci, známí jako patronové pražské lékařské fakulty od obnovení lékařského studia r. 1623, byli patrony fakulty již v první etapě medickej fakulty, od začátku univerzity až do roku 1419, kdy výuka medicíny na dvě století končí.

Je namístě zmínit se o legendě obou světců i jejich zpodobení v našem umění.

PATRONI LÉKAŘŮ, SVATÍ KOSMAS A DAMIÁN

Úcta k těmto světcům je v našich zemích velmi stará. Oba světci jsou patrony města Prahy i patrony země české.

Legendy mluví o nich jako o lékařích z Arábie. Byli prý povoláni k nemocnému císaři Diokleciánovi a když jej úspěšně vyléčili, byli zahrnuti počtami a dary. Na základě udání pro křesťanskou víru byli roku 303 n. l. popraveni. Záhy byli prohlášeni za svaté a vykládalo se, že jejich ostatky přinesli k nám bratři Cyril a Metoděj. Traduje se, že kostel ve Staré Boleslavi zasvěcený Kosmovi a Damiánovi navštívil 29. září 935 kníže Václav a byl pak druhý den zabit při kostelních dveřích.

Není nemožné, že tato okolnost byla císaři Karlu IV., vyznavači svatováclavské úcty a životopisci sv. Václava, motivem, aby sv. Kosmu a Damiána určil za patrony medickej fakultě, již učení založil.

Řada památek výtvarného umění v Čechách je spojeno se jmény těchto světců:

Na pražském hradě byla ve Spytihněvově bazilice, postavené roku 1060 v poboční lodi krypta sv. Kosmy a Damiána. Kostel sv. Kosmy a Damiána v Praze nad Podskalím, je připomínán před rokem 1178. (16).

Nejstarší známý dřevoryt s jejich podobou tvoří titulní list *Jana Černého Knihy lékařské*. vydané v Norimberku roku 1517. (Obr. 5.) Na obraze jeden ze světců uroskokuje, druhý, oblečený v talár lemovaný kožešinou, na hlavě plochý univerzitní baret, drží oběma rukama nádobu s masťou.

Za patrony lékařské fakulty Kosmas a Damián byli znovu zvoleni při slavnosti sloučení obou pražských kolejí, klementinské a Karlovy, pořádané v roce 1654. (17). Roku 1709 dala pražská fakulta ozdobit pražský most sousoším sv. Kosmy a Damiána, které vytvořil malostranský sochař Jan Oldřich Mayer. (18). Snad to byly sochy polychromované, jako prý většina plastik na mostě. (Obr. 6 a 7.)

Práci v kameni předcházelo vytvoření dvou dřevěných modelů, které patrně autor vytvořil fakultě k posouzení. Modely se zachovaly, zlacené a malované. (Obr. 8 a 9.) (19). Světci jsou vymodelováni v klidném nevzrušeném postoji, oblečení v univerzitní mistrovské oděv, s birety na hlavách, oba drží v rukách

palmu a nádobu s lékem. Dřevěný model sochy Damiánovy se liší od kamenné sochy v zajímavém detailu: Levá noha světce spočívá chodidlem na dvou knihách, ležících na zemi. V kamenné plastice byly pak knihy nahrazeny neurčitým, kompaktním blokem kamene. Důvodem byla jistě korekce objednatelova. Další sochy sv. Kosmy a Damiána vytvořil v Praze Antonín Braun pro staroměstský chrám svatého Mikuláše. (Obr. 10 a 11.) Architekt Kilián Ignác Dienzenhofer umístil sochy do výklenků vnější zdi chrámu. Zpodobení světců je pojetím blízké plastice Mayerově. Mírností gesta i střízlivým postojem kontrastují s okolními sochami, zdobícími chrámové průčelí dostavěné roku 1738.

Lékařská fakulta někdy uctila své patrony také v malbě. Jejich obraz od neznámého autora z přelomu 17. a 18. století je dnes umístěn v malé aule Karolina. (20). (Obr. 12.) Jedná se o detail obrazu kdysi většího, snad obrazu oltářního. Naznačuje to vertikální rozvrh děje, v němž světci jsou zpodobněni jako lékaři uprostřed nemocných. Snad obraz patřil kdysi do kapličky velké auly Karolina, zasvěcené Kosmovi a Damiánovi.

Zpodobňování svatých nebylo ponecháno invenci umělců, ale bylo určeno mnohačetným literárním a rétorickým zpracováním tématu poslání a legend světců. Podle Josefa Tříšky (21) lze sledovat chválu pražské lékařské fakulty a jejich patronů jako téma doktorských a medickej panegyriků: Svatí Kosmas a Damián se objevují v těchto rétorických projevech, proslovených povětšinou v Týnském chrámu jistě více než čtyřicetkrát — od roku 1668 do roku 1759. (22).

SIGILLUM FACULTATIS MEDICAE ANTIQUUM

Poznali jsme na lipské pečetě vyobrazení světců Kosmy a Damiána, vzniklé po roce 1409: Jak dalece může být podobná tato pečeť medickej pečeti pražské?

V provedení vzdálila se podle mého mínění lipská pečeť pečeti pražské především uplatněním gotické architektury, která se na německých pečetích té doby vyskytuje velmi často, na rozdíl od pečeti českých. Světci sami jsou pak vyobrazení čelně v toporných postojích ve smyslu heraldického pojetí podobizny.

Abychom mohli přijmout možnost, že takové pojetí vyobrazených světců bylo přejato z pražské pečeti, srovnáme je ještě se dvěma zprávami o pečeti pražské lékařské fakulty:

První je zanesena v soupise univerzitních cenností, pořázeném dne 14. září 1609. Uvedený popis „... pečeť druhá, na níž nemocní a zpovědníci vyryti...“ nezmiňuje se vůbec o světcích. (23).

Druhou významnou zprávou je kresba k návrhu na novou fakultní pečeť, vzniklá o čtrnáct let později, v době, kdy již pražskou univerzitu řídil jezuitský řád. Kresba je označena přispiskem *Sigillum antiquum Facultatis Medicae*. (Obr. 13.)

V pečetním poli vidíme znak římského císařství, dvouhlavého orla, který je v nákrese známým způsobem rozvržen v kruhové ploše. Na hrudi má umístěn štít s obrazem dvou světců, kterým kolem hlav svítí svatozáře. Jistě jsou to světcí Kosmas a Damián, patroni pražské lékařské fakulty. Jsou zobrazeni po stranách lože, na kterém spočívá nemocný muž. Jeden ze světců prohlíží moč v láhvi, kterou pozdvihuje pravicí, druhou rukou se dotýká prsou nemocného. Další světec uchopil nemocného v zápěstí, aby sledoval pulsaci krve.

Tato kresba vedená nesmělou linkou, kresba pozorná až úzkostná v detailech, přisvědčuje provedením tomu, že se může jednat o pouhé překreslení námětu z předlohy, nyní již nedotčené další invencí. Soudíme, že v této návrhové variantě byl aplikován obraz z okrouhlého pečetního pole starobylé pečeti do porce francouzského štítku nové pečeti, sevřeného kolem rozprostřenou kresbou orla. (Obr. 13.—15.) Podobně byla totiž v téže době překreslena proskynetická scéna Karla IV. s knížetem Václavem z okrouhlého pečetního pole staré univerzitní pečeti na štítek umístěný na nově navrhované univerzitní pečeti v roce 1623. (Obr. 16.—17.) Toho roku ještě kreslíř měl k dispozici i pečeti i samo původní pečetidlo fakulty. Ke shodě s odkazem „*Sigillum . . . antiquum*“ přispívá i jistá středověkost názoru, kterou rozeznáváme v pojetí scény. Světcí jsou představováni ve všední pracovní situaci, účastně zaměstnání nemocným, dávající tak svým počínáním jakýsi příklad lékařské obci. Takové znázornění svatých není již blízké době, kdy kresby vznikají: době zdůrazňující slavnostnost poslání i nadsmyslové důstojnosti světců. I touto popisnou skromností výjevu dílo odpovídá časovému intervalu, který je pro vznik staré pečeti vymezen: Je to doba od počátků univerzity do roku 1419.

Kdybychom hledali srovnání s dílem vzniklým v době do roku 1419, mohli bychom snad poukázat na pečeti univerzity erfurtské, založené roku 1392. Na pečetním poli vidíme prostý výjev: Profesor přednášející z katedry za čtenářským pultem čtyřem posluchačům. Obraz komponovaný do rozvěveného pěti-kruží je nahoře uzavřen typickou architekturou, blízkou provedením popsané pečeti lipské; pozadí obrazu opět ozdobeno kobercem s károvaným ornamentem. (Obr. 18.)

Věcnost výjevu představujícího živou scénu univerzitního vyučování zdá se mi blízká pojetí, které naznačuje barokní kreslíř svým přepisem staré pečeti lékařské fakulty.

Scéna vyšetřování nemocného je uspořádána podobně, jak ji lze vídat i na pozdějších renesančních rytinách (obr. 19., 20., 21.), nebo plastikách. (Obr. 22.) Námět se zřejmě ustálil v kompoziční typ, který byl nadále tradován.

Jak dnes posoudit obě zprávy o výjevech na pečetních obrazech: zápis o pečeti se zповědníky a kresbu světců u nemocného?

Může se jednat o dvě různé pečeti, o sigillum a o sekret, které se často na fakultách současně používaly. Takové domněnce však odporuje srovnání se

souborem pečetidel a věcí *ad universitatem*, v popisu pořizeném dne 6. března 1623 ve fisku Karlovy koleje: „...pečet univerzitní větší stříbrná, druhá stříbrná, náležitá kdys fakultě medické, pečeti rektorské dvě, jedna olovená, druhá mosazná...“ (24). (V soupisu jsou ovšem míněna pečetidla.) Nejsou v seznamu uvedena pečetidla dlouho již neexistující fakulty teologické, ani zaniklé fakulty právnické, nakrátko kdysi osamostatnělé v univerzitu právnickou; není však zapsáno pečetidlo fakulty filozofické, která jediná konala přednášky, udělovala hodnosti a ověřovala aprobační listiny. Winter nadto popisuje obřad volby děkana artistické fakulty s tím, že byly předány dvě fakultní pečeti: „...děkan složil se sebe úřad: vydal od sebe knihy facultatis, dvě pečeti děkanské...“ (25). Dvě stříbrná pečetidla shořela při požáru ve Velké koleji dne 13. prosince 1568. (26).

Dvě pečeti téže fakulty mohly pak mít různé použití. *Sigillum facultatis* bylo znamením korporace příslušníků fakulty, profesorů, doktorů a bakalářů, tedy absolventů fakulty, které mohlo existovat již od počátků fakulty. Na rozdíl od něho *Sigillum decanatus facultatis* se váže k děkanskému úřadu, vzniklému až po roce 1367, bylo pečetidlem použitelným i pro ověřování listin, které se netýkaly příslušníků fakulty jako např. lékárníků, kamenorezců, porodních bab a dalších profesí, kterým vysoká škola udělovala osvědčení o způsobilosti k výkonu povolání.

Příkláníme se k mínění, že pečetidlo lékařské fakulty zůstalo v roce 1623 jediné a že výjev na pečetním obraze byl pro soupis r. 1609 identifikován mylně: Komise, jejímiž členy byli Colidius Macer a Zálužanský pořizovala seznam za jiným účelem než je podrobný popis památek. Soudíme proto, že pečeti byly posouzeny zběžně. Výjev na negativně vyhloubeném reliéfu pečetidla identifikovali jako zповědní úkon u lože nemocného: „...*aegri et confessarii*...“. K záměně se scénou lékařského vyšetření mohlo dojít i pro značnou shodu s kněžským oděvem, v němž jsou postavy zobrazeny. Vždyť podle Tomka (27), zastávali ve středověku lékařskou činnost hlavně kněží, faráři. Také hmotně zabezpečení faráři tehdy na univerzitě studovali, dnes bychom řekli — studovali při zaměstnání. O tom, že postavy na pečetidle představují světce, orientuje pouze modelovaná svatozář; tento jemný detail však snadno unikne pozornosti v negativním reliéfu typáře. Oděv, ve kterém jsou nakreslení sv. Kosmas a Damián odpovídá akademickému oděvu mistrů pražského učení: Bylo to řasené roucho — vestis rugata, bederní pláštík — epomis a na hlavách birety.

Domníváme se, že pečeti lipské fakulty byla pražská pečeti předlohou pouze ve volbě zpodoběných patronů; okolnosti obou poukazů k žánru, jednou se zповědníky, podruhé s lékaři u nemocného povzbuzují k představě staré pečeti pražské fakulty, na níž jsou vyobrazení oba patroni v lékařské akci u nemocného.

Shrneme nyní takto budované představy o staré pečeti pražské lékařské fakulty v jeden obraz s tím, že se rozhodujeme pro jednu z mnoha možných re-

konstrukčních variant; tato se nám zdá nejpravděpodobnější (obr. 23.): Kruhová pečeť o průměru 45 mm, vždy otiskovaná ve vosku červené barvy, měla legendu snad v gotické minuskuli na stuze, rozvinuté po obvodu pečetě:

+ *Sigillum decanatus facultatis medicinae Universitatis Pragensis*. Na obraze pečetního pole předpokládáme vyobrazení patronů fakulty, sv. Kosmy a Damiána, podobně jako na kresbě „*Sigillum antiquum*“. Světci stojí podle lože s nemocným mužem. Sv. Kosmas zdvíhá láhev se zkoumanou močí, druhou ruku pokládá na hrud nemocného. Sv. Damián tiskne levicí lékárenskou masťovou lžící a přidržuje rozevřenou knihu. Pravicí drží nemocného způsobem, který připomíná palpaci pulsu. Oblečení světců odpovídá oděvu mistrů pražské univerzity: řasená roucha, na hlavách birety, u jednoho nebo u obou epomis. Podle hlav světců ozdobených svatozářemi dokreslujeme u každého iniciály jmen podobně jako na pečetě lipské: S. D. a S. C. Nemocný muž, spočívající na loži je částečně kryt příkrývkou; jeho vyhublá tvář je povědomá z vyobrazení nemocných na gotických obrazech. Kolem hlavy nemocného se zdvíhá polštář.

Na pozadí výjevu mohl být károvaný koberec jako na pečetě lipské fakulty nebo na pečetě pražské univerzity.

Lze tuto rekonstrukci podoby pečetě, odvozenou z kresby „*Sigillum antiquum*“ uvést v přímý vztah k podobě původní pečetě? Některé okolnosti tomu nasvědčují, jiné odporují:

1. Medická pečeť dvě staletí nepoužívaná a uschovaná v univerzitním fisku jako památka, byla popsána roku 1609, 1622, v březnu roku 1623 a koncem roku 1623 zakreslena v návrhu „*sigillum antiquum*“. Tyto popisy i kresba odpovídají jedinému typáři.

2. Tento typář vznikl v rozmezí let 1348–1419, nebo v závislosti na ustavení děkanství v rozmezí 1367–1419.

Možnost, že by cizí mistři roku 1409 emigrovavši z Prahy s předsevzetím způsobit zkázu pražskému učení tímto svých odchodem, též medickou pečeť s sebou odnesli, nebo ji zničili, vymezuje dobu pro vznik nového typáře na rozmezí deseti let: 1409–1419. Tehdy by pražští rytci vytvořili nový typář, buď podle otisku původní pečetě, nebo v pojetí novějším.

3. Zápis ze dne 6. března 1623 dotvrzuje, že medické pečetidlo bylo stříbrné. Tato okolnost nasvědčuje, že typář neměl jen funkci razidla pečetí, ale zároveň byl provedením z drahého kovu, které mělo symbolický význam, povýšen na insignii. Zajisté byl typář známým způsobem upevněn na ceremoniální řetěz.

Je možné, že při počátcích univerzity byl řetěz s typářem součástí promočních symbolických předmětů, používaných při obřadech, jako bývaly na univerzitách prsteny, birety, epomides i rukavice a podobně.

Skutečnost, že roku 1623 dochovaný medický typář byl stříbrný podobně jako pečetidlo univerzitní, opět ukazuje k jeho starému původu v dobách vymezených již historickými předpoklady, to je do roku 1419.

4. Obraz pečetě, který jsme převzali do rekonstrukce podle kresby pečetě „*Sigillum antiquum*“, je nutné posoudit z hlediska uměleckého stylu. Nárys pečetě z roku 1624, kde oba světci jsou vyobrazeni nad lůžkem, odpovídá podle Jiřího Kropáčka (1976) „období realismu pozdní gotiky 15. století“. Toto slohové zařazení je ve shodě s typem zobrazování lékařů, tradovaným v 15. i 16. století. Takové neheraldické pojetí je na pečetích dřívější doby skutečně výjimkou; jmenujme však znovu příklad univerzitní pečetě erfurské (obr. 18), abychom nevyloučili zcela možnost takového obrazu i na nejstarší pečetě naší lékařské fakulty.

SIGILLUM FACULTATIS MEDICAE UNIVERSITATIS PRAGENSIS

Nejstarší dochovaná pečeť je až z mnohem pozdější doby. Byla připojena k diplomu ze dne 12. dubna 1789. (Obr. 24.) Pečeť vtištěná do červeného vosku je dobře ochráněna dřevěnou bullou. Na opisu pečetě čteme text: SIGILLUM FACULTATIS MEDICAE UNIVERSITATIS PRAGENSIS. (Obr. 25.)

V pečetním poli je umístěn znak římského císařství, dvouhlavý orel. Na hrudi má štít s vyobrazením dvou stojících světců. Víme, že to jsou patroni pražské fakulty, Kosmas a Damián. Jsou oblečeni v mistrovském univerzitním rouchu, v rukách drží mučednické palmy. Jejich postoj vyjadřuje důstojenství a svůj vztah k lékařství nepřipomínají než univerzitním oděvem. Pečeť má v obraze další figurální výjev: mezi hlavami orla jest umístěna postava oblečená v krátkém rouchu, na hlavě má klobouk, v ruce drží procesní kříž. Levicí přidržuje rybu, spočívající na hlavě. Stejný výjev ve stejném uspořádání skupiny je také součástí figurální výzdoby fakultního žezla, známé jako socha anděla Rafaela s rybou. (Obr. 26.)

Tato alegorická skupina je jedním ze symbolů pražské lékařské fakulty. Všimněme si prozatím detailu, kterým se liší vyobrazení na pečetě od plastiky na žezle: stříbrná postavička na žezle drží v ruce hůl opatřenou nad a pod místem uchopení dvěma prstenci. Na obraze v pečetním poli je hůl zakončena křížem. Také na sošce žezla vidíme křížek, ale je umístěn na klobouk andělův. Toto srovnání napoví, že snad byl křížek kdysi z hole ulomen a omylem přemístěn na klobouk. Rovněž prstence na vymodelované holi jsou typické pro úpravu procesních křížů.

Studovanou pečeť můžeme ještě srovnat s předlohou kresbou. (Obr. 23.) Je to jeden z návrhů pro rytí nových pečetidel, která potřebovala jezuitská správa po převzetí pražské univerzity. Na kresleném návrhu, jehož pečetní obraz zcela odpovídá později uskutečněné pečetě, rozeznáme kříž v ruce andělově. Na žezle mohl tedy být přemístěn křížek až v době po vzniku této kresby. Dobře je vidět i detail svatozáří, nakreslených kolem hlav orla: Svatozáře patří ke znaku římského císařství. (Teprve po roce 1806, po zániku Svaté říše římské byly svatozáře ve znaku nahrazeny korunkami na hlavách orla.) V otisku pečetě též za-

nikla svatozář kolem andělovy hlavy, na kresbě patrná. Legenda návrhové kresby se liší od textu uskutečněné pečeti: /SIGILLUM/FACULTATIS MEDICAE UNIVERSITATIS CAROLOFERDINANDAEAE PRAG/ENSIS/.

Na pečeti je oproti kreslenému návrhu vynecháno slovo CAROLOFERDINANDAEAE. Přesto je pečeť přivěšena k diplomu, který začíná: „*Wir Direktor und Dekan der löblichen medizinischen Facultaet in der uralten K. K. Karloferdinandischen universitaet zu Prag...*“. Ze kterého roku pečeť vlastně pochází, anebo ze kterého období, pokud dobu vzniku můžeme vyvodit ze shody tehdejšího názvu univerzity a názvu přítomného v opise pečeti?

Jezuité, kteří obnovují výuku na lékařské fakultě po dvoustaleté přestávce, navrhují roku 1623 název univerzity „*Karlo-Ferdinandova*“. Roku 1624 byl název univerzity určen na „*Academia Pragensis*“. Názvy *Academia* (28) i *Universitas* byly pro pražské učení používány promiskue již před rokem 1620. V roce 1638 však došlo k výraznější změně; tehdy byly sloučeny právnická a lékařská fakulta v univerzitu zvanou *Ferdinandova*. Roku 1654 se zase všechny čtyři fakulty setkaly v univerzitě nazvané *Karloferdinandova*.

Text pečeti odpovídá údobí *Academiae Pragensis*. Pečetidlo s tímto opisem odpovídá epoše, která trvala od roku 1624 do roku 1638, ale zůstalo v užívání až do roku 1920. Beránek přesně datuje vznik kresebných návrhů po 3. listopadu 1623. Zatím dne 22. prosince 1623 po dvoustaleté přestávce byly obhájeny první téze kandidáta lékařství; první promoce, při níž by se pečeť uplatnila, konala se 10. ledna 1624. (28). Ale definitivní úprava textu pečeti byla určena až 27. listopadu 1624. (Obr. 28.) (29). Pečetidlo mohlo být vyryto asi začátkem roku 1625, spolu s dalšími univerzitními pečetidly, schválenými císařskou kanceláří ve Vídni. (30).

Z návrhů, které předcházely zhotovení raznic, zasluhují pozornost i jistý obdiv první kresby k pečetím, mezi nimi i k lékařské. Tato představuje oba světce, Kosmu a Damiána, jejichž postavy jsou komponovány v oválném poli pečeti. (Obr. 29.) Jsou znázorněni v kněžském rouchu, prostovlasí, se svatozářemi. V jedné ruce drží každý mučednickou palmu, druhou rukou přidržují panovnícký štít. K návrhům jsou připsány špatě čitelné poznámky, jejichž rukopis přisoudil Beránek tehdejšímu kancléři univerzity Arriagovi. (Obr. 31.) Text, zahrnující náměty tvůrce kreseb, čte a interpretuje Beránek takto: „*Imago s. Catharinae, ut et ss. Cosmae et Damiani, et Iustitiae debent tenere medium locum nec debent esse pro additamento ad tenendum scutum, immo nec debent illud tenere manibus...*“ („*Obraz sv. Kateřiny, jakož i sv. Kosmy a Damiána a Spravedlnosti mají zaujímatí střed a nemají být přídavkem k držení štítu, ano nemají jej držeti rukama...*“) (31).

Domníváme se, že na kresebných návrzích se podílí tři neznámí autoři. První návrhy oválných pečeti prozrazují velkého mistra. Suverénně modelující linka je vedena ve chvatné kresbě, k níž strhuje ruku kreslířovu jeho vnitřní vise. Kres-

ba má vzrušující rozvrh hmot i světelnost prostoru, která prozrazuje malíře obrazů.

Fantazii tohoto tvůrce nahradila v definitivních návrzích váhavá úzkostnost kreslíře, jehož dovednost napovídá těsnější vztahy k rytectví pečeti. Nákresy jsou hmotově přesně rozvrženy oproti kresbám prvního autora oválných pečeti, které jsou více pojaty jako ideové vise. Konečně se podvakrát objevuje v návrzích účast písmaře, naposledy v opisu definitivních pečeti, schválených v listopadu 1624.

Obrazy sv. Kosmy a Damiána ozdobily fakultní pečeti na dalších tři sta let.

SIGILLUM PROFESSORUM COLLEGII FACULTATIS MEDICAE

Když u nás došlo v roce 1882 k rozdělení univerzity na českou a německou, odmítl tehdejší německý rektorát univerzity vydat českému učení insignie. Vedení české univerzity ustoupilo tomuto rozhodnutí a dalo si vytvořit insignie nové. Od té doby používala česká lékařská fakulta novou pečeť, kterou my poznáváme jen z Gritznerovy kresby ve sborníku Siebmacherově (32). Pečeť má oválný tvar a je opatřena nápisem: SIGILLUM PROFESSORUM COLLEGII MED/ICAE/ FAC/ULTATIS/ PRAGENSIS. (Obr. 33.) Na pečetní pole jest umístěn dvouhlavý rakouský orel s korunkami na hlavách, ve spárech drží kotvu. Kotva byla do pečeti převzata ze znaku pražské jezuitské univerzity; snad z rozpaků nad nedostatkem jiných tradičních symbolů. Jezuitská kolej neměla přímý vztah k lékařské fakultě, která patřila ke koleji Karlově. Více je již srozumitelné vřazení národních symbolů do znaku. Královská koruna ve vrcholu pečetního pole je znamením koruny české. Je umístěna v pečetním poli podobně jako koruna na pečeti koleje Karlovy. (Obr. 2.) Na štítě uprostřed obrazu je vymodelován český heraldický lev.

SIGILLVM FACULTATIS GERMANICAE

Zákon ze dne 28. února 1882 určil pražské univerzitě jméno Česká universita Karlo-Ferdinandova, německé vysoké škole tímto rozdělením univerzity vzniklé jméno Německá universita Karlo-Ferdinandova.

Pražská německá lékařská fakulta si ponechala v používání staré pečetidlo, vzniklé roku 1623. Názvy univerzit Karlo-Ferdinandových byly zrušeny zákonem ze dne 19. února 1920. (33). Česká pražská univerzita se nazývá od toho dne Universita Karlova. Německá lékařská fakulta pak aplikovala starý pečetní znak v nové úpravě, když na svém typáři ponechala vyobrazení obou světců, Kosmy a Damiána ve stejném francouzském štítku: Z periferie pečetního pole byl odstraněn rakouský orel a s ním i relief archanděla Rafaela. Opis pečetidla pak vyjádřil novou skutečnost německé samostatné univerzity: SIGILLUM FACULTATIS MEDICAE UNIVERSITATIS GERMANICAE PRAGENSIS. (Obr. 32.)

Nariadením okupačných úradů nacistického Německa byl dne 4. listopadu 1939 pražské německé univerzitě přiznán název Německá universita Karlova; české univerzitě přiznán název Česká universita Karlova. (34). Odtud lze se setkatí později s termínem Lékařská fakulta německé Karlovy university v Praze na razítkách té doby a snad i na pečeti.

Německá pražská univerzita byla zrušena dekretem prezidenta republiky o zrušení německých vysokých škol v Praze a v Brně ze dne 18. října 1945. (35).

FACULTAS MEDICA UNIVERSITATIS CAROLINAE

Lékařská fakulta Karlovy univerzity označuje po druhé světové válce svá úřední sdělení stylizovanou kresbou staré univerzitní pečeti, pod níž vpsled připojen nápis v gotické majuskuli: FACULTAS MEDICA. (Obr. 35.)

Tím se uzavřel výčet znaků, používaných pražskou lékařskou fakultou na pečeti.

ŽEZLA PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY

Ideové symboly pražského lékařského učení jsou vyjádřeny také na výzdobě fakultních žezel. Jsou známa tři žezla: nejstarší, původem z doby gotické, žezlo české fakulty z devadesátých let minulého století a moderní žezlo německé fakulty z roku 1937.

O starém žezle čteme ve Vojtíškově knize z roku 1934 (1) i v další Vojtíškově práci z roku 1946 (2). Autor, odborník nejzasvěcenější, seznamuje nás s univerzitními insigniemi; popis a fotografie insignií neznámých od konce druhé světové války zůstává pak nedocenitelnou zprávou o jejich podobě. Vděčíme mu za fundovaný popis žezla lékařské fakulty, který je oporou našich poznatků.

Stříbrné žezlo lékařské fakulty se skládá z rukojeti, štíhlého stonku a figurativně plasticky zdobené hlavičky. (Obr. 37.) Délka žezla je 128,8 cm. Rukojeť žezla je opatřena dvěma nody. Spodní z nich nese dva štíty, jeden se znakem papežským, druhý se znakem římského císařství. Na horním nodu rukojeti jsou čtyři štíty, na kterých jsou znaky univerzitních národů: českého, polského, saského a bavorského. Na spodním nodu se zachoval zbytek pásku s gotickou rozvilinou. Stonek žezla je na třech místech svého průběhu přerušen příčnými, snad kdysi pozlacenými pásky; před hlavičkou se stonek končí v disku, z něhož povstává číše, zdobená po stranách třemi nepravými drahokamy. Číše je zakryta víčkem. Na jeho středu se křížují dva ovoidní stříbrné prstence; jsou orientovány v rovinných na sebe vzájemně kolmých. Vnější povrch těchto ovoidních pásů je zdoben opět ve stříbře modelovanými akantovými listy, které směřují svými hroty ke drahokámům, uloženým na prstencích uprostřed jejich segmentů. V prostoru chráněném těmito zkříženými prstenci je umístěn zlacený koš se stříbrnou plastikou

pelikánů. Na vrcholu sklenutí popsaných prstenců je umístěna soška archanděla Rafaela, který levou rukou podepírá velikou rybu.

Některá místa plastiky jeví stopy pozlacení. Je to klobouk i vlasy andělovy, řemen s torbou, která je zavěšena na rameni andělovy a hřbet ryby.

Žezlo zdobí čtyři emblémy, které mají významy mytologické, anebo státově historické. Jsou to: soška archanděla Rafaela, plastika pelikána s mláďaty, kalich a erby států, jejichž jména stála v čele národů univerzitních: erb český, polský, saský a bavorský, konečně znak římské říše a znak papežský.

Uvažme v následujícím někdejší významy jednotlivých symbolů:

ARCHANDĚL RAFAEL

Na vrcholu žezla je upevněna 132 mm vysoká stříbrná soška archanděla Rafaela, který drží v jedné ruce hůl, druhou rukou přidržuje velikou rybu. (Obr. 38.) Plastikou jsme již poznali z reliéfu fakultní pečeti a z kresby pečete vzniklé roku 1623.

Jaké poselství vyjadřuje tato alegorie?

Rapháel, v hebrejštině znamená „lékař Boží“ (na rozdíl od lékaře jako takového, který je nazýván „asa“). (36). Je to anděl, zobrazován tedy bývá s křídly na zádech. Je uctíván jako ochránce nemocných vadami zraku, ochránce slepých, i jako patron lékařů. Jeho účast v tomto zasvěcení je odvozena z biblického apokryfu, zvaného kniha Tobiašova. Příběh pochází prý asi z Kristovy doby a je interpretován v mnoha variantách a překladech. Nám bude zde nejbližší překlad podle bible Veleslavínovy:

Apokryf (37) nás nejdříve seznámí s neštěstím ušlechtilého a zbožného žida Tobiaše, který oslepe:

Tobiaš II. 10.: A když oči mé otevřené byly, vtrousili vrabčata teplého lejna do očí mých: i udělalo se bělmo na očích mých. A ačkoli jsem chodil k lékařům, však mi neprospěli: ...

Další významnou postavou příběhu je dívka Sára, nemocná ďábelstvím.

II. 25.: I poslán jest Rafael, aby uzdravil oba: Tobiašovi aby sloupl bělmo a Sárú Raguelovu dceru dal Tobiašovi, synu Tobiašovu za manželku, a svázal Asmodea, to zlé ďábelství.

Mladý Tobiaš byl poslán otcem pro dlužené peníze: vyhledal si na dlouhou cestu průvodce, který by jej dovedl:

V. 5.: ... našel Rafael, kterýž byl Anděl.

V. 6.: Ale (Tobiaš) nevěděl ...

V. 18.: I vyšli oba, aby šli, a pes mládence s nimi ...

VI. 1.: Oni pak šedše cestou, přišli večer k řece Tygris a tu nocovali.

2.: Mládenec pak odešel, aby se umyl: I vyskočila ryba z řeky,

3.: A chtěla požití mládence.

4.: Tedy mu řekl Anděl: Popadni tu rybu.

Nařízením okupačních úřadů nacistického Německa byl dne 4. listopadu 1939 pražské německé univerzitě přiznán název Německá universita Karlova; české univerzitě přiznán název Česká universita Karlova. (34). Odtud lze se setkat i později s termínem Lékařská fakulta německé Karlovy university v Praze na razítkách té doby a snad i na pečeti.

Německá pražská univerzita byla zrušena dekretem prezidenta republiky o zrušení německých vysokých škol v Praze a v Brně ze dne 18. října 1945. (35).

FACULTAS MEDICA UNIVERSITATIS CAROLINAE

Lékařská fakulta Karlovy univerzity označuje po druhé světové válce svá úřední sdělení stylizovanou kresbou staré univerzitní pečeti, pod níž vpsal nápis v gotické majusku: FACULTAS MEDICA. (Obr. 35.)

Tím se uzavřel výčet znaků, používaných pražskou lékařskou fakultou na pečeti.

ŽEZLA PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY

Ideové symboly pražského lékařského učení jsou vyjádřeny také na výzdobě fakultních žezel. Jsou známa tři žezla: nejstarší, původem z doby gotické; žezlo české fakulty z devadesátých let minulého století a moderní žezlo německé fakulty z roku 1937.

O starém žezle čteme ve Vojtíškově knize z roku 1934 (1) i v další Vojtíškově práci z roku 1946 (2). Autor, odborník nejzasvěcenější, seznamuje nás s univerzitními insigniemi; popis a fotografie insignií neznámých od konce druhé světové války zůstává pak nedocenitelnou zprávou o jejich podobě. Vděčíme mu za fundovaný popis žezla lékařské fakulty, který je oporou našich poznatků.

Stříbrné žezlo lékařské fakulty se skládá z rukojeti, štíhlého stonku a figurativně plasticky zdobené hlavičky. (Obr. 37.) Délka žezla je 128,8 cm. Rukojeť žezla je opatřena dvěma nody. Spodní z nich nese dva štíty, jeden se znakem papežským, druhý se znakem římského císařství. Na horním nodu rukojeti jsou čtyři štíty, na kterých jsou znaky univerzitních národů: českého, polského, saského a bavorského. Na spodním nodu se zachoval zbytek pásku s gotickou rozvilinou. Stonek žezla je na třech místech svého průběhu přerušen příčnými, snad kdysi pozlacenými pásky; před hlavičkou se stonek končí v disku, z něhož povstává číše, zdobená po stranách třemi nepravými drahokamy. Číše je zakryta víčkem. Na jeho středě se křížují dva ovoidní stříbrné prstence; jsou orientovány v rovínách na sebe vzájemně kolmých. Vnější povrch těchto ovoidních pásů je zdoben opět ve stříbře modelovanými akantovými listy, které směřují svými hroty ke drahokamům, uloženým na prstencích uprostřed jejich segmentů. V prostoru chráněném těmito zkříženými prstenci je umístěn zlatý koš se stříbrnou plastikou

pelikánů. Na vrcholu sklenutí popsaných prstenců je umístěna soška archanděla Rafaela, který levou rukou podepírá velkou rybu.

Některá místa plastiky jeví stopy pozlacení. Je to klobouk i vlasy andělovy, řemen s torbou, která je zavěšena na rameni andělovy a hřbet ryby.

Žezlo zdobí čtyři emblémy, které mají významy mytologické, anebo státoprávně historické. Jsou to: soška archanděla Rafaela, plastika pelikána s mláďaty, kalich a erby států, jejichž jména stála v čele národů univerzitních: erb český, polský, saský a bavorský, konečně znak římské říše a znak papežský.

Uvažme v následujícím někdejší významy jednotlivých symbolů:

ARCHANDĚL RAFAEL

Na vrcholu žezla je upevněna 132 mm vysoká stříbrná soška archanděla Rafaela, který drží v jedné ruce hůl, druhou rukou přidržuje velkou rybu. (Obr. 38.) Plastikou jsme již poznali z reliéfu fakultní pečeti a z kresby pečete vzniklé roku 1623.

Jaké poselství vyjadřuje tato alegorie?

Rapháel, v hebrejštině znamená „lékař Boží“ (na rozdíl od lékaře jako takového, který je nazýván „asa“). (36). Je to anděl, zobrazován tedy bývá s křídly na zádech. Je uctíván jako ochránce nemocných vadami zraku, ochránce slepých, i jako patron lékařů. Jeho účast v tomto zasvěcení je odvozena z biblického apokryfu, zvaného kniha Tobiašova. Příběh pochází prý asi z Kristovy doby a je interpretován v mnoha variantách a překladech. Nám bude zde nejbližší překlad podle bible Veleslavínovy:

Apokryf (37) nás nejdříve seznámí s neštěstím ušlechtilého a zbožného žida Tobiaše, který oslepl:

Tobiaš II. 10.: A když oči mé otevřené byly, vtrousili vrabčata teplého lejna do očí mých: i udělalo se bělmo na očích mých. A ačkoli jsem chodil k lékařům, však mi neprospěli: . . .

Další významnou postavou příběhu je dívka Sára, nemocná ďábelstvím.

II. 25.: I poslán jest Rafael, aby uzdravil oba: Tobiašovi aby sloupl bělmo a Sárú Raguelovu dceru dal Tobiašovi, synu Tobiašovu za manželku, a svázal Asmodea, to zlé ďábelství.

Mladý Tobiaš byl poslán otcem pro dlužené peníze: vyhledal si na dlouhou cestu průvodce, který by jej dovedl:

V. 5.: . . . našel Rafael, kterýž byl Anděl.

V. 6.: Ale (Tobiaš) nevěděl . . .

V. 18.: I vyšli oba, aby šli, a pes mládence s nimi . . .

VI. 1.: Oni pak šedše cestou, přišli večer k řece Tygris a tu nocovali.

2.: Mládenec pak odešel, aby se umyl: I vyskočila ryba z řeky,

3.: A chtěla pozřít mládence.

4.: Tedy mu řekl Anděl: Popadni tu rybu.

- 5.: A chytiv tu rybu mládenec, povrhl ji na zemi:
 6.: Jemuž řekl Anděl: Roztrhni tu rybu, a vezmi srdce, játra, a žluč, schovej dobře.
 VI. 8.: Tedy řekl mládenec Andělu: Azariáši bratře, k čemu jest srdce, játra a žluč té ryby?
 9.: I řekl jemu: Srdce a játra, jestliže koho trápí ďábelství...
 10.: Žluči pomaz člověka, který má bělmo na očích a zhojí je.

Vyléčil pak Tobiáš Sáru podle rady andělovy a pojav ji za ženu, vracel se s ní a Rafaelem ke svému otci Tobiášovi.

- XI. 7.: Rafael pak řekne: Víím já, Tobiáši, že otevře oči otec tvůj.
 8.: Protož ty pomaz žlučí tou oči jeho: a když jej svědětí bude, protře je a sejma bělmo uzří tě.

Uzdravil Tobiáš ještě svého otce a chtěl Rafaela odměnit. Anděl však odměnu odmítl a teprve nyní prozradil:

- XII. 14.: Já jsem Rafael, jeden ze sedmi Andělů svatých.
 XII. 17.: Po všechny ty dny vídán jsem byl od vás, avšak nejedl jsem ani nepil, ale vidění jste vídali.
 XII. 19.: I vstali a neviděli ho více.

Jímavý příběh Tobiášův měl svá dramatická zpracování i v pražském renesančním divadelnictví. Byla to hra akademických divadel Klimentské a Karlovy koleje. Její oblibu dosvědčují zprávy o velikých počtech návštěvníků. Tak roku 1575 byla hra uvedena v latinské verzi Jana Orla z Plavče: „Tobeus, comedia sacra et nova.“ (38). U jezuitů provozovali hru s hudebním doprovodem; například scéna v níž starý Tobiáš oslepne, měla předepsánu „musicam tristem“. (39). Představení byla vítanou pražskou událostí, která navštěvoval také císař se svým dvorem. (40).

Byl tedy apokryf o Tobiášovi velmi znám a zpodobení anděla na našem žezle odpovídá představám, které tehdy pojem archanděla Rafaela asi vzbuzoval: Je to mužská postava ustrojená za poutníka; to symbolizuje i brašna, kterou má zavěšenu přes rameno. Brašna může též být poukazem na motiv přinášení léčivých rybích orgánů, o kterém se v legendě píše.

Anděl na žezle drží v ruce hůl; podle našeho názoru měl v ruce původní procesní kříž, zobrazený na pečeti a pečtním návrhu z roku 1623. Ulomený křížek při některé pozdější opravě umístili na klobouk.

Ryba vmodelovaná po andělově boku je vzhledem k postavě sošky rozměrná; snad ve shodě s textem apokryfu — T. VI. 3.: „... chtěla pozřítí mládence.“ (41). Biolog Štěpán Šír rozeznal na fotografii žezla, že ryba má savčí čenich a velké uši. Takové připojení savčích znaků k rybě je asi výrazem nějakých morálních vlastností, zvířeti připsaných. (42).

Je to poukaz k významům, dnes již zapomenutým a proto nám dosud neznámým.

Vojtíšek nazval tuto rybu delfínem (43), snad pro tvar rybího těla, a relativní velikost k postavě anděla. Je namístě uvážit též heraldické vyobrazení delfína; to se v české heraldice nevyskytuje. Beránek v této souvislosti upozornil na delfína, který patří ke znaku francouzského prince, dauphina. Vyhledali jsme znak kraje Dauphiné, delfín na něm vyobrazený přešel roku 1349 do znaku francouzského následníka královského trůnu. Shledali jsme, že má s naší sochou ryby stejný znak: obrovské šupiny; takové ovšem nemá skutečný delfín, mořský savec s hladkou kůží se stopami ovlášení. (44).

Sousoší ryby a anděla Rafaela v alegorii na žezle je motivováno dějem biblického příběhu Tobiášova; kromě toho jeví ryba biologicky nesourodé orgány dalších zvířat (uši), které naznačují, že jsou výrazem někdejších významů, pro nás nejasných.

Soška nebyla v majetku Karlovy koleje; o tom nás přesvědčuje zápis o kolejním pokladu, provedený dne 6. března 1622: Jsou uvedeny číše, koflíky, kalichy, konvičky a další předměty; stříbrná soška Rafaela v seznamu není. (45).

Není zapsána ani v seznamu mistra Kampana „dobrodiní universitě prokázáných“. (46).

Darovali ji tedy jezuité ze svého řádového jmění?

Plastika působí dojmem práce ze XVI. století; nemyslíme, že byla pro žezlo zvláště vytvořena. Je málo pravděpodobné, že dříve by existovala jako volná plastika. Anebo se vážala k výzdobě nějakého relikviáře, s něhož byla přenesena na žezlo?

Typ postoje andělova, v pravici třímajícího kříž, velmi odpovídá postojům patronů, kteří bývali modelováni podobně s křížem anebo s praporem v ruce na staré cechovní džbány. Takovému umístění by nasvědčovala i absolutní velikost sošky (132 mm vysoké).

Není nemožné, že by jako model pro plastiku byla použita soška z nějakého cechovního džbánu ranhojičů, kamenorezců, nebo lékařů.

PELIKÁN

Na hlavici žezla lékařské fakulty, v prostoru, který obklopují stříbrné ovoidní prstence zdobené akantem, je vložena drobná plastika pelikána s mláďaty. Figurky ptáků jsou v plochém pozlaceném koši. Stříbrná plastika představuje dospělého ptáka, který si zobanem drásá kůži na své hrudi; krev vytékající z jeho prsou je potravou třem mláďatům, sedícím pod rozepjatými křídly dospělého.

Je namístě nejdříve si ověřit reálnost zobrazené scény. Pozorovali jsme proto pelikány v zoologické zahradě. Viděli jsme, že ptáci se mezi sebou štípali, zraňovali se svými zobáky a jejich krásné bílé peří bylo výrazně potřísněno krví. K popsání fabuli chyběla mláďata; v podmínkách pražské zoologické zahrady

se je nepodařilo získat, potomstvo u nás nevydávají. Zajímavé je však sdělení v knize Hanzákové o tom, že asi před třemi sty lety hnízili pelikáni i u nás na Třeboňsku (byl to asi pelikán bílý — *Pelecanus onocrotalus*). (47). I laikovi je však zřejmé, že pelikán vypadá jinak, než ptáci vymodelovaní na našem žezle, má charakteristický dlouhý zobák, jehož dolní čelist je vakovitě prostorná.

Ornitolog pražské zoologické zahrady dr. Šír nás zpravil o tom, že u pelikánů ani u jiných ptáků nebyl zpozorován takový sebezáhubný jev, aby svým mláďatům poskytovali potravu zraňováním své hrudi. Pelikáni živí své potomky takovým způsobem, že pro ně uloví ryby, které usmrtí částečným natrávením ve svém voletí; při krmení vyvrhují takto natrávenou potravu zpět do svého zobákového vaku, odkud si mláďata vybírají vhodné sousto. Snad kdysi při sledování těchto projevů péče o mláďata vznikala básnivá nadsázka o obětavosti, později vložená do legend.

Proč plastika na žezle vypadá spíše jako dravec než pelikán? Dr. Štěpán Šír řekl, že tak vypadá sup anebo orel. Obrátím otázku: Proč znázorněnému dravci říkáme pelikán?

Lze odpovědět, že alegorie obětavosti, vyjádřená skupinou pelikána s mláďaty mnohačetným opakováním motivu v umění došla vyzrání v takto stylizovaný typ, v kanonizovaný typus.

Význam plastiky pak souvisí se středověkým chápáním podoby alegorických zvířat. Zobrazení zvířat vyjadřovalo jejich přírodní vlastnosti; dále pak odvěká tradice přisoudila zpodoběným zvířatům „morality“, antropomorfizující podobnosti. Kde potom přirozený vzhled zvířete se rozcházel s programem morality, bylo třeba somatiku zvířat trochu poopravit: Tak pelikán získal dravčí zobák, který snad imponuje představě drásání kůže na hrudi. Jindy ryba byla doplněna ušima a savčím čenichem, aby vyjádřila významy mythologie dnes již zapomenuté.

Popis a výklad přírodních moralit — *proprietates animalium et rerum cum moralitatibus* — je vyjádřen v *Etymologiích* Isidora ze Sevilly. (48). Odtud přešly poznatky do knihy *Physiologus* a do dalších děl. V české literatuře jsou interpretovány morální vlastnosti zvířat ve známé knize *Nová rada zvířat*, knize psané pro poučení královice Václava IV. (49).

Středověk přizpůsoboval obsah alegorií tak, aby odpovídal významům ve smyslu středověkého křesťanství. Tak v obětujícím se pelikánovi vidí Krista, který se obětoval na kříži, aby svou obětí vykoupil lidstvo.

Takový je význam alegorie pelikána s mláďaty.

Můžeme tento obraz sledovat v našem výtvarném umění: nejstarší gotické zpracování známe ze Svatovítského chrámu. Je to kamenná plastika umístěná v předsíni před jižní stranou křížové lodi. Tato část chrámu byla budována v letech 1366—1367, tedy za řízení stavby Petrem Parlěm. (50). (Obr. 39.)

V témže chrámu je ještě jedna plastika pelikánů, umístěná tentokrát na konzole severní strany vysokého chóru. Tato část chrámu a tedy i plastika je ze

začátku 15. století, kdy dílo řídil do roku 1406 Jan Parlě a po něm mistr hutí Petr až do roku 1418. (51). (Obr. 40.)

Parlěské huti se připisuje též plastika pelikána v konzole severního portálu Týnského chrámu na Starém městě pražském; je opět ze začátku 15. století. (52).

Z konce patnáctého století známe plastiku s pelikány na gotické monstranci z Prievidze.

V městě Lučenci, které má na svém městském erbu podnes obraz pelikána s mláďaty, používali pečtidlo s tímto výjevem již v patnáctém století, jak dokládá listina z roku 1502. (53).

V chebském klášteře bylo uloženo ciborium z dílny zlatníka Paula Solaniera vyzdobené stříbrnou plastikou pelikána s mláďaty; práce je určena asi k roku 1680. (54). Ze stejné doby je chebské ciborium z dílny zlatníka Caspara Risse. Pelikán je na něm vymodelován uprostřed věnce složeného z nástrojů Kristova utrpení. (55).

Ještě tvůrci Národního divadla v Praze použili alegorie s pelikánem, aby symbolizovali středověké církevní drama. Loggii nad vchodem do budovy divadla ozdobili vlysy. Šestý vlys zleva, umístěný na rohu budovy směrem v Vltavě, znázorňuje v reliéfu anděla uprostřed dvou pelikánů s mláďaty. (56). (Obr. 41.)

Není tedy zobrazení této alegorie výsadou některého století. Religiózní smysl obrazu je mimo pochybnost, význam na fakultním žezle nemůže být jiný; nelze určit, kdy byla alegorie na žezlo uvedena. Nepomineme-li ve své úvaze odmítavý vztah utrakvistické univerzity ke zvýtvarnění náboženských motivů, budeme spíše předpokládat, že až jezuitská úprava obohatila sceptrum o tento symbol.

Snad je správná naše domněnka, že soška s pelikány byla na žezlo umístěna roku 1654. V tomto roce sjednocení pražských univerzit byla, podle našeho mínění, upravena žezla všem čtyřem fakultám do obdoby v uspořádání hlavic žezel: znaky jsou řazeny ve třech etážích.

Nová doba spojuje alegorii pelikánů se symbolem obětavosti lékařské. Nelze určit, kdy toto přisouzení vzniklo. Pelikány lze vidět již na erbech ranhojičských (obr. 42), ale i tam měli jistě význam zprvu náboženský. Časem byl asi původní význam zapomenut a znamení začalo být chápáno výlučně stavovskými.

Když po druhé světové válce vytvářel malíř Vladimír Sychra monumentální gobelín pro velkou aulu Karolína, vymaloval do návrhu znamení jednotlivých čtyř fakult. Fakulta lékařská byla charakterizována opět pelikánem se třemi mláďaty; znak je umístěn při horním okraji gobelínu napravo.

V této spojitosti lze již chápat znak s pelikány jako charakteristický symbol pražské lékařské fakulty Karlovy univerzity.

Sychrovo pojetí pelikána v gobelínu odpovídá přirozenému zjevu pelikánů s dlouhým vakovitým zobákem; není to již heraldizovaný pták s dravčím zobanem vyobrazení předešlých.

Stejná přírodní podoba pelikánů je vyznačena na překrásných medailích, kterými československý stát vyznamenává své zasloužilé lékaře. (Obr. 43.)

V bezděčné shodě s takovým zobrazením typu pelikána byl vytvořen obraz pelikána s mláďaty, vložený do znaku lékařské fakulty Karlovy univerzity. (Obr. 44.) Tento znak bývá používán na půdě fakulty při slavnostních příležitostech od roku 1975.

KALICH

Stonek žezla lékařské fakulty přechází v hlavici talířkem, na kterém spočívá stříbrná číše protáhlého tvaru, ozdobená třemi nepravými drahokamy. Podobná číše je i na žezle právnické fakulty. Obě tato nejstarší žezla univerzity uložena kdysi v Karlově koleji, nesla kalichy jako výrazný symbol pražské utrakvistické univerzity. Znamení kalicha označovalo obrodné duchovní hnutí, jemuž v čele stáli mistři pražského učení:

Jestliže roku 1414 byla idea přijímání pod obojí univerzitě mistrem Jakoubkem akademicky nabídnuta, pak roku 1417 již univerzita přísně prohlašuje, že přijímání pod obojí jest podmínkou ke spasení. V roce 1419 byla již univerzita bez katolických posluchačů.

Je oprávněná domněnka, že toho roku mohly být kalichy demonstrativně uvedeny na žezla.

S rokem 1436 lze spojit instalaci kalichů za souhlasu papežova; Čechové se přihlásili k basilejským kompaktátům. Poslové z Basileje vyhlásili zrušení papežských klateb proti Čechům a vyhlásili zároveň, že Čechové přijímající pod obojí jsou dobrými syny církve.

Poslední impuls, který mohl povzbudit k instalaci kalichů byl z roku 1564 papežský souhlas s přijímáním pod obojí v Čechách.

V kalichu, umístěném na medickém žezle, vidíme památku dvou století pražské odbojné univerzity; symbol osudové věrnosti myšlenky duchovní obrody a humanismu.

ERBY

Rukojeť žezla je ohraničena dvěma nody: Horní nodus nese čtyři štítky směřující hrotem k bázi žezla. Štítky nesou emailové erby čtyř států: stát český symbolizuje červený štít, na kterém je bílý dvouocasý lev, stát polský má na červeném štítě bílou orlici, stát bavorský modrobílou kosočtverečnou šachovnici a stát saský žlutočerné pruhy. Tyto znaky připomínají čtyři národy univerzitní, organizace, v něž byli v počátcích pražského učení univerzitní příslušníci uskupeni. Místři, bakaláři i studenti začleňovali se ke svým národům podle zemí, z nichž na pražskou univerzitu přicházeli — tímto způsobem: Národ český zahrnoval

Čechy, Moravu, Uhry, Sedmihradsko a země koruny uherské. Národ bavorský: Bavorsko, Franky, Švábsko, „země domu Rakouského“, Hesensko, Porýnsko, Vestfálsko, Nizozemsko. Národ polský: Polsko, Litvu, Prusko, Slezsko, Lužici, Míšeňsko, Durynsko, horní Sasko. Národ Saský: Pomořansko, Meklenbursko, Holštýnsko, Hannoverstvo, Brunšvicko, Oldenbursko, Frísko, Braniborsko, dolní Sasko, Dánsko, Skandinávie, Finsko a Livonii. (57).

Skutečnost národů univerzitních byla vyjádřena ve statutu znaném v univerzitní knize roku 1385; snad v té době byly erby čtyř států na žezlo připojeny.

Ve spodním nodu rukojeti jsou upevněny další dva štítky, tvarem podobné, směřují však hrotem vzhůru. Na jednom z nich je v emailu provedený erb římské říše: na žlutém pozadí dvouhlavý černý orel.

Známe stáří tohoto znaku: Když byl král Zikmund korunován dne 31. května 1433 na císaře, přijal do své pečeti dvouhlavého orla. Do toho dne byla znamením římského císařství jednohlavá orlice.

Odvozuje se, že tento erb mohl být instalován na žezlo nejdříve roku 1437, kdy císař obnovil privilegia univerzity. Nelze však vyloučit, že tehdy nový erb pouze vystřídal erb starší s císařskou orlicí, připomínající předešlá stvrzení univerzitních privilegií. Tím méně bychom pak datací erbu mohli odhadnout stáří sceptra samotného.

Na dalším erbu spodního nodu rukojeti je znak papežský: Na červeném pozadí zkřížené klíče. Přítomnost tohoto erbu na žezle je jistě připomínkou papežského potvrzení univerzitních výsad. Může tedy být z nejrůznější epochy univerzitní. Mohl být například instalován poznovu v roce 1447, kdy papež Mikuláš V. potvrdil univerzitě výsady.

REKONSTRUKCE PROMĚN VÝZDOBY ŽEZLA

Již na první pohled je zřejmé, že celé sceptrum nevzešlo z jediné dílny, ale že bylo během staletí pozměňováno. Starší podoby žezla než ukazují fotografie z moderní doby, se nám nepodařilo nalézt ani na rytinách, ani na portrétech někdejších profesorů a hodnostářů fakulty.

Přímé zprávy vztahující se k proměňám žezla nejsou známy. Jediné datum nalezl Vojtíšek na žezle: „K žezlu lékařské fakulty vyražena jest značka nezjištěného zlatníka J. W. a na noze číše vyryto: Re: Ao: 1749.“ (58). Jaké změny na žezle nastaly při této renovaci, když rozsah práce oprávnil zlatníka k vyražení dílenských iniciál? Kdo byl tento zlatník? Seznam obyvatel pražských z roku 1770 obsahuje řadu jmen zlatníků. Z nich iniciálu J. W. má Jan Weitzmann, zlatník původem z Elwangen; víme o něm jen, že bydlel v domě U zlatého prstenu v Týnské uličce. Slavně byl zapsán v tehdejší Praze vídeňský zlatník J. Würth, který v roce 1736 odlil do stříbra náhrobek sv. Jana Nepomuckého pro svatovítskou katedrálu.

Ještě jednou, roku 1865 bylo opraveno žezlo pražským zlatníkem Ottou Čížkem. Naposledy zkoumal a popsal žezlo v tomto století Vojtíšek. Při hledání staré, původní podoby žezla nezbývá nám, než se pokusit o správné zařazení znaků žezla do souvislosti s událostmi dějin univerzity. Svoji rekonstrukci proměn žezla odvozujeme až z jediné známé podoby a tou je jeho nejposlednější úprava, s níž nás seznamují fotografie. (Obr. 38.)

Různorodé články, stylově nejednotné, setkávají se na žezle ve skladbě, která se tolik podobá sekvenci slohů českých chrámů: na gotický základ přimýká se renesanční a potom barokní nástavba; prvky původem různorodé a k sobě neshodlivě přestávají posléze v blízkosti, aby vytvořily akord, jemuž jsme uvykli. Uvykli jsme této polyfonii, v níž znějí současně hlasy z několika staletí. Také na starobylé akademické žezlo připojovalo svá znamení šest století pražské univerzity způsobem, který nevzniká mimo české země.

SCEPTRUM UNIVERSITATIS

Ze starých dob pražské univerzity jsou připomínána dvě žezla. Obě se zachovala do moderní doby, byť dotvořena časem do jiné úpravy; jedno ze žezel přijalo později znaky fakulty právnické, druhé ozdobily insignie medicke. (Obr. 45.) Odtud rozeznáváme dvě epochy obou žezel: Starší, do roku 1622, v níž vyjadřovala majestát univerzity a epochu novou, od roku 1654, kdy jedno žezlo patřilo výhradně právníkům a druhé medikům.

Ke vzniku žezel nemáme zpráv; musíme se spokojit výčtem možností, které lze kombinovat z historických dat.

K založení univerzity roku 1348 lze předpokládat vznik žezla rektorského. O vzniku dalšího žezla uvažujeme při těchto historických podnětech: buď vzniklo od počátku univerzity s určením pro příležitostné používání každé ze čtyř založených fakult, nebo bylo vytvořeno pro fakulty v roce 1367, když byl ustaven v čelo fakulty děkan. Třetí možnost je, že bylo původně vytvořeno právníckou univerzitou, v níž se právnícká fakulta osamostatnila roku 1372.

O používání obou žezel na pražské univerzitě čteme v díle Winterově při volbě rektora v dobách, kdy už univerzita byla pouze jednofakultní: „... pacholátka dvě nosívala scepra stříbrná před rektorem.“ (59).

O prvotní podobě žezla můžeme usoudit, že se nemohla mnoho lišit od žezel panovníckých. Navštědčuje tomu shoda tvarování rukojetí našich žezel, i dlouhých několikrát příčně přerušovaných stonků, s kresbami žezel na gotických ilustracích. (60). Hlavice měly jistě tvar stylizovaných květů. Taková úprava žezla je známa z pohřbu krále Rudolfa I., zemřelého roku 1307. (61). Ve Vídeňském zámku je uloženo jiné podobné žezlo, údajně českého krále z poloviny 15. století. (62).

Snad i naše žezlo mělo takovou hlavici z kovových listů. Je možné, že byly

vinuty na obou stříbrných prstencích, které vytvářejí dojem jakéhosi jablka. Prstence se zdají starší roku 1623, podle srovnání s hlavici dalších čtyř univerzitních žezel. Upevnění drahokamů na ovoidních pásech rovněž odpovídá gotickému zlatnictví.

Při založení univerzity byla vytvořena pečeť pražského učení, ozdobená erbem s českým lvem a erbem s císařskou orlicí.

Považujeme za správné vyslovit zde domněnku, že stejné erby mohly být již na počátku trvání žezel připojeny k jejich stonku; třetím připojeným erbem byl by pak asi znak papežský. Pro takovou kombinaci mluví okolnost, že se v pozdější úpravě setkáváme s erbem císařským i papežským, o kterých soudíme, že příležitostně nahradily zmíněné erby předchozí. Dále pak mluví pro podobnou úpravu polské univerzitní „žezlo královny Hedviky“, na němž přiléhají tři štítky s erby ke stonku pod hlavici žezla: Toto polské sceptrum pochází z doby kolem 1400: v úpravě znaků snad napodobilo žezla blízké univerzity pražské.

Odvozujeme tak z domnělé nápodoby díla polského nazpět zapomenutý tvar pražské insignie.

Představme si tedy pražské univerzitní žezlo v původní podobě takto: Rukojeť s nody prostými pozdějších erbů, snad jen ozdobenými gotickou rozvilinou podle stopy zachovaného stříbrného pásku. Hladký stoněk přerušovaný třikrát zřazenými spojovacími pásky. Při vrchole stonku pod hlavici připojeny tři štítky s erbem českým, říšským a papežským. Hlavici vytvářejí dva stříbrné prstence spojené křížem ve dvou vertikálních rovinách k sobě kolmých. Na zkřížení prstenců upevněn křížek.

Tak si představujeme žezlo v počátcích univerzity. (Obr. 46b.)

Dalším znakem, kterým obohatilo čtrnácté století naše žezlo, byly podle mého názoru znaky národů univerzitních. Jsou to již (obr. 46c) popsané erby státu českého, polského, saského a bavorského. Zůstaly umístěny na obou pražských erbech jako upomínka někdejších akademických obyčejů.

Jednotlivé nationes uplatňovaly své nároky v souhlase nebo v opozici k dalším národům při různých univerzitních jednáních. S pravděpodobností dotrzovaly dokumenty svých jednání pečeti, dnes již neznámými. Pečeť českého národa lze snad uvést v souvislosti s pečeti koleje Národa českého, založené roku 1403. (63). Pečetidla cizích národů byla patrně odnesena, či spíše demonstrativně zničena při odchodu cizích mistrů a studentů z Prahy v roce 1409, nebo poznovu roku 1448.

Čtyři národy vytvářely čtyři rovnocenné hlasy při univerzitních rozhodováních. Tato skutečnost nalezla svůj právní výraz ve statutu z roku 1385, zapsaném v univerzitní knize (64). Výraz symbolický vidíme pak v instalaci znaku těchto národů na žezle, kterou připojujeme k uvedenému datu. Nejzazší termín pro umístění je rok 1409, kdy se změnila váha akademických hlasů ve prospěch domácích mistrů a kdy také příslušníci cizích národů opouštěli Prahu, aby se

uplatnili na univerzitách jinde zakládaných. Uražení cizinci chtěli tím zlomit pražské učení; nebylo důvodu později připomínat cizince jejich znaky na žezlech.

Zdá se nám dnes, že umístění znaků při rukojeti neodpovídá někdejšímu významu znaků, při obřadech byly by zakrývány pedelovým rukávem; soudíme, že štítky se znaky byly přemístěny z čelnějšího místa na žezle při některé z pozdějších přestaveb scepra. Původní umístění představujeme si těsně pod hlavicí ve formě plastického kříže vodorovně situovaného. V tomto vzájemném vztahu štítků byly, jak si myslíme, jednou přemístěny na nodus rukojeti. O tom, že úprava nodů doznala změn, nasvědčuje zbytek rozviliny na stříbrném pásku, Vojtíškem kdysi povšimnutý; tato stopa nasvědčuje, že nody prošly zlatnickou úpravou, která dala zaniknout někdejší výzdobě. Také okolnost, že na žezle právnické fakulty ocitá se ve čtveřici štítků erb papežský se třemi erby národů univerzitních nasvědčuje, že erby byly přemísťovány bez pozornosti k jejich původnímu významu.

Ze začátku patnáctého století pochází podle našeho názoru instalace tak zvaných číší, umístěných ve spodních etážích hlavic právnického a lékařského žezla. Domníváme se, že to jsou symbolické kalichy, kterými na žezlech zviditelnila své vyznání husitská epocha pražského učení. Mistr Jakoubek ze Stříbra vnesl s úspěchem myšlenku přijímání pod obojí na univerzitní půdu v roce 1414. (65). Roku 1417 vydává univerzita prohlášení, že přijímání pod obojí jest Kristem nařízeno (66). Kalich se stává symbolem nové orientace, znamením boje proti Římu, který rozněcují pražští mistři: Jak by mohl v té době chybět kalich na univerzitních insigniích?

Kam asi mistři nařídili kalich upevnit? Stěží lze přijmout alternativu, že by symbol tehdy tak významný byl pouhým spojovacím článkem mezi stonkem žezla a hlavicí, jak prozrazuje poslední úprava známá z fotografií. Představujeme si kalich umístěn na klenbě z obou zkřížených prstenců. (Obr. 46d.)

Doba, kdy pravděpodobně byly kalichy na žezla nasazeny, byla podle našeho mínění mezi lety 1417 až 1419.

Instalaci kalichů lze spojit též s daty pozdějšími: S rokem 1436 nebo až s rokem 1564, kdy přijímání pod obojí bylo v Čechách papežem povoleno.

Roku 1419 také prakticky zaniká teologická fakulta, neboť její katoličtí členové se rozprchli. Zanikla fakulta právnická, skončila výuka mediků. Účastníkem dalších událostí byla fakulta artium, která jediná zůstala husitské univerzitě.

Další událost mohla být osudná univerzitním insigniím. Po popravě Jana Želivského 9. března 1422 následovala bouře rozhořčení, která se zprvu obrátila proti pražskému ghetu a posléze proti univerzitním mistrům. Koleje byly vybity, knihovny zničeny a mistři byli internováni v Hradci Králové. Je nutné se ptát: Co se stalo s žezly při těchto událostech? Přestála tuto smrt, nebo byla zničena a v polovině století byla vytvořena nová? Domníváme se, že původní žezla byla uchráněna devastace spolu s dalšími univerzitními cennostmi: Přestála

tehdy i stará privilegia, univerzitní pečete, pečetidlo medické, které již nebylo v 15. století důvodů obnovovat pro fakultu bez profesorů a studentů.

Akademický život se obnovil ve čtyřicátých letech. Roku 1437 císař obnovil univerzitní privilegia, vzápětí roku 1438 vznikla kolej Rečkova. Roku 1443 se do Prahy navraceli cizí studenti. Papež Mikuláš potvrdil roku 1447 univerzitní privilegia. V těchto dobách byly připojeny k žezlu, ať již výměnou štítků starších nebo nově, erb papežský a erb císařský. Nepravděpodobné zdá se pro tehdejší dobu umístění štítků na samý konec žezla, na dolní nodus rukojeti. Štítky byly spíše situovány nad úrovní znaků univerzitních národů při hlavicí žezla. (Obr. 46e.)

Když Jiří Poděbradský roku 1448 dobyl Prahu, cizí mistři a studenti, nedávno se navrátilíši ponejvíce z Vídně, opět Prahu opustili. Znaky čtyř národů univerzitních, erby český, bavorský, saský a polský na obou starých žezlech již zůstaly.

Podoba žezel zůstala již nedotčena až do roku 1623. Byly to nyní insignie utrakvuistické Karlovy univerzity, z nichž žezlo později lékařské rekonstruuje takto:

Na vrcholu hlavice byl upevněn stříbrný kalich ke dvěma ovoidním prstencům zdobeným nepravými drahokamy. Pod hlavicí na stonky upevněny od sebe odvrácené znaky papežský a císařský, provedené v barevném emailu ve stříbrných štítcích. O něco níže křížem umístěny čtyři štítky se znaky univerzitních národů: českého, polského, bavorského a saského. Štíhlý stonek končí v rukojeti s hladkými nody bez znaků, zdobenými gotickou rozvilinou.

V takové podobě našli asi císařští komisaři žezlo při soupisu v univerzitním fisku dne 6. března 1622.

Končila se první epocha univerzitního žezla, které chovali ve svých rukách slavní pražští mistři.

Následující jezuitská správa univerzity určila žezlo na další staletí výhradně fakultě lékařské.

SCEPTRUM FACULTATIS MEDICAE

Vedení jezuitské akademie se zprvu bránilo připojit ke své správě pražskou univerzitu. Fakulty právnická a medická byly svým zaměřením mimo jejich zájem a program. Spokojovali se tím, že na své akademii kontrolovali studium teologie a filozofie (67). Když v jednáních ustoupili ze svého původního stanoviska a Karlovu kolej přijali, učinili tak z obavy, že by se univerzity zmocnila katolická strana, která by především obnovila teologická studia. Jezuitům by tak vznikla konkurence další katolické univerzity v Praze. Tím by se zmenšila i hmotná podpora císaře a panstva, která nyní patřila výhradně klementinské akademii

Dne 10. listopadu 1622 vydal kníže Lichtenstein dekret o vydání Univerzity Karlovy jezuitské správě.

Jezuitská akademie již měla své rektorské žezlo. Je prvně vzpomenu to ve zprávě o promoci, která se konala roku 1609. (68). O rok později bylo demonstrativně nesen o ve slavnostním průvodu (69); teprve však císařským dekretem ze dne 27. srpna 1616 bylo Klementinské škole povoleno „... užívat znaků akademických — žezla, prstenu, pečeti, šatu...“ (70). První promoci filozofickou uskutečnili, podle privilegia papežského i císařského ze dne 15. III. 1562, již roku 1565, devátý rok po příchodu prvních členů řádu do Prahy. Doktorát na klementinské akademii byl prvně obhájen v roce 1573. Tato data nás zajímají v souvislosti se vznikem a používáním insignií. Roku 1573 představovaly promoční insignie biret, kniha a prsten. Zatímco o rektorském žezle se dočítáme přiroku 1609, není známo, že by i některá z fakult tehdejšího jezuitského učení, teologická, artistická nebo fakulta jazyků, měly své žezlo. Fakultám ani nestáli v čele děkani, spravoval je rektor akademie.

Jezuitské žezlo ponechal si rektor Ximenius, pověřený řízením pražské univerzity roku 1622 i ve svém novém úřadě. Od té doby pak zůstalo jezuitské žezlo insignií rektora Univerzity pražské.

Jezuité medické fakultě brzy zabezpečili výuku. Získali tři profesory a do čela ustanovili děkana Františka Roia a Questa Pace. Dne 4. prosince 1623 zahájili vyučování. (71). První lékařská promoce se konala v Praze po dvoustaleté přestávce dne 10. ledna 1624. Poslední promoce se odehrála zcela potají 22. prosince 1627, neboť 20. října přijali jezuité papežský list se zákazem promoci právnické a lékařské fakulty. Tak znovu vyhasl život medického učení; zakrátko byla knihovna přestěhována do Klementina, medické místnosti pronajaty.

Předeslali jsme tato data k úvaze, zda toto krátké fakultní období přineslo již definitivní úpravu lékařského žezla, nebo zda je vhodné spojit vznik lékařského žezla až s úpravou všech žezel, která se váže k rozvrhu žezel podle návrhů „Ratio“ z roku 1654. (72).

Zatím lze se zabývat jen věcnými změnami vzhledu žezla, bez přesného časového určení. Víme, že někdejší žezlo Karlovy koleje bylo určeno za žezlo lékařské a na jeho hlavici byla umístěna soška archanděla Rafaela. Tuto drobnou plastiku známe již z pečeti návrhu, vytvořeného v roce 1623. Snad toho roku vzniklo rozhodnutí aplikovat sošku na žezlo; návrhy pečeti byly schváleny císařskou kanceláří v listopadu 1624. Poté snad bylo na řadě zabývat se žezly.

Předpokládáme, že instalace sošky archanděla měla vzápětí přemístění kalichu z vrcholu hlavice na stonk. (Obr. 46f.) Odstraněn tento husitský symbol u žezla tedy zcela nebyl. Známe obdobný případ zajímavé jezuitské tolerance: na dávné univerzitní kapli Božího těla, která stávala na dnešním Karlově náměstí, byly umístěny dva zlacené kalichy. Jezuitské duchovní správě tento chrám patřil; patres konali tam pravidelné bohoslužby. Kalichy ponechali na kostele až do roku 1628. Lze se domýšlet, že odstranění kalichů roku 1628 nějak souviselo

se zákazem promoci z roku 1627, který jezuitům vymohl jejich mocný nepřítel, pražský arcibiskup. Za zmínku stojí, že jezuité ponechali i nápis na zdi kaple o tom, že Čechové pod obojí přijímající jsou za vzorné syny církve přijati. (Papež Řehoř zapověděl přijímání pod obojí roku 1622. Nápis přetrval až do zboření kaple, k němuž došlo kolem roku 1784.)

Lékařská fakulta tedy nakrátko oživila mezi rokem 1623 a 1627. Osazení žezla medickými insigniemi lze pravděpodobně zařadit do tohoto mezidobí.

Ale 21. června 1638 osamostatnil opět císař Karlovu univerzitu jako dvoufakultní, pod názvem *Academia Carolina*. Třetí z pěti ustavujících reskriptů praví, že při slavnostech má být před protektorem, postaveným v čelo univerzity nesen o univerzitní žezlo. (73).

Které žezlo? Jisté jedno z žezel Karlovy koleje. Podle umístění Rafaela na pečeti z roku 1623 jsme mohli předpokládat, že v zápětí byla socha instalována i na žezlo. Byly tyto insignie opět sneseny z žezla, aby bylo užíváno jako rektorské, nebo dosud nebyly instalovány? Nebo jako rektorské žezlo posloužilo žezlo právnické, dosud snad nedotčené rekonstrukcí? V používání mělo by být celkem patnáct let.

17. listopad 1653 přinesl univerzitě instrukci, v níž bylo vyjádřeno rozhodnutí sjednotit obě pražská učení, akademii jezuitskou zvanou Akademií Ferdinandovou i Akademií Karlovu. (74). Příštího roku, 4. března 1654 byla slavnostně v Týnském chrámu sjednocená univerzita prohlášena. První rektor, kterým byl dosavadní rektor klementinské koleje, přijal při obřadu insignie: Epomis, žezlo, zlatý řetěz, matriku a klíče. (75). Není důvod pochybovat, že se jednalo o žezlo jezuitské akademie.

O rozvrhu žezel pro fakulty dedukujeme z programu čtyřfakultních univerzit „Ratio et modus“. Je plánováno pět pedelů, to naznačuje, že se počítá i s pěti žezly, jedním rektorským a čtyřmi děkanskými. Potvrzuje to až protinávrh rektora Petra Ximenia, který doporučuje dva pedely: jednoho pro rektora, druhého jako pedela fakult „... aby nesl vpředu žezlo té fakulty, jejíž slavnost (actus) se konala...“ podle interpretace Beránkovy. (76). Z toho vyplývá, že roku 1654 každá fakulta již má, nebo se pro ni plánuje její nezaměnitelné žezlo.

Světským fakultám, právnické a medické byla přizpůsobena stará žezla Karlovy koleje. Teologické a filozofické fakultě pořídili sceptra nová: Jejich stonky jsou renesančního typu, ve výzdobě jsou chudší než rektorské žezlo. Nelze přehlédnout zajímavost, že obě žezla mají na první pohled stonky zcela stejné a liší se proporci i absolutní délkou jejich článků, jako by byla odlita z různých modelů.

Sceptra Karlovy koleje byla upravena novými znameními fakult „světských“; které změny ve stavbě žezel ještě přisoudíme jezuitské správě univerzity? Domníváme se, že s instalací religi ózních symbolů na hlavice žezel byly sneseny světské znaky národů univerzitních a také znak císařský a papežský. (Obr. 46g.) Poznali jsme již při podobné situaci přisnost kancléře univerzity Arriagy: Bylo to při redakci znaků na fakultních pečeti v roce 1623. Očekávali bychom podob-

nou rozhodnost i při přestavbě žezel. Domýšlíme se, že tehdy byly u obou žezel, pozdějšího lékařského a právníckého, přemístěny štítky národů na horní nody rukojetí. Zdá se to i pochopitelné pro dobu, kdy zapomenuté organizace někdejších národů univerzitních neměly již význam, než jako vzdálená připomínka k počátkům Karlova učení. Zároveň okolnost, že nebyla žezla zcela zbavena těchto již neplatných znaků, svědčí ke známé snaze jezuitských rektorů o navázání na české univerzitní tradice. (77). Méně zdvořilosti projevili tehdejší úpravci žezel, když dosud platné znaky císařské (od dob Zikmundových) a papežské, vložili na spodní nody rukojetí, tedy na místa u žezla nejméně významná.

K žezlu lékařské fakulty považujeme za vklad jezuitů plastiku pelikána s mláďaty, umístěnou v prostoru, ohraničenou ovoidními prstenci. Odpovídá tomu mladý sloh této zlatnické práce; nelze však ani odmítnout kombinaci, že plastika, kterou známe z fotografií, byla v té době, nebo i ještě později v 17. století vyměněna za starší dílo stejného tématu, neboť alegorie s pelikány je velmi stará a v našem výtvarném umění často interpretována.

Vrchol žezla ozdobil jezuité soškou archanděla Rafaela s rybou.

Při této úpravě byly snad připojeny stříbrné akantové listy na ovoidní prstence.

Poslední změnou na žezle byla záměna místa pro křížek z hole Rafaelovy, který byl přemístěn na andělův klobouk. (Obr. 46h.)

V takové podobě přestálo již žezlo až do dvacátého století.

ŽEZLO ČESKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY

Po rozdělení pražské univerzity na českou a německou, které bylo uskutečněno v roce 1882, zaujali němečtí profesori, zvyklí rozhodovat ve věcech správy školy, postoj již zcela agresivní. Insignie a pečeti odmítli i zapůjčit k obřadům české části univerzity. Tím se pokusili uskutečnit své přání, aby historická univerzita byla považována za německou a na české učení aby bylo pohlíženo jako na univerzitu nově založenou. Česká univerzita nikdy nepřijala toto tvrzení; již pouhý výčet mnoha národů, zúčastněných pražského akademického života před změnami z roku 1409, odporuje možnosti opodstatňovat podobný požadavek historicky. Od roku 1409 byla pak práva cizích členů univerzity omezena ve prospěch českého národa.

Roku 1882 nezbylo však vedení české univerzity, než pro nutný provoz školy pořídit insignie nové. Návrh žezla lékařské fakulty vytvořil malíř Bedřich Wachsmann za spolupráce Josefa Scheiwla. Vyhověli dobovému vkusu, kdy zalíbení ve stylu renesančním bylo stupňováno vztahem k novorenesančním stavbám manifestačně národním, jakými bylo Národní muzeum a Národní divadlo. Pojal tedy Wachsmann, umělec vysoce kultivovaný a vyzrálý, svůj návrh žezla též ve smyslu novorenesančním. Kresba uveřejněná později ve *Volných směrech* nás dnes zpravuje o tom, že autor navrhl původně žezlo symbolicky jako Aeskulapiovu

hůl, kolem níž se navíjí had. (Obr. 47.) Realizované žezlo má členěný stonk bez navrhované Aeskulapiovoy užovky; užovka objevuje se v hlavici žezla, kde je také vymodelován kyj Aeskulapiův a miska, nad níž se had naklání. Tato kompozice je propletena snítkou vavřínu. Alegorická plastika, dvojpohledově rozvržená, je sevřena prstencem zdobeným bílými perlami a akantovými listy: na vrcholu hlavice žezla jest k prstenci připojeno jablko bohaté osázené českými granáty. Hlavice je spojena se stonkem renesančním kalichem s drahokamy. (Obr. 48.) Zlatnické práce jsou dílem J. Tenglera.

Jsou tedy výzdobou žezla symboly antické mythologie. Vývoj alegorie od původního významu dnes vžitých znamení lékařských a farmaceutických lze sledovati v mnohačetných proměnách do prosté podobizny boha Aeskulapia. Byl zobrazován se žezlem anebo s holí jako znakem božské důstojnosti. V dalších vyobrazeních byla postupně hůl nahrazována kyjem, o kterou se bůh opíral. K takové variaci jistě přispěla i technická nutnost hmotově podepřít mramorovou sochu masívním blokem, tektonicky zdůvodněným. Odznakem Aeskulapiovým byl had, který symbolizoval ducha země. Na některých vyobrazeních se had ovíjí kolem hole o kterou se bůh opírá. Nakonec se tento dílčí výjev izoloval v zcela samostatný symbol.

Miska, nad níž se had vymodelovaný na žezle naklání, souvisí s někdejším vyobrazením Aeskulapiovoy dcery Hygieny; bývala zpodobována, jak podává hadovi misku mléka. (78).

Česká univerzita zvolila tyto antické symboly pro insignie lékařské fakulty jistě ve shodě s dobovým smyslem pro monumentalitu, upjatým k antické mytologii. Práce zlatnické na žezle byly svěřeny pražskému zlatníku Janu Tenglerovi.

ŽEZLO NĚMECKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY V PRAZE

Německá univerzita, která si podržela žezla pražského učení v roce 1882, byla povinna navrátit je podle zákona z roku 1920. Učinila tak až v roce 1934. Československý stát dal německému učení vytvořit nová žezla: Tato díla byla dokoněčna a předána v roce 1937.

Žezlo německé lékařské fakulty bylo opět ozdobeno soškou archanděla Rafaela, krácejícího s poutnickou holí. (Obr. 49.) Plastika je umístěna na prstenci, což upomíná úpravu starého žezla. Relief ryby rozeznáváme při nohách andělových na ploše horní poloviny prstence. Na spodní části prstence je zřejmý reliéf náprstníku lékařského. Vodorovně, kolmo na prstencem vertikálně orientovaný nasedají tři štíhlé obruče, opatřené textem: ARS LONGA-VITA BREVIS. Ve středu prostoru vymezeném prstenci a obručemi je vložena koule znamenající slunce; z ní divergentně vycházejí modelované zvlněné paprsky.

DOHADY A NEJISTOTY

Starobylé insignie nezůstaly dlouho v českých rukách. Nedlouho po

2. srpnu 1939, kdy bylo vyhlášeno nařízení o převzetí německých vysokých škol v Čechách a na Moravě do správy Velkoněmecké říše, nařídil říšský protektor odevzdat starobylé insignie německé univerzity: Byla to žezla, pečetidlo z roku 1348, řetězy rektora i členů senátu a další vzácné památky. (79). Insignie před skončením války roku 1945 měly být přemístěny do Innsbrucku, kam pražská německá univerzita měla být přestěhována v důsledku válečných událostí. (80). Byla rozšířena zpráva o tom, že vlak dopravující univerzitní cennosti, byl zasažen leteckým útokem a insignie zničeny při požáru. Pozdější vyšetřování však tato tvrzení prokázala za nepravdivá. (81).

Starobylé insignie Karlovy univerzity jsou označeny za nevěstné. Nevěstné jsou i insignie německé pražské univerzity vytvořené v roce 1937.

Vází se tedy k památnému žezlu další tajemství. Nejistoty o osudu insignií vystupňovaly pak náš zájem o věci spjaté se vznikem a přestavbami žezla; svá hledání i dohady přiznáváme v tomto sdělení.

ZNAMENÍ TRADIC I SOUČASNOSTI

Univerzita Karlova v Praze má dnes fakultu všeobecného lékařství v Praze, v Plzni, v Hradci Králové, fakultu dětského lékařství a lékařskou fakultu hygienickou v Praze.

Ku promočním a slavnostním shromážděním slouží dosud žezlo vytvořené pro lékařskou fakultu v roce 1882.

Fakulta všeobecného lékařství Univerzity Karlovy v Praze používá při svých významných shromážděních jako symbol nový znak, který byl vytvořen roku 1975. (Obr. 44.) (82). Motivem znaku je alegorie s pelikánem, převzatá ze starého fakultního žezla: Pelikán, zraňující si zobanem hruď je obklopen třemi mláďaty, která přijímají jeho vlastní krev jako potravu. Pojetí pelikána je heraldicky netradiční, je vyobrazen skutečný pelikán v návaznosti na pojetí Sychrovo v karolinském gobelínu i medaile zasloužilých lékařů.

Moderní doba rozumí v této alegorii symbol obětavosti lékařské.

Stylizovaný květ náprstníku lékařského zahajuje opis v gotické majuskuli: FACULTAS MEDICA UNIVERSITATIS CAROLINAE. Věvec akantových listů se čtyřmi drahokamy uzavírá siluetu znaku; také tyto prvky jsou převzaty z tvarů původního žezla fakulty, aby tak znak připomněl staré tradice pražského lékařského učení.

PODĚKOVÁNÍ

PhDr. KARLU BERÁNKOVI a promované historičce VĚŘE BERÁNKOVÉ, odborným pracovníkům Státního ústředního archivu ČSR, patří moje vděčnost za cenné informace a za osobní účast při rekonstrukci původní pečeti pražské lékařské fakulty. Docentu PhDr. JANU HAVRÁNKOVI, CSc., děkuji za velikou pomoc naší snaze o vy-

tvoreni znaku organicky navazujiciho na ideove i formalni souvislosti prazskych univerzitych insigniich.

Dalsi cenne rady i pomoci pri hledani podob zapomenutyh znakuh poskytovali mi badatele Ustavu pro dejiny lekarstvi Karlovy univerzity v Praze: Doc. dr. JOSEF ADAMEC, CSc., PhDr. LUDMILA HLAVACKOVA, CSc. a PhDr. EVE ROZSIVALOVA, CSc.

Vyobrazeni zvihat zobrazenyh na insigniich posoudil z hlediska biologie ornitolog prazske zoologicke zahrady, RNDr. STEPAN SIR.

PhDr. JOSEFU TRISKOVI, CSc. dekuji za seznameni s problematikou alegorie ve zobrazeni zvihat ve starem umeni.

PhDr. JIRIMU KROPACKOVI dekuji za kriticke provereni me prace z hlediska umelecko historického.

LITERATURA

1. Vojtíšek, V. — Domin, K.: Karolinum — statek národní. Praha (1934), str. 202—211.
2. Vojtíšek, V.: Za pravdu a práva. V knize: 17. listopad. Praha (1945) str. 18—23.
3. Vojtíšek, V.: Karlova universita vždy jen naše. Brno (1946) str. 64—84.
4. Vojtíšek, V.: O insigniích univerzity Karlovy, čas. TVAR, roč. V., str. 6—11 (1953).
5. Vojtíšek, V.: O starých pečetech univerzitních. SbH roč. 2 (1955), Praha str. 108.
6. Havránek, J.: Václav Vojtíšek a Univerzita Karlova. AUC — HUCP XV. 2. (1975), str. 7—27.
7. Beránek, K.: O počátcích pražské lékařské fakulty 1348 — 1622. AUC — HUCP. IX. 2 (1968). Str. 44—87.
8. Corpus sceptorum. Heidelberg Universitäts Verlag (1971).
9. Král, V.: O středověkých pečetech. Čas. spol. přátel starožitností českých. Roč. III. Praha (1895).
10. Masák, A.: Pečeti české, moravské a slezské. Čas. spol. přátel starožitností českých v Praze XXIII (1915).
11. Vojtíšek, V.: O starých pečetích universitních (1953).
12. Tříška, J.: Literární činnost předhusitské univerzity. Praha, 1967, str. 114.
13. Beránek, K.: O počátcích pražské lékařské fakulty 1348—1622, str. 62.
14. Beránek, K.: Příspěvky k obnovení lékařského studia v Praze 1623—1638. AUC — HUCP IV. 1. Str. 97—106. Beránek zjistil, že král daroval místo někdejší medické koleje Duchkovi platněří, aby si tam postavil dům; medická kolej jako budova přestala existovat. V lapidáriu Národního muzea v Praze je uložen tzv. „Portál bývalé lékařské koleje“ inv. č. 38.168. Pochází ze zbořeného domu v Kaprově ulici čp. 43. Portál vznikl, podle údajů katalogu sbírky lapidária, kolem roku 1600. (Údaj o portálu převzat z knihy: Denkstein, Vl., Drobná, Z., Kybalová, J.: Lapidárium Národního muzea. Praha 1958).
15. Beránek, K.: O počátcích pražské lékařské fakulty 1348—1622, str. 61.
16. Erben, A.: Regesta sv. I., str. 162, listina vydaná knížetem Soběslavem III. pro kapitulou Vyšehradskou z r. 1178, č. 366.
17. Rezek, A.: Dějiny Čech a Moravy nové doby. Kniha 1., str. 254 (1648—1657). Praha (1892).
18. Chadraba, R.: Karlův most. Praha 1974, str. 83.
19. Dřevěné modely jsou vystaveny v Muzeu hlavního města Prahy.
20. Datování podle Jiřího Kropáčka (1976).
21. Tříška, J.: Studie a prameny k rétorice a k univerzitní literatuře. Praha 1972.
22. Tamtéž, str. 134—197.

23. Beránek, K.: O počátcích pražské lékařské fakulty 1348—1622, str. 62.
24. Winter, Z.: Děje vysokých škol pražských, Praha 1897, str. 205.
25. Winter, Z.: O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Praha 1889, str. 291.
26. Tamtéž, str. 57.
27. Tomek, V. V.: Děje university pražské. I. Praha 1848.
28. Podle K. Beránka.
29. Beránek, K.: Datace jezuitských návrhů na nové univerzitní pečeti. Podle spisů SÚA sign. JS: CVI/4. (Rukopis 1975.)
30. Tamtéž.
31. Tamtéž.
32. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch I 8 A, Nürnberg (1906).
33. Havránek, J.: Václav Vojtíšek a Univerzita Karlova, str. 15.
34. Vojtíšek, V.: Za pravdu a práva. V knize: 17. listopad, Praha 1945, str. 21.
35. Vojtíšek, V.: Karlova univerzita vždy naše, str. 113.
36. Podle slovníčku připojeného k bibli Veleslavínové: „Jmen některých obecnějších, z cizích jazyků, zvláště Hebrejského a Kaldejského vysvětlení.“
37. „Apocrypha, to jest knihy, které sice na jedné straně s Písmem svatým vážnosti jsou, ale však s dobrým a mnohým užitkem čísti se mohou.“ (Úvod k Apokryfu o Tobiašovi a k dalším.)
38. Dějiny českého divadla, díl I. Praha (1968).
39. Winter, Z.: O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje, str. 459.
40. Tamtéž, str. 461.
41. Tříška, J.: Studie a prameny k rétorice a k univerzitní literatuře, str. 17.
42. Kniha Tobiašova.
43. Vojtíšek, V. — Domin, K.: Karolinum, statek národní, str. 207.
44. Podobně je pokryt šupinami delfín ze sousoší „Neptun na delfínu“ Krocínovy kašny, vzniklé kolem roku 1591. (Dep. č. 105 v lapidáriu Národního muzea v Praze).
45. Winter, Z.: Děje vysokých škol pražských, str. 205.
46. Polišenský, J. — Vobrátilová, J.: Mistra Jana Kampana kalendář dobrodiní, prokázaných pražské akademii. AUC — HUČP, IV. 1 (1963). Str. 67—95.
47. Hanzák — Hudec: Světem zvířat. Díl I. — Ptáci — 1 — Praha (1974).
48. Tříška, J.: Studia a prameny k rétorice a k univerzitní literatuře, str. 17.
49. Tříška, J.: Literární činnost předhusitské univerzity, str. 17.
50. Podlaha, A. — Hilbert, K.: Soupis památek historických a uměleckých. Metropolitní chrám sv. Víta v Praze. Praha (1906), str. 17.
51. Tamtéž, str. 144.
52. Matějček a kol.: Dějepis výtvarného umění v Čechách. Praha (1932), str. 213. Trosky poškozené konzoly jsou vyobrazeny v časopise UMĚNÍ — sv. V. č. 1, str. 37. Praha (1931).
53. Novák, J.: Slovenské mestské a obecné erby. Martin (1972).
54. Diviš, J.: Pražské barokní zlatnictví 1600—1800. Praha 1970.
55. Tamtéž.
56. Šubert, Fr. Ad.: Národní divadlo v Praze. Dějiny i jeho stavba dokončená. Praha 1881.
57. Zap, K., VI.: Českomoravská kronika. Kniha 2, str. 260. Praha (1868).
58. Vojtíšek, V.: Karolinum, statek národní, str. 208.
59. Winter, Z.: O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje, str. 10.
60. Cibulka, J.: Les Joyaux du Couronnement du Royaume de Bohême. Praha (1969). Faksimile iluminace na str. 43.

61. Tamtéž, str. 42.
62. Tamtéž, str. 52.
63. Zmiňuje se o ní Z. Winter na 42. straně knihy O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje.
64. Stručné dějiny univerzity Karlovy. Praha 1964.
65. Tamtéž.
66. Tamtéž.
67. Winter, Z.: Děje vysokých škol pražských, str. 203.
68. Beránek, K.: Správa a kancelář pražské univerzity v době pobělohorské, SAP, roč. XIX., str. 192.
69. Winter, Z.: Děje vysokých škol pražských, str. 143.
70. Tamtéž, str. 144.
71. Beránek, K.: Správa a kancelář pražské univerzity v době pobělohorské. SAP, roč. XIX, str. 196.
72. Tamtéž.
73. Tamtéž, str. 209—210.
74. Tamtéž, str. 216.
75. Tamtéž, str. 216.
76. Tamtéž, str. 200.
77. Tamtéž, str. 201.
78. Bernhard, O.: Aeskulapios a jeho rod na řeckých a římských mincích. Čas. CIBA, roč. III, Praha (1936).
79. Vojtíšek, V.: Za pravdu a práva. V knize „17. listopad“ — str. 20 a 21.
80. Vojtíšek, V.: Karlova univerzita vždy jen naše, str. 114.
81. Vojtíšek, V.: O insigniích univerzity Karlovy. TVAR. (1953.)
82. Návrh znaku vytvořil Milan Med v roce 1975 za odborné spolupráce doc. dr. Jana Havránka.

DALŠÍ POUŽITÉ SPISY

- Beránek, K.: Příspěvky k obnovení lékařského studia v Praze 1623—1638. AUC-HUČP IV. 1. str. 97—106.
- Beránek, K.: Pražská lékařská fakulta v létech 1638—1654. AUC — HUČP VII.1 (1966), str. 73—80.
- Beránek, K.: O staré fakultní pečeti. Duchovní pastýř 16. Praha (1966).
- Gerlitt, J.: Kosmas a Damián — patroni lékařů. CIBA, III, č. 26, Praha (1936).
- Holländer, E.: Die Medizin in der klassischen Malerei. Stuttgart (1913).
- Chadraba, R.: Staroměstská mostecká věž a triumfální symbolika v umění Karla IV. Praha (1971).
- Janáček, J.: Pád Rudolfa II. Praha (1973).
- Jindrová, J.: Kostel sv. Kateřiny. Praha 1968.
- Jindrová, J.: Muzeum Hlavního města Prahy. Praha (1970).
- Kusý, M.: Od řemesla po design. Bratislava (1974).
- Kolář, M. — Sedláček, A.: Heraldika českomoravská. I. Praha (1902).
- Král, V.: Heraldika. Praha (1900).
- Král, J.: Kresby pečetí v díle: Sedláček, A.: Hrad, zámky a tvrze království českého. Praha (1931).
- Med, M.: The insignia of the Medical Faculty of Charles University. Folia morphologica, Praha (1976).

Starkenstein, E.: Promoce na lékařských fakultách pražských univerzit, čas. CIBA, roč. IV, č. 34, Praha (1937).

Šebesta, E.: Popis obyvatelstva hlavního města Prahy z roku 1770. Praha (1933).

Truc, M.: Příspěvek k dějinám pražské lékařské fakulty 1638—1654. AUC — HUCP VII. 1. (1966), str. 81—92.

Vojtová, M. a kol.: Dějiny československého lékařství. Praha (1970).

Votka, J. Kř.: Památky staroboleslavské. Praha (1879).

MILAN MED

Die Gestalten der Insignien der medizinischen Fakultät der Karls-Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie stellt sich zur Aufgabe die Nachrichten über die Existenz und die Bedeutung der Hoheitszeichen zusammenzufassen, die in den vergangenen Jahrhunderten die Insignien der medizinischen Fakultät der Karls-Universität darstellten. Die sich ändernde Gestalt des verschollenen Zepters, wurde von der von V. Vojtíšek durchgeführten Beschreibung der letzten Ausstattung des Zepters abgeleitet. Mit dem nicht erhaltenen Siegel der medizinischen Fakultät aus der ältesten Zeit der Universität befasste sich Karel Beránek, der auf Verbindungen des Siegels der Leipziger medizinischen Fakultät zum angenommenen Prager Vorbild hinweist. Der Versuch des Autors das alte Fakultätssiegel zu rekonstruieren ist auf dem Studium einer Barockzeichnung aus dem Jahre 1623 begründet, die einen Entwurf des Siegels mit der Bemerkung: Sigillum Facultatis Medicae antiquum interpretiert. Das Motiv des Siegelbildes dieser Rekonstruktion, sowie der angeführten Barockzeichnung und des Siegelbildes der Leipziger Fakultät stellen die Schutzheiligen der Prager medizinischen Fakultät, dh. die Ärzte des Altertums Kosmas und Damian dar. Beide Schutzheilige sind auch auf dem Siegel zu erkennen, das 1623 für die Jesuitenverwaltung der Prager Universität geschaffen wurde. Sie sind auf einem französischen Schild an der Brust des römischen Kaiseradlers abgebildet, über dem Schild befindet sich ein Relief des Erzengels Gabriel mit dem Fisch, das an das Apokryph über die Genesung des Tobias erinnert. Das Siegel des Kollegiums der tschechischen Professoren der medizinischen Fakultät aus dem Jahre 1883 wird von der böhmischen Königskrone, dem heraldischen Löwen und einem Anker geziert, der den Adler des österreichischen Reiches hält. Die Schutzheiligen Kosmas und Damian waren bis 1945 auf dem Siegel der medizinischen Fakultät der deutschen Prager Hochschule. Nach dem Zweiten Weltkriege signiert die medizinische Fakultät der Karls-Universität ihre Dokumente mit einer Abbildung des Universitäts-siegels aus dem Jahre 1348, zuletzt mit einer Aufschrift in gotischer Majuskelschrift: FACULTAS MEDICA.

Die Abzeichen der medizinischen Fakultät sind auf den Universitätszeptern abgebildet. Das älteste Zepter, nach Ansicht des Autors des Artikels aus den Anfängen der Universität stammend, enthält eine Reihe von Zeichen, welche die Historie der Prager Hochschule widerspiegeln: es handelt sich besonders um die alten Kaiser- und Papstwappen, die die akademischen Privilegien bestätigen. Weiter um die Wappen der vier Universitätsnationen, der tschechischen, polnischen, sächsischen und bayrischen Nation, wie es dem im Jahre 1385 bekannten Universitätsstatut entsprach. Weiter enthält das Zepter einen Hussitenkelch als Zeichen der Prager utraquistischen Univer-

sität, das in der Hussitenrevolution installiert wurde. Die Abzeichen des Jahres 1654 verbinden das Zepter mit der medizinischen Fakultät: Es besteht aus einer Statue des Erzengels Raphael, dessen Sendung von der Genesung des blinden Tobias abgeleitet ist und aus der Plastik eines Pelikans mit Jungen, einem uralten Symbol der Aufopferung, das im Sinne der mittelalterlichen und der Barockvorstellungen als Kristus-allegorie verstanden wurde.

Das neue Zepter der tschechischen medizinischen Fakultät ist im Jahre 1882 entstanden. Es ist mit einer Schlange verziert, die sich um den Äskulapstab windet.

Für die deutsche medizinische Fakultät wurde im Jahre 1937 ein Zepter gebildet, das mit einer Statue des Erzengels Raphael verziert ist, zu dessen Füßen ein Fisch liegt. In der Mitte des Kopfstückes befindet sich eine Sonne mit Strahlen, die von einem Ring mit der Aufschrift: VITA BREVIS, ARS LONGA umgeben ist.

Seit dem Zweiten Weltkrieg sind die Universitätszepter aus der ältesten Zeit und die Insignien der deutschen Prager Universität verschollen.

Im Jahre 1975 konzipierte der Autor des Artikels ein neues Hoheitszeichen der Prager medizinischen Fakultät. Das Symbol der medizinischen Opferbereitschaft wird hier wieder durch die alte Allegorie des Pelikans mit Jungen ausgedrückt. Die Aufschrift FACULTAS MEDICA UNIVERSITATIS CAROLINAE in gotischer Majuskelschrift ist nach dem Vorbild der Kopfstücke der alten Universitätszepter von einem Akanthuskranz mit Edelstein umgeben.

**NOVĚ ZJIŠTĚNÉ PRAMENY
O REKTORECH BĚLOHORSKÉHO OBDOBÍ**

JAN MARTÍNEK

První část tohoto článku je věnována literárním ohlasům rektorátu mladistvých šlechticů v letech 1613—17, druhá se týká zpráv o původu a úmrtí významného představitele utrakvistické akademie a jejího posledního rektora M. MIKULÁŠE TROILO Hagiochorana (1571—1631).

1.

Profesoři a příznivci Karlova vysokého učení projevovali v letech 1550—1620 obdivuhodnou snahu o jeho povznesení na bývalou úroveň a vyrovnání se zahraničními vysokými školami, aniž si uvědomovali, že vzali na sebe úkol, který nemohli splnit z důvodů objektivních (pro nedostatek prostředků, neporozumění části stavů pro potřeby akademie, nepřízeň vládnoucí dynastie) i subjektivních (pro nedostatek jejich vlastní vědecké kvalifikace). Přesto se nedali odradit nezdarem svého počínání a vymýšleli stále nové a nové prostředky k dosažení žádaného cíle, vždy v přesvědčení, že právě naposledy zvolená cesta je správná a že probíhající etapa reformních opatření bude mít na rozdíl od všech předchozích úspěch. Jednotlivé etapy netrvaly zpravidla dlouho, brzy nastalo vystrízlivění a nakonec se došlo k poznání, že se opravami nezískalo nic nebo téměř nic.

Jedním z takových efemerních pokusů bylo zavedení studentského rektorátu, který je na cizích vysokých školách doložen již v předchozích stoletích. V letech 1613—17 zastávali hodnost rektora po nestejně dlouhou dobu, nejdéle po tři bezprostředně po sobě následující semestry, nezletilí příslušníci významných šlechtických rodů: Julius Schlik, Bernard ze Žerotína, Jan Albert Křinecký z Ronova, Jan Abraham z Gerštorfu a Malšvic, Jan Kryštof Fünfkircher z Fünfkirchenu a Steinaprunnu a Štěpán Střela z Rokyc.¹⁾

Doklady o úřadování šlechtických rektorů jsou jednak rukopisné (jde především o zápisy v úředních knihách), jednak tištěné: vyhlášky, jednotlivé básně

¹⁾ Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských*, Praha 1897, str. 124n., 127.

roztroušené po různých publikacích (jako je *Carmen gratulatorium* od Melchiora Gerlacha na počest Kříneckého²⁾ a sborníky. Ty jsou pro instituci rektorátu šlechtických studentů charakteristické, k volbám rektorů měšťanského původu zpravidla nevycházely. Mistři jimi projevovali vděčnost otcům zvolených mladistvých rektorů za to, že vyslovili souhlas s volbou, zavázali si je k další přízni a dali veřejně najevo svým odpůrcům, že se akademie může opírat o přátelství vlivných osob z řad šlechty. Vydávání takových sborníků nenaráželo na finanční obtíže, protože se zřejmě otcové rektorů podíleli na úhradě nákladu. Tím vysvětlíme, proč sborníky zpravidla přesahují minimální rozsah jednoho archu, jaký měla značná část tehdejších příležitostných tisků, a řadí se spíše k publikacím středním. Na druhé straně je však nutno konstatovat, že podobný rozsah měly i některé jiné tištěné gratulace, zejména ty, které byly vydávány k promócím bakalářů a mistrů.

A. Truhlář znal dva sborníky týkající se šlechtických rektorátů: *Investitura* (1613) k nastoupení Schlikovu a *Carmina gratulatoria* (1616) k rektorské volbě Jana Kryštofa Fünfkirchera, oba tisky jsou citovány pod heslem Daniel Basilius v prvním sešitě Truhlářovy Rukověti k písemnictví humanistickému, Praha 1908, str. 104, č. 15 a str. 105, č. 30.

R. 1961 jsem našel v Halle (Hauptbibliothek der Franckeschen Stiftungen: 65 D 10 přív. 8) úplný exemplář sborníku k odstoupení Iulia Schlika z rektorského úřadu: *Ultima panegyris rectoratus... Iulii Sschlik comitis Passavini et Veisenkirchii etc., in qua post ternam continuam officii administrationem in alma academia Pragensi ipsa die D. Galli anno 1614 feliciter scepra resignabat. Pragae typis Matthiae Pardubiceni.* Že tento tisk nebyl A. Truhlářovi znám, je vidět rovněž z citovaného hesla Daniel Basilius, kde se sborník mezi publikacemi z roku 1614 (č. 20–27 na str. 104n.) neuvádí, ačkoliv Basilius do něho přispěl na fol. B 2b, B 3a. Jeho příspěvek necituje ani K. Hrdina v dodatcích k heslu Basilius v druhém sešitě Rukověti k písemnictví humanistickému (1918) na str. 484. Dodatečně byl zjištěn další exemplář v pražské lobkovické knihovně.³⁾

Mezi sborníky lze zařadit též vydání projevů rektora Jana Alberta Kříneckého z Ronova, které obsahuje v závěrečné části blahopřejné verše k rektorské hodnosti Kříneckého od různých autorů (*Oratiunculae*, Rukověť humanistického básnictví 3, Praha 1969, str. 108). Text této publikace znal podle opisu Jana Jeníka z Bratřic již K. Hrdina (viz jeho druhý sešit Rukověti k písemnictví humanistickému, Praha 1918, str. 484).

Na Schlikovu *Ultima panegyris* bezprostředně navazuje nově objevený sborník, jemuž zde pro jeho zajímavý obsah chceme věnovat podrobnější výklad. Po Schlikovi se ujal rektorského úřadu Bernard ze Žerotína, jehož projevy vyšly

²⁾ Rukověť humanistického básnictví 2, Praha 1966, str. 212; 3, 1969, str. 108.

³⁾ Nyní Praha UK: 65 E 4289. Tuto signaturu uvádím podle již hotového rukopisu 5. svazku Rukověti humanistického básnictví, který v tomto úseku zpracoval J. Hejnic.

zároveň s blahopřáním akademických občanů a přátel vysokého učení pod titulem: *Bernhardi liberi baronis de Zierotina, domini Mezerzicii, Roznovii, Modrzicicii etc., rectoris academiae Pragensis, programma ad audiendas leges academicas invitans prorectore M. Nicolao Alberto a Kameneck. ss. linguae professore pub. Accessit oratiuncula pro legibus cum gratulationibus amicorum et clientum. Pragae typis Matthiae Pardubiceni.*⁴⁾ Sborník má 3 ½ kvartového archu (A⁴ B⁴ C⁴ D²), tedy 14 listů. Že byl dosud neznámý, je patrné z toho, že žádný z 10 přispěvatelů, jejichž jména začínají A–R, není uveden v nové Rukověti humanistického básnictví 1–4.

Na rubu titulního listu jsou 3 elegická disticha na žerotínský znak podepsaná *M.I.C.V.* (= M. Iohannes Campanus Vodnianus). Text Žerotínova pozvání ke čtení akademických zákonů (které se zpravidla konalo při nastoupení nového rektora) otřítěný na fol. A. 2a a dalších byl znám již dříve ze souboru akademických publikací vydaného Bohuslavem Mathiae Jičinským (*Rectoratus, hoc est scripta publice proposita... sub rectore... Bernharde... de Zierotina*, 1616, srov. Rukověť humanistického básnictví 2, Praha 1966, str. 449). Na fol. B 2a je Žerotínův krátký proslov před čtením akademických zákonů, na fol. B 2b stručný závěr po ukončení četby. Tyto projevy a především úvodní pozvání prozrazují slohem i obsahem, že je Žerotínovi, který tehdy zřejmě ještě příliš nepokročil ve vlastních studiích, skládal jeho praeceptor Jeremiáš Slovacius nebo někdo z profesorů.

Následují básnické gratulace Žerotínovi ke zvolení rektorem, jejichž autoři se podepsali takto:

1. *Iulius Schlik comes Passavinus et Veisenkirchius*
2. *Wolfgangus a Dietrichstain l. b. in Hollenburgk, Finckenstain, dynasta in Talberg, Carinthiae pincerna hereditarius*
3. *Franciscus liber baro a Prösing*
4. *M. Nicol. Troilus Hagiochoranus, p. t. decanus fa. ph.*
5. *M. Ioh. Campanus*
6. *M. Laurent. Benedictus*
7. *Daniel Basilius de Deutschenbergk, I. U. Doctor*
8. *M. Iacobus Zabonius*
9. *M. Georgius Mollerus*
10. *Valentinus Seidelius*
11. *M. Ieremias Slovacius, rectoris academiae ephorus*
12. *M. Samuel Sabatecius M.*
13. *M. Casp(ar) Rhacop(aeus)*
14. *M. Daniel Alginus Dobrovinus (sic, recte: Bobrovinus)*
15. *M. Ioannes Czesbivius M.*

⁴⁾ Praha UK: 52 G 155.

16. *Georgius Schultissius de Felsdorff, I. U. Candid.*
 17. *Marcus Beniamini Zader Glaucha-Misnicus, ll. studiosus*
 18. *Martinus Monckovicenus Lyptovia-Pannonius*

Pořadí je zhruba podle hodností: nejprve šlechtici v čele s odstupujícím rektorem, pak profesori v čele s děkanem, ostatní mistři a nakonec studenti.⁵⁾ Martin Monckovicenus uvedený jako poslední získal bakalářskou hodnost teprve tři čtvrti roku po vydání sborníku.⁶⁾

Příspěvky od profesorů Troila, Campana a Basilia jsou ve všech pěti sbornících zmíněných v tomto článku. Naopak jsou v popisovaném Žerotínově sborníku tři jména příspěvatelů nedoložená vůbec v Rukověti humanistického básnictví 4 a v již dokončeném rukopisu 5. svazku téhož díla: Franciscus a Prösing, Valentinus Seidelius a Marcus Beniamini Zader. Pouze naposledy zmíněný autor poskytuje v textu příspěvku autobiografické údaje. Bude zastoupen v dodatcích Rukověti ještě další básní.

Schlik provází svými verši odevzdání rektorského žezla Žerotínovi a Dietrichstein vyslovuje přání, aby se za Žerotínova rektorátu obnovila dávná sláva vysokého učení. Tato myšlenka se vrací i v některých dalších příspěvcích a v předposledním (Zaderově) je dokonce vyjádřena akrostichem: *Bernhardus liber baro a Zierotina rector academiae Praagensis reviviscentis*. Třetí ze šlechticů Franciscus a Prösing se zmiňuje o pražských studiích Bernarda a jeho bratra (Baltazara⁷⁾):

*Te nuper, Bernharde, et fratrem vidit alumnos
 Praga triurbs, mecum quo simul, ecce, venis . . .*

O Žerotínových příbuzných mluví ve svém blahopřejném příspěvku také Mikuláš Troilus:

*Ceu patris et patru, tua sic prudentia factis
 emineat patriam sicque iuvato tuam.*

Je míněn Bernardův otec Jan Vilém a jeho strýc z otcovy strany (*patruus*) Jetřich ze Žerotína.⁸⁾

Dalo by se očekávat, že Campana, s nímž nemůže co do počtu příspěvků v gratulačních a kondolenčních sbornících soutěžit nikdo z humanistických autorů, vedla snaha a přímo nutnost psát básně při různých slavnostních příležitostech k opakování týchž motivů, k formálnosti a konvenčnosti. A přece jsou jeho verše v popisovaném sborníku a jiných podobných důkazem pravého opaku. Zatímco

⁵⁾ Srov. obdobný případ popsáný v tomto časopisu XV 1 (1975), str. 8. Obecně jsem o této věci pojednal v Listech filologických 93 (1970), str. 199.

⁶⁾ O něm viz *Rukověť humanistického básnictví* 3, Praha 1969, str. 373n. O jeho snahách propagovat za svého pedagogického působení na Slovensku řád zavedený na partikulárních školách, hlásících se k pražské akademii, *Slovenská literatura* 16 (1969), str. 199–213.

⁷⁾ A. Sedláček, *Ottův slovník naučný* 27, 1908, str. 816; L. Hosák, *Historický mistopis země Moravskoslezské*, Brno 1938, str. 677.

⁸⁾ Viz literaturu citovanou v předchozí poznámce.

máme právě od méně plodných autorů často verše konvenční, opakovatelné, vhodné téměř ke každé příležitosti, věnoval Campanus i při značném množství pedagogických úkolů a při velké náročnosti literárních plánů obdivuhodnou péči, aby každému napsal příspěvek vhodný jen pro něho a neopakovatelný při jiné příležitosti. Rád si zahrával s etymologií osobních i místních jmen a s oblibou vyhledával v úředních knihách historické zajímavosti pojící se nějak k rodu či osobě oslavovaného. Tak učinil i v popisovaném sborníku:

*Bis centum prope sunt anni, cum nemo baronum
 ad Musas nostras scepra verenda tulit.*

Téměř po dvě stě let nebyl podle Campanova tvrzení žádný příslušník vyšší šlechty rektorem; Bernard je po Schlikovi druhý. Campanův příspěvek je významný i tím, že patrně vystihuje hlavní důvod, proč mistři žádali za rektora právě Žerotína:

*Audiet haec Moravae felix capitaneus orae
 Carolus agnato credita frena suo,
 audiet, utque fovet pia sacra favetque Camaenis,
 nunc tandem dicet: „Boia Thalia, vire!“*

Karel st. ze Žerotína volil pro členy svého rodu a pro jiné mladé šlechtice svěřené jeho péči především zahraniční reformované školy a udržoval živé styky s tamními učiteli;⁹⁾ volba jeho příbuzného pražským rektorem měla obrátit jeho pozornost ke Karlovu vysokému učení. Při jeho vlivu vyplývající z hodností moravského zemského hejtmána, při jeho zámožnosti a porozumění pro kulturní snahy si profesori od jeho příklonu k akademii, kdyby se uskutečnil, mnoho slibovali. Prostřednictvím Bernardova nevlastního otce (jeho vlastní otec Jan Vilém zemřel asi r. 1609)¹⁰⁾ chtěla akademie navázat spojení i s jiným významným rodem:

*Vitricus haec eadem, lux Dietrichsteinia, Paulus,
 ut voveat, credet muneris esse sui.*

Následuje blahopřání Vavřince Benedicta, které zde uvádím s ohledem na zájem, jakému se tento humanista v poslední době těší zvláště na Slovensku, v plném znění:

*Iulius in tenera rem magnam aetate gerebat
 dum fuit Aonii duxque caputque chori
 terque humeris onus impositum felicibus ausis
 sustinuit summo rem moderante Deo.
 Nunc, Bernharde, tibi, Zierotino sanguine crete,
 scepra haec astripotens dat moderanda Deus.
 Sis salvus, felix et nostram academiam inumbres,
 unde illustre tibi nomen ad astra volet.*

⁹⁾ F. Hrubý, *Etudiants tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale*, Brno 1970, str. 35–172; viz též rejstřík.

¹⁰⁾ *Ottův slovník naučný* 27, 1908, str. 816.

Myšlenka o povznesení akademie z úpadku, který právě prožívá, se objevuje ve verších Basiliových a Žaboniových; druhý se připojuje ke Campanovu zdůvodnění, proč byl zaveden šlechtický rektorát: Akademie má být tímto opatřením chráněna proti útokům nepřátel:

*Adde, quod heroum firmo defensa favore
infracto vincet pectore et ore minas.*

Další příspěvky neuvádějí mnoho nového. Zastavíme se až u veršů Schultissových, které podávají zajímavé svědectví o tom, jaké rozhořčení vzbudila mimo akademii zpráva o volbě nezletilého rektora:

*Plebs inimica choro nostris dare iura Camoenis
infantem tenerum voce furente crepat...
Ast instat vulgus, rectorem aetate tenella
ridet, qui poterit mente vigere gravi?*

Oprávněnost této námitky pisatel připouští, ale zachraňuje situaci připomínkou, že se mladistvý rektor může opřít o zkušeného prorektora a ostatní akademické hodnostáře:

*Sit licet hoc, fateor, tamen est, qui lintea flectit
turbida prorektor sacraque turba virum.*

Jak je zřejmé z titulu, byl tehdy prorektorem Mikuláš Albert z Kaménka.

V akrostichické básni Marka Beniamina Zadera, rodáka ze saského města Glauchau, se připomíná někdejší významné postavení Karlova vysokého učení a jeho vliv na německé školství:

*Radix Phylliridae¹¹⁾ fuit haec materque lycae,
deinde Salana fovet quam claram docta palaestram
urbs Calegia¹²⁾ et haec gravida produxit ab alvo
scilicet haec mundi tria lumina: Iena celebris
Lipsia et ac nutrix Viteberga gregis studiosi
isthinc principium propriis traxere lycaeis,
blandis in quorum castris (ubi patria dulcis)
enatus sum miles ego atque indignus alumnus...*

V závěru vyzývá Zader M. Jeremiáše Slovacia, který byl soukromým učitelem rektora Bernarda i jeho bratra Baltazara, aby oba vedl k úspěšnému studiu, a připojuje zmínku o svém seznámení s Bernardem:

¹¹⁾ Graesse — Benedict — Plechl, *Orbis Latinus, Handausgabe*, Braunschweig 1971, str. 209.

¹²⁾ *Salana...Calegia*: podle slovníku uvedeného v pozn. 11 Wittenberg, podle velkého vydání téhož slovníku, díl 1, Braunschweig 1972, str. 382: Calbe. V dané souvislosti vyhovuje lépe druhý výklad (Calbe leží nad Sálou a kromě toho Wittenberg jmenován níže v básni).

*Ingenium caeleste tuum notum mihi, nam nos
una domus iunxit Luckii doctoris amoena.*

Oba se zřejmě poznali za pobytu v domě Kašpara Luckha z Bohuslavic, který udržoval též spojení s Karlem st. ze Žerotína.¹³⁾

Nejvýznamnější přínos sborníku spočívá v tom, že umožňuje poznat, jakými cestami se mistři snažili navázat styky s Moravou, odkud přicházelo do té doby do Prahy jen relativně málo studentů, protože tamní obyvatelstvo, zejména šlechta, dávalo nezdědka přednost cizím vysokým školám. Za těchto okolností ovšem nebyla část moravských stavů ochotna stavět se za požadavky Karlova vysokého učení. Hlavní úlohu měl při získávání moravského zájmu pro akademii sehrát Karel st. ze Žerotína. Ani tehdy neodhadli mistři situaci správně. Žerotín nebyl vhodnou osobou proto, že nechtěl a nemohl výrazněji přispět pražskému vysokému učení. Nechtěl proto, že také on patřil, jak již bylo řečeno, k těm, kdo považovali cizí školy, zejména švýcarské, za vhodnější pro své svěřence jak po stránce studijní, tak po stránce konfesionální. Nebylo v jeho zájmu přerušit rozsáhlé styky s předními učiteli v zahraničí, kteří mohli jeho chráněncům vytvořit optimální podmínky pro studium. Nemohl akademii přispět proto, že jeho vliv u dvora v předbělohorských letech slábl a že neuhájil ani požadavky, dotýkající se země, kterou spravoval. Campanus zdůrazňoval ve svých verších Žerotínovo výjimečné postavení plynoucí z hodnosti zemského hejtmána, ale i to vzalo za své po necelých čtyřech měsících, když se Žerotín svého úřadu vzdal.

Také ostatní sborníky zde zmíněné by si zasloužily stejně podrobného rozboru. Protože však ho nelze podat v rámci časopiseckého článku, je nutno odkázat na údaje Rukověti humanistického básnictví, v níž jsou nebo v nejbližší době budou uvedeny již všechny sborníky až na Žerotínův, aspoň pokud jde o základní údaje. Podobně jako jsem uvedl v tomto časopisu (VII. 1. 1966, str. 122n.) ukázkou gratulační publikace k promócím, může sloužit právě podaný rozbor Žerotínova sborníku jako doklad příležitostného tisku k rektorátu šlechtických studentů; ostatní sborníky k takovým příležitostem se mu totiž značně podobají. Pro budoucnost by se však mělo pomýšlet na soustavné vydávání tištěných i rukopisných, úředních i literárních dokladů týkajících se pražské utrakvistické akademie. Souhrn takto publikovaných údajů by značně převýšil rozsah informací, jaký obvykle podávají zahraniční vysokoškolské matriky, a stal by se solidním základem ke zpracování podrobných dějin Karlova vysokého učení.

2.

Jako rodiště M. Mikuláše Troila se uvádí Svaté Pole u Kouřimě.¹⁴⁾

¹³⁾ *Rukověť humanistického básnictví* 3, Praha 1969, str. 217n.

¹⁴⁾ *OSN* 25, 1906, str. 782: * 1571 v Sv. Polí u Kouřimě; K. H[rdina] v dodatcích (*OSNND* 6, 1943, str. 1240) ponechává tento údaj bez opravy; J. Dobiáš, *Dějiny královského města Pelhřimova* III 2, Praha 1954, str. 367.

Označoval se Svatopolský, v latinských textech Hagiochoranus, což je řecký ekvivalent uvedeného českého adjektiva. Mikulášův otec Jan Troillus jinak Tajovský byl děkanem v Kouřimi, tamní rada vystavila Mikuláši zachovací list, jehož Václav Peristerius Cerekvicenus ho nazývá Kouřimským (*Curimenus*).¹⁵⁾ Jak víme,¹⁶⁾ zastupovalo v údajích o původu akademických občanů někdy jméno blízkého většího místa lokalitu menší. Vše je tedy zdánlivě v naprostém souladu, jednotlivé zprávy se znamenitě doplňují. A přece uvedené tvrzení o Troilově rodišti při konfrontaci se skutečností neobstojí.

Osada Svaté Pole v kouřimském okolí není a nikdy nebyla. Západně od tohoto města je ves Dobré Pole, která se v 16. stol. ani jindy neoznačovala jako Svaté Pole; přívlastek Dobré je v průběhu staletí konstantní.¹⁷⁾ Bylo by proto poněkud násilné hledat Troilovo rodiště tam a předpokládat, že se psal Svatopolský místo Dobropolský a Hagiochoranus místo Agathochoranus. Bylo by to násilné tím spíše, že v 16. stol. existovaly dvě lokality, které názvu Svaté Pole užívaly: ves u Opočna, nyní Klášter nad Dědinou, a ves u Dobříše, která si udržela jméno Svaté Pole dodnes; pro Svaté Pole u Horažďovic je v 16. stol. doložen pouze název vzniklý z přívlastku toho jména.¹⁸⁾

Je těžko představitelné, že by Troilův otec, kouřimský děkan, žil se svou rodinou v Dobrém Poli a odtud docházel do Kouřimě k výkonu povolání. Ostatně uvádí A. Podlaha Troilova otce jak kouřimského církevního správce teprve k roku 1586,¹⁹⁾ kdežto Troilus se podle zprávy Samuela Martinia z Dražova narodil již r. 1571.²⁰⁾ Kouřimská rada sice vydala Troilovi zachovací list,²¹⁾ ale právě způsob, jak ho vydala, svědčí, že nemohla v údajích o Troilově původu spoléhat na vlastní úřední knihy ani na svědectví kouřimských měšťanů, nýbrž na listiny vydané osobami, z nichž v době jejich sepsání nepůsobila v Kouřimi ani jediná. Peristeriův údaj o Troilově kouřimském původu je nesprávný. Peristerius věděl zřejmě jen, že Troilus bydlil se svými rodiči v Kouřimi a že tam i studoval, a to v něm vzbudilo představu, že z Kouřimě pocházel. O jeho neinformovanosti svědčí, že Troila jmenuje *Nicolaus Ha(g)iochoranus Curimenus*; příjmení vynechal a položil vedle sebe dvě označení původu, která se navzájem vylučují. Troilus sám se takto nikdy nepodepsal.

Samuel Martinus označuje jako Troilovo rodiště Svaté Pole bez dalšího urče-

15) J. Dobiáš (jako v předchozí pozn.), str. 368, pozn. 69.

16) *Listy filologické* 92 (1969), str. 303.

17) A. Profous, *Místní jména v Čechách* 3, Praha 1951, str. 422.

18) Tamtéž 2, Praha 1949, str. 231; 3, str. 422n.

19) *Posvátná místa* I 4, *Vikariáty kolínský a rokycanský*, Praha 1910, str. 67. Údaje na uvedeném místě Podlahovy knihy však nejsou naprosto spolehlivé. Troilův domnělý předchůdce Matouš Philonomus Benešovský nepůsobil v Kouřimi, ale v Kouřimi u Brna (srov. *Rukověť humanistického básnictví* 4, Praha 1973, str. 172).

20) *Kázání pohřební* (Praha KNM: 35 D 9, 35 D 35 — nikoli 33 D 35, jak uvádí *Knihopis* 5372), fol. D 3b.

21) Z. Winter, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, Praha 1899, str. 567n.

ní.²²⁾ Není pochyby, že rozuměl tu ze dvou tak nazvaných osad, která mu byla známější. To bylo Svaté Pole u Dobříše, vzdálené asi 25 km od Martiniova rodiště Hořovic a přibližně stejně od jeho někdejšího působiště v Litni. Kdyby byl měl na mysli Svaté Pole pod Orlickými horami, byl by připojil další údaj.

Pro osvědčení o Troilově původu byl především kompetentní majitel panství, kde se Troilus narodil, a zároveň kolátor jeho otce. V zachovacím listě vystaveném kouřimskou radou se uvádí jediná listina pocházející od šlechtice. Jejím původcem byl Karel Byšický z Byšic na Svatém Poli. Jemu patřilo Svaté Pole u Dobříše,²³⁾ ostatní osady toho nebo podobného názvu mu nenáležely: Svaté Pole u Opočna drželi Trčkové z Lípy,²⁴⁾ Svaté Pole u Horažďovic Lhotští z Brloha,²⁵⁾ Dobré Pole u Kouřimě patřilo ke smiřickému panství, jehož sídlem byl Kostelec nad Černými Lesy.²⁶⁾

Fara ve Svatém Poli u Dobříše byla v době Troilova narození (r. 1571) obsazena. R. 1572 se ve Slapech uvádí kněz Jan, který byl předtím farářem v nedalekém Svatém Poli.²⁷⁾ Jestliže byl tento Jan totožný s Troilovým otcem Janem Troillem-Tajovským, můžeme si odtud vysvětlit, proč se později Troilus, který se jinak se své literární práci soustředil spíše na obecnější a abstraktnější náměty, s takovým porozuměním rozepsal v dílku *Nauta naufragus*, které je přídávkem ke spisu *Sapiens tetragonus et circulus* (1624), o životě v Povltaví, o poříční plavbě, zejména vltavské, o obyvatelích Podskalí, kteří tuto plavbu obstarávali, a o nebezpečných místech na Vltavě, zvláště peřejích zvaných později Svatojánské proudy. Pokud Troilovi bránil útlý věk poznat tyto věci z autopsie, mohl se o nich dovědět z vypravování rodičů. Je ovšem nutno zdůraznit, že dohad založený na identitě tak rozšířeného křestního jména je zatím nejistý, i když je identifikace podložena také shodou časových určení. Údaje uvedené v předchozích odstavcích však opravňují tvrdit s určitostí, že Troilovým rodištěm bylo Svaté Pole u Dobříše.

Při různých příležitostech bylo zdůrazněno, že relativně velký počet akademických hodnostářů bělohorské doby pocházel shodou okolností ze Slovenska, a to buď přímo nebo po předcích. Patří sem Daniel Basilius, Vavřinec Benedictus, Petr Fradelius a Jan Jessenius, nebereme-li v úvahu likvidátora akademie Mollera. K těm přistupuje také poslední rektor Troilus, jehož předkové zřejmě přišli z Tajova u Banské Bystrice. Snad byl příbuzný s Jiřím Tajovským, jemuž věnoval již zmíněný spis *Sapiens tetragonus et circulus*. Že šlo nanejvýš o vzdálené příbuzenství, je vidět z toho, že uvádí Tajovského pouze jako jednoho ze svých

22) Viz pozn. 20.

23) A. Sedláček, *Hrady* 6, Praha 1889, str. 116.

24) A. Sedláček, *Místopisný slovník*, Praha (1908), str. 851.

25) A. Profous, *Místní jména v Čechách* 3, Praha 1951, str. 422n. (Doklad z první poloviny 16. století.)

26) A. Sedláček, *Místopisný slovník*, Praha (1908), str. 139, 441.

27) A. Podlaha, *Posvátná místa* I 3, *Vikariáty kralovický, vlašimský a zbraslavský*, Praha 1909, str. 250.

přátel. Zajímavou shodu okolností (spíše než vědomou snahu vrátit se do kraje předků) lze vidět také v tom, že se Troilus chystal r. 1631 na pozvání Kašpara Illésházyho odejít na Slovensko k řízení škol a že jedině smrt mu zabránila v uskutečnění tohoto úmyslu, jak bude zřejmé z následujícího výkladu.

Zprávy o verších přátel k Troilovu úmrtí r. 1631 v Perně jsou značně neurčité. Rukověť humanistického básnictví uvádí tyto tituly kondolenčních sborníků:

1. *Fama posthuma* (1, str. 37, 74)
2. *Aeternae memoriae* (1, str. 493)
3. *Aeviterna memoria* (2, str. 274, 358; 3, str. 218, 265, 267, 269, 274, 275, 321; 4, str. 41)
4. fragment, Vyšší Brod, Klášterní kn.: 12 3/1 (3, str. 321).

Všechny zmíněné tituly kromě č. 4 (fragment Vyšší Brod) se v Rukověti citují z druhé ruky:

1. *Fama posthuma* podle J. Volfa, Věstník ČAVU 28—29 (1919—20), str. 118, č. 3; str. 119, č. 11.
2. *Aeternae memoriae* a
3. *Aeterna memoria* podle rukopisné pozůstalosti K. Hrdiny, který asi rovněž nevypisoval z originálu; nevedl totiž počet veršů jednotlivých příspěvků, což při excerpci původních tisků činil.

Fragment z Vyššího Brodu (viz výše č. 4) o 6 stranách, který objevila r. 1961 D. Martínková, mi byl přístupný ve fotografických snímcích. Začíná nadpisem: *De obitu . . . M. Troili Hagiochorani, quondam in acad. Prag. prof. p., post exulis, in caelestem academiam evocati*. To jistě není titul celého sborníku, nýbrž pouze jeho oddílu. Pod citovaným nadpisem jsou 3 elegická disticha a autorův podpis: *J. Seussius*. Ve verších se připomíná Troilův úmysl odejít na Slovensko:

Inde ad Pannonios procul hinc abiturus amicos . . .

Následují veršované příspěvky, které napsali:

Petrus Martinius Slavetinus, Horzovicii quondam per an. 36 ecclesiae pastor et vicinarum inspector, iam Pyrnae Christi exul

M. Samuel Martinius de Drazova, Pragae quondam ad D. Castuli et S. Crucis Maioris ecclesiastes necnon consistorii ordinum reg. Boh. assessor, p. t. eccl. Bohemo-Pyrnensis pastor

M. Tobias Adalbertus Vodnianus, Dresdae Christi exul

Sigismundus Ioachimi Trzebenicenus, Pyrnae exul (deproperans f.).

Následuje nadpis: *Threnodia ad tumulum . . . M. Nicolai Troilli Hagiochorani, olim in academia antiqua Pragensi Carolina professoris publici et in curia Veteris Pragae proto-cancellarii, qui sabbato ante quadragesimam . . . Pirnae feliciter vitam cum morte commutavit anno 1631, dále 17 distich a autorův podpis: Barptolomaeus Martinides Pragensis maestus dolensque ponebat*. Poslední dochovaný příspěvek (v pořadí sedmý) je podepsán: *M. Georgius Meissnerus Prag.*

O Troilově akademické dráze mluví zejména Samuel Martinius, který ho označuje za svého učitele (*praeceptor, patri et compatri desideratissimo postremum maestus posuit*), o jeho rozhodnutí věnovat se školskému povolání na Slovensku se zmiňuje kromě Seussia také Adalbertus:

Hunnica Musa vocat celsam te ad Pannonis arcem

a Sigismundus Ioachimi:

*Vel dum Pannonicis gaudet fieri hospes in oris
gesturus Charitum Delphica fraena novem . . .²⁸⁾*

Myšlenková náplň básní se vůbec navzájem značně podobá, což bylo způsobeno asi tím, že příspěvatelé psali své verše na list s rukopisem příspěvků od autorů, které redaktor sborníku nebo jeho posel navštívil dříve. Četba předchozích básní měla tedy vliv na jejich myšlenkový pochod.

Je nutno položit si otázku, zda lze skutečně předpokládat vznik čtyř sborníků k téže smuteční příležitosti. Stísněné poměry exulantů to sotva dovozovaly. Bez velkých skrupulí můžeme prohlásit za jeden a týž sborník č. 2 (*Aeternae memoriae*) a č. 3 (*Aeviterna memoria*). Jde jen o rozdíl v pádu a nahrazení archaického znění adjektiva zněním klasickým. Dále je možno položit rovnítko mezi touto skupinou (č. 2 = 3) a č. 4 (fragment ve Vyšším Brodě), protože jména všech autorů uvedených v tomto fragmentu zachycuje ve stejné nebo velmi podobně hláskové podobě K. Hrdina na lístcích s citací *Ae(vi)terna(e) memoria(e)*. Zbývají nám tedy již jen dva tituly: č. 1: *Fama posthuma* a č. 2, 3 (= č. 4): *Ae(vi)terna(e) memoria(e)*, odlišné natolik, že je nelze přiřknout témuž sborníku, pokud by se nepodařilo podat přesvědčivý důkaz jinou cestou než pouhým srovnáním titulů. Takový důkaz se skutečně našel. Při průzkumu bohemik v Bratislavě jsem si dal předložit také Ribayův katalog (*Catalogus venalis bibliothecae Slavo-Bohemicae Georgii Ribay Slavi Trenchiniensis*, Bratislava UK: S B 133), kde se uvádí tento titul:

Aeternae memoriae M. Nicolai Troili Hagiochorani Bohemi, quondam Pragae professoris, consistorii assessoris, Antiquae Urbis Pragensis cancellarii, fama posthuma ab amicis dedicata. Pyrnae Hermundurorum anno 1631 typis Martinianis.

Záhada domnělých dvou nebo několika sborníků je tím vysvětlena. Jeden z excerptorů užil při citaci prvních dvou slov titulu (která pro neznalost souvislosti v některých případech převedl do nominativu), kdežto druhý uvedl (jak bývalo zvykem) podstatné jméno v nominativu a jeho přívlástek.

²⁸⁾ Srov. Samuel Martinius z Dražova, *Kázání pohřební* (jako v pozn. 20), fol. D 1b: *... mimo všelikou naději . . . hrabě pan Kašpar Illésházy znamenitě přátelským psaním jeho k sobě do Uher povolal a všelijakou přízeň mu zakázal*. Tato zpráva se týká začátku roku 1631. Troilus pomýšlel již předtím [1628] na odchod do Uher (Martinius tamtéž).

Další titul v Ribayově katalogu patrně náleží přídavku k tomuto sborníku: *Arae sepulchrales familiae M. Nicolai Troili Hagiochorani ex MS ipsius descriptae et posteritati consecratae studio M. Samuelis Martinii*. V tomto spisu snad byly vydány z Troilovy pozůstalosti jeho vlastní skladby k úmrtí jeho rodinných příslušníků.

Lze doufat, že sborník *Aeviternae memoriae M. Nicolai Troili... fama posthuma*, který měl v ruce ještě J. Volf, není nenávratně ztracen. Zatím jsem po něm bezvysledně pátral v Berlíně, v Sasku a v Budapešti, kam se dostala část Ribayových knih. Nebyly ještě vyčerpány všechny možnosti. Snad přispěje publikace těchto řádků k nálezů vzácné literární památky.

JAN MARTÍNEK

Neu aufgefundene Quellen über die Rektoren der Prager Karls-Universität um das Jahr 1620

ZUSAMMENFASSUNG

Im ersten Teil dieses Aufsatzes werden einige Glückwunschpublikationen, die den jungen adligen Rektoren der Prager Universität in den Jahren 1613—17 von verschiedenen Autoren geschrieben worden sind, kurz aufgezählt. Zwei von diesen Gelegenheitsdrucken sind neue Funde. Besonders das Bernhardi ... Zierotini ... Programm aus dem Jahre 1615 ist für die Erforschung der Geschichte der Karlsuniversität sehr bedeutsam. Es enthält im Anhang Gedichte von 16 Autoren, in denen die Gründe sehr anschaulich vorgebracht werden, warum die Vorsteher dieser Institution beschloßen haben, junge Edelleute zu Rektoren zu wählen. In diesem konkreten Fall wurde ein Angehöriger des mächtigen mährischen Adels von Žerotín gewählt, weil man erwartete, dadurch die Gunst und Unterstützung des einflußreichen mährischen Landeshauptmanns Karl von Žerotín für die Universität gewinnen zu können.

Im zweiten Kapitel werden auf Grund der Quellenangaben die bisherigen Nachrichten über die Herkunft des letzten Rektors der utraquistischen Akademie M. Nicolaus Troilus Hagiochoranus (1571—1631) korrigiert. Ferner wird der Beweis geliefert, daß es nur eine einzige Publikation gab, die die lateinischen Gedichte auf den Tod des Troilus enthielt, und die drei bisher angeführten Titel *Aeternae memoriae*, *Aeviterna memoria*, *Fama posthuma*, die angeblich mehrere Drucke repräsentieren sollen, dieser einzigen Publikation angehören, deren Überschrift lautet: *Aeviternae memoriae M. Nicolai Troili Hagiochorani Bohemi ... fama posthuma ab amicis dedicata. Pyrae Hermandurorum* (= Pirna bei Dresden) *typis Martinianis*. Obwohl der Druck selbst verschollen ist, sodaß man auf seinen Inhalt aus einem Fragment der Hohenfurter Bibliothek schließen muß, bleibt uns doch die Hoffnung, daß er noch in den historischen Beständen einer Bibliothek gefunden werden kann, da die Möglichkeiten der Nachforschung noch nicht vollkommen erschöpft worden sind. Vielleicht werden diese Zeilen die Suche nach dem kostbaren Literaturdenkmal erleichtern.

IRSKÉ VE STŘEDNÍ EVROPĚ A UNIVERZITA KARLOVA

LUDVÍK SCHMID a JOSEF POLIŠENSKÝ

V dějinách pražské univerzity měl v 17.—18. století značný význam důsledek migrace irských rodin ze „Zeleného ostrova“ na evropskou pevninu. Podíl irských studentů a učitelů na životě pražského vysokého učení v tomto období není zanedbatelný a jejich vztahy k univerzitě proto patří k problematice mezinárodního významu naší vysoké školy.

Abychom však mohli správně posoudit význam irského živlu na pražském učení, musíme si uvědomit, že příliv studentů, a činnost učitelů irského původu byla důsledkem stěhování těch vrstev irského obyvatelstva, které byly od alžbětinských a cromwellovských „reform“ obětí konfiskace pozemkového majetku, usídlování skotského a anglického obyvatelstva v Irsku a represivních opatření londýnské vlády. O dějinách těchto „divokých hus“ (Wild Geese) existuje dost rozsáhlá literatura, ale jenom málo pozornosti bylo dosud věnováno té části irské migrace, která směřovala do střední Evropy, v 17.—18. století prakticky odpovídající soustátí rakouských Habsburků.¹⁾

Nešlo tedy ještě o migraci masovou, o níž se sympatiemi psal roku 1844 Friedrich Engels ve svém *Postavení dělnické třídy v Anglii*, ale šlo o dost značné počty jednotlivců i rodin, které se trvale nebo dočasně u nás zdržovaly. V našich archívech a knihovnách se zachoval značný počet dokumentů, který se jich týká. Fondy Státního ústředního archívu v Praze, rodinné archívy, uložené v několika Státních oblastních archívech, fondy Archívu Univerzity Karlovy, matriky, seznamy důstojníků rakouské armády, seznamy duchovních a běžné příručky nám umožňují, abychom se pokusili zodpovědět tři základní otázky: 1. kdy tato migrace Irů do střední Evropy začala, 2. jaký měla rozsah a podobu a 3. jaký byl její význam pro společnost českých zemí v tomto období, jaký měla význam pro pražskou univerzitu, jakožto přední vysoké učení v českých zemích.

¹⁾ O problému emigrace píše všechny moderní syntézy irských dějin: srv. T. A. Jackson, *Dějiny Irska*, Praha 1951; Roger Chauviré, *History of Ireland*, Dublin 1960; Edmund Curtis, *A History of Ireland*, London 1961. Většina zájmu se však týká emigrace do Francie, Ameriky a Austrálie. Zmínky o emigraci do střední Evropy má Edward MacLysaght, *Irish Families*, Dublin 1957; týž, *More Irish Families*, Galway 1960.

Pokud jde o první problém, můžeme vyjít ze skutečnosti, že „Zelený ostrov“ — Erin, nebyl ani ve středověku něčím u nás zcela neznámým. Od dob profesora Baudyšeho se nikdo vážně u nás nezajímal o styky našich zemí s keltskými oblastmi Britských ostrovů, ačkoliv Tadrovy *Kulturní styky Čech s cizinou* v tomto směru obsahují nejméně podnět.²⁾ K nim můžeme dodat zajímavou kapitalku o vztahu biskupa z Armaghu, Richarda Fitz-Ralpha k českému husitství, jemuž věnoval pozornost předčasně zesnulý britský historik R. R. Betts.³⁾ I tady tedy tvoří husitské období důležité rozmezí, i když jinak vztah oficiální Anglie (a tudíž i značné části Irska) byl vůči husitským Čechům až do vydání Foxovy *Knihy o mučednících (1554)* krajně nepřátelský.

Foxovým dílem byli Jan Hus a Jeronym Pražský pojeti do protestantské hagiografie, ale tradiční spojování Čech s obrazem společenského neklidu, ne-li společenského rozvratu, zůstávalo dále v podvědomí alžbětinců, i když čas od času dvory Alžběty I. a císařů a českých králů z rodu Habsburků se během druhé poloviny 16. století snažily o sblížení. Zejména rudolfinská Praha přitahovala pozornost alžbětinské diplomacie, ale také jejích protivníků, alžbětinské opozice. Opětovně byl v Praze Sir Philip Sidney, který se tu roku 1577 setkal s anglickým jezuitou Edmundem Campionem, který v českých zemích působil v letech 1573—1579. Campion, který se sblížil s českým prostředím a znal leccos z českých dějin, patřil k členům anglické katolické emigrace, která odcházela ze země pro náboženský útisk a v Čechách nalézala náboženskou snášenlivost a tolerantní režim. K této skupině patřila rodina Mr. Westona, jehož dcera Alžběta Jana, zvaná Vestonia, vychovaná katolickým humanistou Hemmingem, se stala nejvýznamnější básničkou pozdního humanismu v českých zemích.⁴⁾

Za diplomaty a emigranty se táhli tajní agenti, a to jednak agenti st. sekretáře Burghleye, jednak skotského krále Jakuba VI. Stuartovce a později i agenti a důvěrníci hraběte z Essexu. Byli mezi nimi i jednotlivci, kteří upoutávali pozornost císaře Rudolfa II. a jeho velmožského okolí. To byl příklad dr. Johna Dee-a a jeho společníka Edwarda Talbota, jinak Kellyho, který od roku 1581 s ním cestoval po Polsku a Čechách. „Eduard Kelly... z rytířského rodu a domu zvaného Imaymi v hrabství Conaghaku v království irském“ byl dokonce nobilitován a přijat za obyvatele království českého.⁵⁾ Po odchodu Deeevých z Čech (1589) se Kelly, který se v Praze oženil s ovdovělou matkou Vestoniinou, dostal

2) Ferd. Tadra, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897. — J. V. Polišenský, *Britain and Czechoslovakia*, Praha 1968.

3) R. R. Betts, Richard FitzRalph, Archbishop of Armagh, and the Doctrine of Dominion. Viz. R. R. Betts, *Essays in Czech History*. London 1969, s. 160 ad.

4) J. V. Polišenský, *Britain and Czechoslovakia*, s. 27 ad.

5) R. J. W. Evans, *Rudolf II and His World. A study in intellectual history 1576—1612*. Oxford 1973, s. 102—103, 202, 218—228.

na vrchol moci, ale zapletl se do vraždy, roku 1591 byl zatčen, převezen na hrad Křivoklát a zahynul při pokusu o útěk.

Vedle diplomatů, tajných agentů a katolických vyhnanců přicházeli z britských ostrovů do Prahy ještě nečetní kupci a členové jezuitského řádu. Vedle Campiona byl to v předbělohorské době především George Ware-Varus, který působil v kolech v Praze a Olomouci. Kupci byli ovšem Angličané, a většinou byli členy pozdější „valonské“ církve, která prostřednictvím jednoty bratrské používala někdejší univerzitní kostel Božího těla na dnešním Karlově náměstí, a později si zřídili kostelík Šimona a Judy na Starém městě pražském. Někteří ztrávili v Čechách jenom krátkou dobu a jenom několik málo z nich si zaznamenalo své dojmy. V letech 1592 a 1593 putoval Čechami a Moravou jeden z velkých alžbětinských cestovatelů, Fynes Morison, který svůj slavný „Itinerár“ (Itinerary) uveřejnil až roku 1617. Roku 1600 přijel do Prahy v čele poselství, vyslaného perským šachem Abbásem cestovatel Sir Anthony Sherley, který do Prahy zavítal ještě v letech 1604 a 1611. Téhož roku 1600 uveřejnil v Londýně svůj „Diskurs ne zcela neúžitečný“ Samuel Lewkenor, jehož stať „O univerzitách v Čechách a na Moravě“ obsahuje zajímavý popis pražské a olomoucké univerzity, plný chvály na jezuity. Lewkenorova kniha doplňovala sporé údaje, které vydal už roku 1574 další katolík, Richard Rowlands alias Rijkaart Verstegen, pod názvem „Pošta světa“, v níž je také stručný popis Prahy.⁶⁾

Informátory těchto autorů byli zjevně katoličtí krajané. Roku 1593 žil v Praze jezuita Thomas Stephenson, a jeho pomocníci Richard Tankard a Richard Hesketh z Lancasteru. Teprve za vlády Jakuba I. se Čechy a „českou otázkou“ začali vedle katolíků (např. Richarda Stanyhursta) zabývat i autoři protestanští, Edward Brerewood (1614) a John Gee.

České stavovské povstání proti Habsburkům změnilo v letech 1618—1620 tuto situaci od základů. V roce 1619 přivedlo na českou půdu anglo-skotský pěší pluk Skota Andrewa Graye, který měl bojovat za českého krále Fridricha Falckého a jeho manželku Zimní královnu Alžbětu Stuartovnu. Ale skoro zároveň byla ze španělského Nizozemí (dnešní Belgie), které bývalo tradičně první etapou irské emigrace na pevninu, vyslána jedna *brigata* „irských knechtů“, která byla ve španělských službách. Její osudy zapsal její kaplan P. Fitzsimmons (Constantinus Eblanus) ve svém deníku „Bucquoy Iter Quadrimestre“. I když tato *brigata* (tercio, tj. dva pěší pluky) byla během roku 1621 odvelena zpátky do Flander, nejméně irský žoldnér zůstal ve střední Evropě v císařských službách. Zůstalo jich tolik, že Albrecht z Valdštejna pomýšlel roku 1626 na vytvoření samostatné irské vyšší jednotky ve své armádě. Zdá se však, že z tohoto plánu bylo uskutečněno jenom torzo, tj. několik málo irských jednotek.⁷⁾

6) J. Polišenský, *Anglie a Bílá hora*. Praha 1949, s. 41 ad.

7) Z. Kalista, *Bucquoyův itinerár z konce českého tažení*. Vojensko-historický sborník V/1—2, 1936, s. 100—158, 5—106.

K těmto jednotkám patřil irský regiment dragounů, jemuž počátkem roku 1634 velel plukovník Butler, který pak koncem února sehrál rozhodnou úlohu v chebské exekuci Valdštejna a jeho druhů. Z irských účastníků chebské vraždy, ostatně připravené Italy (Gallasem, Piccolominim ad.) a způsobené nepřátelstvím španělských diplomatů a vojáků (vyslance Oñata, Marradase, kardinála-infanta Fernanda) měli trvalý zisk jenom nemnozí. Jenom skotská rodina Leslie získala po 1634 trčkovské Nové Město n. Metují a držela je do druhé poloviny 18. století, kdy přešlo do majetku rodiny Dietrichstein-Proskau-Leslie. Naproti tomu Butler, Edward Fitzgerald (Geraldine), Macdonald, Gordon, Deveroux (D'Ibrox) vesměs zemřeli bez dědiců před rokem 1660. Zda dědici P. Patricka Taffeho trvale žili od roku 1634 v Čechách, nebo zda se zde usadili později, je zatím nejisté.⁸⁾ V polovině 17. století najdeme mimo příslušníků rodin Fitzgerald (která dostala inkolát roku 1638) a Leslie (1648) mezi členy pozemkové šlechty v Čechách ještě rodiny Wallis (Wallace, ink. 1652) a Enis of Atter (1680).⁹⁾

Některé z těchto rodin měly úzké vztahy ke španělskému Nizozemí. A tak nás nepřekvapí, že Butler, Fitzgerald jsou spolu se Španěly Marradasem a Paradise de Echaide a pražským arcibiskupem Harrachem po roce 1630 mezi prvními dobrodinci františkánského kláštera, povoláného do Prahy z belgické Lovaně. V plánech arcibiskupových nabyli tito „Hyberni“ brzy velký význam, a protože si žárlivě střežili svoje národnostní složení (připravovali členy řádu pro misijní činnost v Irsku), nabyli větší proslulosti než ti z jejich krajanů, kteří přišli do Prahy jako členové jezuitského řádu (Wadding, Ian Meagh). Jejich postavení na spojené Karlo-Ferdinandově univerzitě bylo však od poloviny 17. století významné — a otevíralo cestu k přijetí irských studentů.¹⁰⁾

V polovině 17. století byly tak v Praze vytvořeny podmínky, aby se stala cílem katolických Irů, kteří v důsledku alžbětinské a pak cromwellovské represe se doma nemohli uplatnit. Pocházeli většinou z řad irské drobné šlechty a měšťanstva, popř. mladých lidí, kteří odcházeli z Irska, proměněného vlastně na první anglickou kolonii.

Tito irští příchozí patřili do tří hlavních skupin. Vedle příslušníků duchovenstva (duchovenská kariéra byla i pro Iry jednou z mála, které jim byly otevřeny) to byli vojáci, a konečně studenti, především studenti medicíny.

⁸⁾ Srv. J. Polišenský — F. Snider, Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století, ČSČH XX/1972, s. 515—526; J. Polišenský, Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848, Praha 1975, s. 95 ad.

⁹⁾ J. Polišenský — F. Snider, Změny..., s. 520 ad. podle inkolátů v zemských deskách, SÚA Praha. Rodinný archiv Leslie (N. Město n. M.) je ve St. oblastním archivu (SOA) Zámorsk, Wallis (Dačice) ve SOA Brno.

¹⁰⁾ W. W. Tomek, Geschichte der Prager Universität. Prag 1849, s. 251 ad. — Stručné dějiny University Karlovy. Praha 1964, d. 135 (o významu tradování novoskotismu irskými františkány v arcibiskupském semináři), 138 (o přílivu studentů z Irska, Lucemburska a jz. Německa).

II.

S teologickým učením v jezuitském Klementinu byli Irové jako jednotlivci ve spojení už před Bílou horou. V rámci pobělohorského náboru v zahraničí se do Prahy vedle Italů a Španělů, Poláků a kněží z německých zemí dostali také Irové, jednak jako členové jezuitského řádu, jednak jako členové františkánského řádu, který v dubnu 1631 uvedl arcibiskup Harrach do budovy bývalého kláštera sv. Ambrože na rohu ulice Horské, dnes známé pod jménem ulice Hybernské na Novém městě pražském. Harrach doufal, že v irských františkánech získá protiváhu proti jezuitům, kteří si činili nárok na univerzitu a vyšší církevní školství vůbec. Proto chtěl proti nim založit vlastní seminář, mezi jehož učitelské síly z „hybernů“ vybral následující: P. Ferrala jako profesora logiky, P. Frant. Fleminga, P. Edmunda Tyrella, kvardiána, P. Patrika Wardea jako profesora filozofie a P. Jakuba Geraldina. Harrachův konflikt s jezuitou skončil, jak je známo, nakonec kompromisem. Na teologické fakultě pražského učení se pak uplatnili z řad irských františkánů Petr O'Kelly, Patrick Brady, Thomas Clancy, který předsedal komisi, jíž se předkládaly teologické téze aj. A ovšem vedle irských učitelů nechyběli ani irští studenti, kteří předkládali teologické téze, tak např. Eugen O'Reilly (1765), Bonaventura Smith (1785) aj.¹¹⁾

V archívu hlavního města Prahy se zachoval seznam, zachycující osazenstvo kláštera Hybernů roku 1770. Tehdy žilo v klášteře 28 řádových duchovních, osm studentů, čtrnáct kleriků a čtyři novici, vesměs Irové, celkem tedy 54 Irů. Ostatních 21 osob, které žily v klášteře, tj. bratří-laici, terciáři, podruzi a sloužící, a další bylo s jedinou výjimkou „kandidáta“ Dionysa O'Kellyho středoevropského původu. Mezi duchovními nebyl ani jediný, který by nebyl irského původu. Převor Patrick Brady pocházel z Cootil v Irsku, kvardián byl Peter Cornin z Killenagh, z různých irských hrabství pocházeli lektoři i vikáři (ti ale většinou působili jako zpovědníci u šlechtických rodin, u Boryňů ze Lhoty, ale také ve Vídni či Drážďanech), duchovní i studenti. Kupodivu není mezi pomocným personálem uveden zahradník; víme totiž, že u Hybernského kláštera byla zahrada, ve které mniši pěstovali mj. první brambory u nás. Je ovšem možné, že péči o tuto „botanickou zahradu“ měli na starosti bratří-laici.¹²⁾

Hybernský klášter byl zrušen 12. února 1786. Jedenadvacet františkánů se tehdy vrátilo do Irska a byla jim vyplacena náhrada po 300 zlatých. Ostatní zůstali v Čechách a žili z penze, která u duchovních činila 200, u bratří laiků 150 zlatých ročně. Jméno kláštera, činící 71.047 zlatých 20 krejcarů, bylo zaba-

¹¹⁾ E. Winter, Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum. Salzburg-Leipzig 1938²; s. 243 ad., 259. Týž, Barock, Absolutismus, Aufklärung in der Donaunarchie, Wien 1970. Srv. K. Richter, Die böhmischen Länder von 1471—1740, in: Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder, Band II, Stuttgart 1972, s. 375 ad.

¹²⁾ Seznam kláštera sv. Ambrože čili Hybernů r. 1770 z Archívu hl. m. Prahy dal autorům laskavě k dispozici R. Kryl.

veno pro náboženský fond. Rok 1790 byl kostel odsvěcen a v bývalé klášterní budově načas našlo stánek i české divadlo.

Trvalejší element představovali irští vojáci. Od 17. do 20. století dostalo 45 rodin irského původu své syny do císařské armády — z toho jenom rodina Wallisů neméně než 24 důstojníků. Tyto rodiny patřily do tzv. „nové rakouské šlechty“, která vznikla v 17. století z příslušníků rodin, které dostaly pozemkový majetek z konfiskací nebo které dostaly sice v zemi inkolát, ale ve skutečnosti sotva měly jaký pozemkový majetek. Jejich členové záviseli tedy zcela na tom, co dostali od dynastie, již také věrně sloužili. Pokud můžeme zjistit, měly jenom čtyři takové rodiny irského původu v Čechách pozemkový majetek a věnovaly se do feudální vládnoucí třídy. Roku 1757 bylo takových rodin už osm (Browne, Enis of Atter, Cavanagh, Leslie, Ogilvy, Smith of Balroe, Taaffe, Wallis), ale pak jich ubývalo, a roku 1848 z nich zbyly jenom dvě (Enis of Atter, Taaffe). Wallisové a Taaffeové zásobovali staré Rakousko ministry a generály. Největší kariéru udělal Eduard Taaffe of Ballymote, pán na Nalžovech v jihozápadních Čechách, který sloužil Františku Josefovi I. jako konzervativní ministerský předseda. Nejvyšší vojenské hodnosti dosáhl už za Marie Terezie polní maršálek Browne. Pouze rodiny, které získaly pozemkový majetek, mohly se zařadit do řad šlechty. Jenom výjimečně nabyli statky i členové nešlechtických povolání; v 18. století to byli Smithové a MacNevenové. Většinou byli tito členové vojenské a úřednické „rakouské“ šlechty konzervativního a katolického smýšlení — jeden z MacNevenů patřil roku 1790 k předákům protijosefinské stavovské opozice na českém zemském sněmu.¹³⁾

Enisové se spřiznili z Vitanovskými z Voračic, O'Kellyové de Gallagher s pány z Vrtby, Smithové z Balroe s Klebelsbergý a pány z Lišova. Ale většinou je životní dráha zanesla jinam do jiných zemí monarchie, do jiných zemí Evropy, a přes Španělsko dokonce i do španělských kolonií (O'Higginsové). V kulturním životě střední Evropy obyčejně mnoho neznamenali — výjimku tvořily členky O'Donnellovy rodiny, jejichž podobu zachytil Josef Mánes. Poslední z těchto statkářských rodin kdysi vojenského původu byli nalžovští Taaffeové; kteří se vyprodali a odstěhovali se i s rodinným archívem z Čech těsně před počátkem II. světové války, roku 1938.¹⁴⁾

III.

Poslední skupinu tvořili konečně ti členové irské emigrace, kteří byli spojeni studiem nebo i působením s lékařskou fakultou pražského vysokého učení.

¹³⁾ Přehled irské účasti na státní vojenské správě umožňují běžné příručky: Schematismus für das Königreich Böhmen, Schematismus deo österr. kaiserlichen Armee, Oesterreichischer Militär-Almanach, Schematismus des k. k. Hofes und Staates, A. Wrede, Geschichte der k. und k. Wehrmacht, Wien 1901.

¹⁴⁾ J. V. Polišenský, Britain and Czechoslovakia, s. 45 ad.

Velikou skupinu irské emigrace do Čech tvořili studenti, kteří přicházeli do Prahy na univerzitu studovat lékařství. V období 1668—1783 celkem 68 studentů tvořilo 9 % všech posluchačů pražské lékařské fakulty. Počet irských mediků na lékařské fakultě v Praze podle období:

do 1720	16
1721—1730	6
1731—1740	13
1741—1750	8
1751—1760	11
1761—1783	14

Z celkového počtu 19 jich získalo titul lékaře a 49 jich v Praze nedostudovalo a přešlo jinam.¹⁵⁾

Jako první v univerzitní matrice je uveden *Joannes Duigenan* z Leitrimu, byl imatrikulován 21. února 1668. Prvním pražským doktorem z řad irských mediků byl *Bernard Conor (Conorus)*. Promoci měl 10. února 1678. Na disertační práci,¹⁶⁾ která je uložena ve Strahovské knihovně, je uvedeno jeho rodiště Ophalia Catherlogensis. Práce je věnována Jakubu Butlerovi, který je tu označen jako Palatinus Typperariae.

Posledním Irem, který byl zapsán na lékařské fakultě pražské univerzity, byl *M. Mac-Henry*. Datum jeho zápisu je 23. listopad 1779.

O některých irských studentech víme, že byli jenom zapsáni na fakultu, nebo tu absolvovali jen nějaký semestr a odešli pak pokračovat ve studiu na jinou univerzitu (Vídň, Paříž aj.), jiní však v Praze dosáhli titulu doktorského. Několik z nich se po vystudování usadilo v Čechách a stali se dokonce významnými osobami lékařského života tehdejší doby.

Za zmínku předně stojí *Dr. Silvestr O'Hehir* (Hibernus Clarensis), který na pražské lékařské fakultě promoval v září 1743. Po skončení studií se usadil na Starém městě pražském. Patřil k významným pražským lékařům, byl členem akademického senátu. Zemřel 10. prosince 1788 ve věku 74 let.¹⁷⁾

Jeho syn Daniel vystudoval medicínu ve Vídni, kde 13. října 1792 promoval. Pracoval pak jako lékař a byl zde též významnou osobností lékařského života. Byl pražským fyzikem a primářem nemocnice Milosrdných bratří. Zemřel velice záhy, jako 29letý tyfem. Jeho nástupcem byl Dr. Jan Theobald Held.

Jinou irskou lékařskou rodinu v Čechách založil *Jacobus O'Reilly* (Hibernus Logeniensis). Byl zapsán na pražskou fakultu v r. 1746. Studium končil 1750. Disertační práci věnoval svému mecenáši Frant. Jos. Jiřímu Valdštejnovi, pánu na Hrubé Skále a Turnově. Jakub O'Reilly po vystudování se usadil v Če-

¹⁵⁾ L. Schmid, Irští lékaři v Čechách. Praha 1968. — Týž, Irish Doctors in Bohemia Irish Journal of Medical society 1/1968, s. 497—504. Matricula facultatis medicae universitatis Pragensis. Ed. K. Kučera et M. Truc. Praha 1968.

¹⁶⁾ L. Schmid — E. Rozsivalová, Pražské lékařské disertační práce. AUC Medica, 1957.

¹⁷⁾ Archiv hl. města Prahy, Matrika Týnského chrámu Z 6, s. 81.

chá a pracoval jako fyzik v různých místech litoměřického kraje. Bydlel také v Mostě a nakonec v Teplicích. Na valdštejnském zámku v Duchcově a v H. Litvínově se spřátelil s Giacomem Casanovou. V dlouhých společných rozhovorech se O'Reilly projevoval jako zapřísáhlý nepřítel všeho anglického a obhájce francouzské revoluce. Jakub O'Reilly napsal několik spisů věnovaných otázkám lázeňství v Čechách. Hlavním předmětem jeho studie byly lázně Dobříčany.¹⁸⁾

V r. 1763 se mu narodil syn František, který po otci se rovněž věnoval medicíně. Promoval na pražské lékařské fakultě 1787. V Praze patřil ke známým lékařům a byl jedním z prvních, kteří tu očkovali proti neštovicím.

Jiným Irem, který v Praze 1749 dokončil lékařská studia, byl *Eugen Mac Mahon*. Irští krajané se vzájemně podporovali a také Mac Mahon na přimluvu pražského lékaře a člena akademického senátu univerzity dr. Silvestra O'Hehira obdržel místo fyzika v Českých Budějovicích.

Avšak dr. Mac Mahon si asi svého zaměstnání příliš nehleděl, protože v budějovickém městském archívu jsou dokumenty svědčící, že byly často projednávány stížnosti občanů na jeho práci.¹⁹⁾ Vinili ho, že svoje lékařské poslání vykonává nedbale, že je samá schůzka a že rád hraje karty. Fyzik dr. Mac Mahon vedl asi nákladný život, trpěl neustále nedostatkem peněz, a proto opakovaně požadoval zvýšení svého platu. Zajímavé jsou uchované doklady o sporu, který měl dr. Mac Mahon proti pozůstalosti po vévodovi Mořici Saském. Jednalo se o 3 000 zlatých, na tehdejší dobu značný obnos.

Dr. Eugen Mac Mahon nikde neuváděl nějaký šlechtický původ. Pouze na jednom lékařském vysvědčení z r. 1771 k vlastnímu podpisu přiložil pečeť s erbem. Z hlediska heraldického je tu určitá příbuznost se znakem slavného irského rodu Mac Mahon (Oriol). Příslušníci tohoto rodu se usadili ve Francii, někteří tu dosáhli vysokých postavení a z tohoto rodu pochází také maršál a později prezident francouzské republiky Maria Edmé Patrice Maurice Mac Mahon (1808—1893).

Nevíme také, v jakém poměru k budějovickému lékaři byl Cornelius Mac Mahon, který po dlouhé službě v rakouské armádě byl povýšen do stavu rytířů a který měl manželku z rodu profesora pražské lékařské fakulty Franchimonta z Frankensfeldu.

Význačnou osobou irské emigrace byl *Jacobus Smith z Balroe*,²⁰⁾ který po vystudování filozofie a medicíny na pražské lékařské fakultě zde byl jako profesor význačným činitelem univerzitního života. Na kontinent přišel společně se svými bratry Thomasem a Robertem. Pocházeli ze staré šlechtické rodiny Mac Gavan ze severního Irska.

Jakub byl nejstarší z bratrů a v roce 1714 se zapsal na studia na pražské

¹⁸⁾ J. Polišenský, *Napoleon a srdce Evropy*. Praha 1971, s. 24.

¹⁹⁾ L. Schmid, *Irský lékař Eugen MacMahon v Českých Budějovicích*. Jihočeský sborník historický 38/1969, s. 15—19.

²⁰⁾ L. Schmid, *Jacobus Smith de Balroe*. Časopis lékařů českých 108/1969, s. 928—931.

univerzitě. Studium medicíny tu dokončil v r. 1719. Zanedlouho po své promoci se ucházel o místo profesora na pražské lékařské fakultě. Profesori Löw z Erlsfeldu a Meissner podávali 30. listopadu 1720 posudek o jednotlivých uchazečích. O Jakobovi Smithovi píše, že jako Ir není znalý ani němčiny ani češtiny, což mu bude chybět při všech veřejných i soukromých jednáních a konzultacích. Rozhodně prý by mohl více vykonat ve své vlasti. Má-li však snahu zůstat v Praze, pak by se měl nejprve v některé z výše uvedených řečí zdokonalit, a pak teprve se ucházet o toto důležité místo. Avšak posudek nebyl rozhodující, Jacobus Smith jako císařský rada a osobní lékař Karla VI. měl asi mocnější příznivce.

Od června 1726 byl profesorem *institutionis medicinae* (fyziologie) a od 1739 až do své smrti přednášel medicínskou praxi. V letech 1736—1738 byl děkanem lékařské fakulty. Profesorem seniorem byl od r. 1738. Rok před svou smrtí dosáhl hodnosti rektora pražské univerzity; instalace byla 10. června 1743.

Jacobus Smith zemřel 2. června 1744 v Karlových Varech ve věku 46 let. Jeho portrét je uložen ve sbírce portrétů profesorů lékařské fakulty na děkanství této fakulty.

Jacobus, Thomas a Robert se pochopitelně snažili jako jiní přistěhovalci z Irska o uznání svého šlechtického titulu v Rakousku. Podařilo se jim to až po dosti dlouhé době. Proto asi Jacobus věnoval jeden svůj spis Filipu hraběti Kinskému, který byl rozhodující osobností v české dvorské kanceláři a také spolupodpisoval povyšovací dekrety. Marie Terezie až 12. srpna 1743 povýšila všechny tři bratry do rytířského stavu. Současně obdrželi inkolát. V opisu povyšovacího dekretu, uloženého jednak v Seznamu šlechty, zapsané v malém stavovském archívu, a pak v Archívu hl. města Prahy čteme, že tento titul se jim přiznává vzhledem k tomu, že byli již šlechtici v království irském a dále pak Jacobovi za jeho 17letou činnost lékařskou a učitelskou v Praze a Thomasovi a Robertovi za to, že osvědčili při všech příležitostech věrnost a statečnost ve vojenských službách. 17. ledna 1748 pak Marie Terezie povýšila důstojníky Thomase a Roberta do stavu svobodných českých pánů. Uživali pak oficiálního titulu Thomas nebo Robert Smith Mac Gavan z Balroe. Prof. Jacobus Smith měl syna téhož jména, který byl pražským lékařem a fyzikem. Nevíme, kde vystudoval medicínu. Narodil se okolo r. 1740 a zemřel 30. dubna 1798.

Bratři Thomas a Robert byli důstojníky v rakouské armádě a proto se stýkali s jinými šlechtickými rodinami, hlavně z vojenských kruhů. Starší Thomas se oženil s Ludmilou, roz. hraběnkou z Lisova a ovdovělou z Klebelsbergů. Robert Smith z Balroe prošel postupně různými hodnostmi v rakouské armádě a zemřel 22. srpna 1785 v 69 letech jako plukovník a velitel pražské invalidovny. Manželkou jeho byla Františka Xaverie hraběnka z Klebelsbergů. Z manželství zůstal jediný syn Antonín, rovněž důstojník rakouské armády. Zemřel v Praze 1823, z jeho manželství bylo 5 dcer a tak rod tento v Čechách vymřel.²¹⁾

²¹⁾ E. MacLysaght, *More Irish Families*, s. 115.

Také jiný Ir byl význačnou osobností pražského univerzitního života: *Wilhelm Mac Neven O'Kelly baron z Aghrimu*. Byl adoptivním synem Williama O'Kelly of Aghrim, který byl pánem na Cullagh a Ballynahown v Irsku. Tento šlechtic odešel s králem Jakubem II. na kontinent, až do r. 1697 žil v Paříži a v r. 1698 přišel do Prahy a vstoupil do císařských služeb. Jako člen staré irské šlechty byl ve styku s příslušníky jiných šlechtických rodů. Nevíme, jakým způsobem se dostal do Čech, avšak je známo, že byl příznivě přijat předními českými šlechtickými rody. Byly to rody Šternberků, Hrzánů z Harasova a Kolovratů. Stal se profesorem filozofie a heraldiky na vídeňské šlechtické akademii (*Academia Nobilis Vienensis*). Zemřel ve Vídni 1. března 1751.

William O'Kelly of Aghrim zemřel bezdětný. Rok před svou smrtí, 13. října 1750 adoptoval svého příbuzného, syna své neteře Honory O'Kelly of Ballynahown, provdané za Hugo Mac-Nevina, William Mac-Nevin of Grannagh-Mac-Nevin, který přijal jméno Wilhelm Mac Nevin (později užíval Mac Neven) O'Kelly of Aghrim.

Wilhelm Mac Neven O'Kelly ab Aghrim se narodil na Ballynahown, přesné datum není známo. Lékařská studia začal v Paříži a dokončil je v Praze. Zápis jeho na lékařskou fakultu v Praze byl 20. března 1743, promoce byla 11. června 1747. Mimořádným profesorem (*extraordinarius*) pražské lékařské fakulty byl jmenován 15. listopadu 1749. Od r. 1754 byl profesorem *institutionum* a od dalšího roku přednášel patologii a pak i lékařskou praxi až do konce r. 1785.

Wilhelm Mac Neven se těšil zvláštní přízni Gerhardta van Swieteny, osvědčeného lékaře a rádce Marie Terezie. Proto byl jako studijní direktor pověřen dozorem nad ostatními profesory lékařské fakulty, na níž v té době nebyly právě utěšené poměry.

Úkol a pravomoc direktora na fakultě byla velmi rozsáhlá, Určoval čas zkoušek k dosažení hodnosti a těmto zkouškám předsedal. Přehlížel i cenzuroval předložené teze ano i práce profesorů. Hodnost direktora byla vyšší než děkana, který byl povinen skládat mu účty ze své činnosti. Byla to funkce sice záslužná, ale nevděčná. Mac Neven stal se tím v Praze osobou velmi nepopulární, u většiny zaměstnanců fakulty nebyl v lásce a nežil ani v přátelském poměru s ostatními profesory. Avšak nutno mu přiznat, že jeho zásluhou se studijní poměry na fakultě značně zlepšily. Nastoupila řada nových profesorů, v jejichž volbě vcelku měl šťastnou ruku. Funkci direktora vykonával 30 let, rezignoval v roce 1784.

Kromě funkce učitelské a úřední na lékařské fakultě měl Wilhelm Mac Neven také privátní praxi. Byl předním profesorem, slavným a vyhledávaným pražským lékařem.²²⁾ Jeho klientelu tvořili bohatí lidé, hlavně šlechta, žijící v Praze. Jeho sňatek s dcerou bohatého pražského měšťana Jana Rausse z Raussenbachu mu také jistě rozšířil okruh pacientů.

22) F. M. Pelcl, *Paměti*, Praha 1956, s. 71 a 136.

Wilhelm Mac Neven byl 1753 povýšen do stavu rytířského a rovněž mu byl propůjčen inkolát. V roce 1767 byl přijat do stavu říšských svobodných pánů.

S rodinou bydlel v Praze v nynější ulici Palackého v č. 7. Byl to starý dům patřící jeho tchánovi. Na jeho místě vystavěl pak slavný Ignác Jan Palliardi pro rodinu Mac Nevenův palác.

Wilhelm Mac Neven zemřel v Praze 9. února 1787 ve věku 70 let.

Z jeho přímých potomků bychom mohli jmenovat státní úředníky nebo vojáky v rakouské armádě. Za zmínku stojí syn prof. Wilhelma Mac Nevena William, který se narodil 1758 na zámku ve Zručí n. Sáz., který přešel do majetku prof. Mac Nevena po smrti jeho tchána. William Mac Neven byl doktorem práv a filozofie, císařským královským dvorním radou. Byl mužem jemných mravů a hovořil několika jazyky, uměl také dobře česky. Sestavení memoranda, které předložili čeští stavové v roce 1790, aby na univerzitě byla znovu zavedena latina jako hlavní jazyk, bylo jeho dílem. Zamítnutí němčiny nebylo snad učiněno s ohledem na češtinu, memorandum bylo sestaveno spíše z důvodů konzervativních.²³⁾ V sestavení tohoto memoranda lze spatřovat poslední zásah Irů do vývoje pražské univerzity.

Přímé potomstvo prof. Wilhelma Nevena můžeme sledovat téměř až do současné doby. Poslední členové žijí v Brazílii. Z rozboru však vidíme, že česká větve tohoto rodu vymřela po meči.

Při výčtu příslušníků rodu Mac Nevenů nesmíme opomenout význačného člena Williama Jamese Mac Nevena. Narodil se v hrabství Galway v Irsku. Byl synovcem prof. Wilhelma Mac Nevena. Medicínu začínal studovat v Praze, v matrice lékařské fakulty čteme, že v r. 1781 byl zapsán do 1. ročníku. Na studiích pak pokračoval ve Vídni, kde v r. 1784 dosáhl doktorátu. Usadil se v Dublinu. Hleděl však si více politiky v řadách organizace *United Irishmen* než medicíny a výsledkem toho bylo jeho odsouzení a uvěznění v r. 1798. Po odpykání trestu odešel do Švýcarska a 1803 do Francie. I tady však kromě medicíny stále aktivně pracoval v politice. Měl rozhovor s Napoleonem a snil o invazi do Irska. V roce 1805 odešel do Ameriky, v New Yorku pracoval v nemocnici a 1808 se stal profesorem porodnictví v koleji lékařů a chirurgů. Publikoval množství vědeckých prací. Zemřel v New Yorku v r. 1841.²⁴⁾

Stojí snad ještě za zmínku otázka, proč se irští studenti tak často rozhodli pro studium v Praze. Především neměli v rakouské monarchii žádné potíže pro své náboženství — ba právě naopak. Zadruhé se i v Praze projevovala obdivuhodná irská solidarita. Už plukovník Butler věnoval z odměny, kterou od císaře dostal za svůj podíl na chebské exekuci, celých 30.000 zlatých Hyberskému klášteru, a jeho příkladu následovali další. Ještě roku 1784 byly klášteru po-

23) V. Novotný, *Universita Karlova v minulosti*, Praha 1922.

24) J. Polišínský, *Napoleon a srdce Evropy*, s. 24 ad. — R. R. Madden, *The United Irishmen, their Lives and Times*. N. York 1916.

stoupeny od generála Cavanagha jeho pohledávky za erárem. Dobře situovaní irští důstojníci založili celou řadu nadací pro své krajany, kteří v rakouských službách zahajovali vojenskou kariéru. Tak existovala nadace podmaršálka Valentina Browna, Daniela MacCarthyho, generál-majora J. sv. pána O'Briena, hraběte Karla O'Gary ad.

Na lékařské fakultě držel ochrannou ruku nad svými krajany rektor Jakub Smith z Balroe, později studijní direktor MacNeven, jemuž to bylo výslovně vytýkáno. Svým krajanům pomáhal člen akademického senátu O'Hehir aj. Vedle toho irští studenti neplatili školné a bývali osvobozováni od doktorských tax. Můžeme tedy konstatovat, že díky této podpoře dosáhlo na pražské univerzitě doktorské hodnosti několik desítek synů „Zeleného ostrova“.

*

Lékaři spíše než důstojníci nebo statkáři se sblížovali se svým okolím. Byly tu ovšem výjimky; jednu z nich tvořil major císařské armády Edward Wallis, který padl v boji proti Francouzům roku 1796. Jeho přítel, Jan Jeník z Bratřic, známý český vlastenec, zapsal si ve svém Deníku, že Wallis se považoval za Ira, znal svůj národní jazyk (tedy irštinu) ale uměl také česky a s Jeníkem se česky bavil o cílech národního hnutí u Čechů a Irů.²⁵⁾

Zámecké knihovny podávají svědectví, že hnutí Spojených Irů (United Irishmen), ke kterému se hlásil William MacNeven, bylo u nás pečlivě sledováno a korespondence některých rodin, zejména Thunů, svědčí o tom, že v samých počátcích bylo hnutí za irskou emancipaci sledováno se sympatiemi. Počátkem čtyřicátých let 19. století vysvětlovaly české noviny svým čtenářům co znamená „home rule“, „repeal“ a „boycott“. Daniel O'Connell byl díky Havlíčkovi známou osobností a Repeal, požadavek odvolání zákona o spojení Irska s Anglií a Skotskem, byl před rokem 1848 jedním z hesel českého politického hnutí. Také Charles Stewart Parnell a Michael Davitt našli brzy české obdivovatele a autoři svých biografii.

Po roce 1848 začalo masové vystěhovalectví z českých zemí do Ameriky a na druhém břehu Atlantiku se sešli ve společné bídě ale také společném boji čeští a irští proletáři, pracující v novoyorských doutníkářských dílnách. Když byl předák revolučního Sinn Feinu, O'Donovan Rossa propuštěn roku 1871 z anglického vězení a přijel do Nového Yorku, vítali ho členové české sekce severoamerické větve První internacionály. Ale to už byla nová epocha ve vývoji obou národů. I k ní řada z irských emigrantů, kteří v Čechách našli nový domov a na pražské univerzitě vlídně přijetí, kladla podle svých možností základní kameny.

²⁵⁾ J. Polišenský, Napoleon a srdce Evropy, s. 37—38. — Jan Jeník z Bratřic, Z mých pamětí, vyd. J. Polišenský, Praha 1947, s. 124.

The Irish in Central Europe and the Charles University

SUMMARY

The history of the Irish „Wild Geese“ in Central Europe is both important and interesting for two reasons: 1. it forms a less-known chapter in the migration of the Irish to the continent in the 17th—18th centuries and 2. it is an important prelude to the sympathetic attitude between the two nations prevailing in the 19th and 20th centuries.

(i) The beginnings of the emigration of the Irish to Bohemia can be traced back to the late 16th and especially 17th century. Three main groups of Irish immigrants can be seen in this period, apart from secret agents and alchemists (e. g. Edward Kelly); members of the clergy, soldiers, and students.

(ii) Perhaps the best known has become the activity of the Franciscans, whose St. Ambrose Monastery (the Hybernian Monastery) was for a time a counterpart of the famous St. Isidro in Rome. There were Irish defenders of neo-Scottism also in the monastery of Virgin Mary under the Snow, there were some Irishmen even among the Jesuits of Prague colleges.

The first large contingent of the Irish mercenaries came to Bohemia in Habsburg service in 1620, and some of them remained in the Imperial army ever since. They took part in the execution of Wallenstein in Eger (1634) and for centuries supplied officers to the Habsburg monarchy. Some of these soldiers of fortune founded aristocratic families with considerable landed property (the families Leslie, Taaffe, Enis of Atter, O'Kelly, O'Donell).

(iii) Apart from the faculty of divinity the Irish frequented in large numbers especially the faculty of medicine of the Prague University. In the century 1678—1778, the Irish students formed 9 pc. of this faculty. The most remarkable of them were: Dr. Silvester O'Hehir, founder of a dynasty of doctors in Bohemia. Dr. Smith of Balroe, Dean and Rector of the University and William MacNeven O'Kelly ab Aghrim, Director of the Studies and a worthy representative of the Enlightenment. His nephew William MacNeven of Culagh and Ballynahown, who read medicine in Prague, became famous because of his connections with the United Irishmen. Dr. James O'Reilly, a friend of Casanova, was an admirer of the French Revolution and a bitter foe of all things English.

Some of the Irish prepared the sympathetic reception of the Irish Emancipation. Edward Wallis (d. 1796) was an Irish patriot, who knew both Irish and Czech and was sympathetic to the national aspirations of his Czech contemporaries. The Czech National Revival revered Daniel O'Connell, Michael Davitt and Charles Stewart Parnell, and one of its radical groupings bore the name of Repeal before 1848. When the mass emigration of the Czech began to America, it was only natural that the members of the Czech section of the North-American Federation of the First International greeted with enthusiasm O'Donovan Rossa in 1871 on his arrival to New York.

(Rodiny, jejichž členové studovali na Karlově univerzitě, jsou tištěny polotučně)

Ballasty	Geraldini	Mulledy	O'Mahony
Banfield	Geraldinus	Murphy	O'Meady
Barnewall	Gilpson	Nevin	O'Mearne-Brenan
Birragra	Gordon	O'Brien	O'Meary
Bonet	Henderson	O'Buren	O'Medrian
Brady	Heney	O'Byrn, O'Byrne	O'Mobrian
Brown	Hill de Hilsborough	O'Callaghan	O'Moledy
Browne	Hoase	O'Carrol	O'Mulrian
Burgk	Hogan	O'Cassidy	O'Naghten
Butler	Hory	O'Clary	O'Neill
Caldwell	Hughes	O'Connell	O'Neillan
Clancy	Ivory - Ivory - Ivory	O'Connor	O'Nelly
Collins	Kavanagh	O'Cosgrawe	O'Quin
Colter	Kearny	O'Cullinan	O'Reilly
Conorus	Keogh	O'Daily	O'Relly
Conway	Kevli (Keyli)	O'Daly	O'Rolly
Cornin	Lee	O'Devlin	O'Ryan
Cosgrive	Lennergan	O'Dewyer	O'Scharidan
Cullin	Lnich (Linich?)	O'Dolan	O'Sché
Cullinan	Maccawly	O'Donell	O'Sullivan
Curry	Mac Carthy	O'Donoghue	Parlan
Davidt	Mac Dermotte	Odonovan	Russel
De Boyne	Macdonald	O'Duigenan	Rvony
De Burgo	Mac Donell	O'Egán	Ryan (?)
De Hell	Mac Elligot	O'Fallon	Scallan
D'Erbej (Derbey)	Mac Gaffry	O'Ferral	Schoehan
Deveroux (D'Ibrox)	Mac Gavan	O'Flannagan	Schiell (Shiell)
Dickinson	Mac Gloen	Ogara	Smith de Balroe
D'Oberlin	Mac Keogh	Ogilvi	Smith
D'Olivier	Mac Mahon	O'Gorman	Stuart
D'Ollone	Mac Nally	O'Gormuly (Gormby)	Surgant
D'Orbea	Mac Nemara	O'Grady	Taaffe
Douglas (Duglas)	Mac Neven	O'Hael	Tallbott
Dovlin	Macquire	O'Hara-Burke	Tenings
Duffi	Mac Sorley	O'Hea	Thally
Dulay	Madden	O'Heaffy	Tinncone
Dumory	Magnesium	O'Heaphy	Trench
Dunlevy (?)	Magrath	O'Hegerty	Tullum
Enis	Maguire	O'Hehir	Tunny
Fagan	Mahon (Mahony)	O'Heral	Tyrellus
Ferallus	Malcamp	O'Kane	Wadding
Fitzgerald	Malcomes	O'Kearney	Wadeborn-Dundy
Fitzgibbon	Martin	O'Kelly	Wallis
Fitzmons	Meagh	O'Kerncz	Walworth
Fitzpatrick	Meagher	O'Linck	Wardaeus
Flanegan	Moran	O'Lynch	Whelan
Fleming	Mouckay (?)	O'Maden	Wyse
Geraldin			

ZDRAVOTNĚ POLITICKÉ PRIORITY PROFESORA LÉKAŘSKÉ FAKULTY KARLOVY UNIVERZITY JANA MELIČE

LUDMILA SINKULOVÁ

Osobnost pražského lékaře *Jana Meliče (1763—1837)* jakožto prvního našeho vědeckého porodníka a průkopníka gynekologie ocenil výstižným, byť stručným způsobem prof. *K. Klaus* ve spisku *Tradice české gynekologie*.¹⁾ Vyzvedl tam rovněž Meličovo dílo sociální a vyzval zdravotní politiky k jeho studiu. Nechceme se proto v našem článku zabývat odbornou činností Meliče a jeho prioritami v oboru začínající vědecké gynekologie. Pokusíme se bez nároku na úplnost — neboť Melič by si zasloužil více než kterýkoli z našich lékařských osvětců konce 18. století monografické zpracování — rozebrat ideu dvou Meličových uznávaných zdravotnických priorit. Prvá byl jeho porodnický ústav, realizovaný v praxi po 13 let, druhá originální návrh na nemocenské pojištění, bohužel nerealizovaný. Klaus i jiní historikové medicíny vidí Meliče jako osvícenského racionalistu, podněcovaného ideami rakouského josefinství i ideami francouzské revoluce. Pokusíme se vystopovat v jeho díle i tento filosofický podklad.

Melič se narodil 7. května 1763 jako syn mistra truhlářského, který, jak se traduje, díky bohatému věnu své ženy si zakoupil v Celetné ulici dům čp. 594 *U svatého Václava*. Z věna své matky později i syn Jan založil a udržoval svůj *Privatentbindungsanstalt*.

Meličova Lehrjahre spadají do doby rozkvětu univerzitního studia, podmíněného ve Vídni reformami *van Swietenovými*, v Praze analogickými reformními zásahy *Mac Nevena*. V roce 1781 dokončuje osmnáctiletý Melič filozofickou fakultu jako magister philosophiae, gradus doktora medicíny získává za čtyři léta, v r. 1785, rok na to navíc gradus magistra porodnictví. Měl štěstí, že v době jeho studia působila na pražské lékařské fakultě plejáda mladých učitelů, mladých nejen věkem, ale především moderním pojetím oboru a dobrou, někdy vynikající úroveň odbornou. V teoretických oborech to byl fyziolog *Jiří Procházka (1749—1820)*, botanik *J. B. Mikan (1742—1814)*, přednášející rovněž chemii

¹⁾ Karel Klaus, *Tradice české gynekologie (200 let čs. porodnictví)* Státní zdravotnické nakladatelství Praha 1953.

a nedoceněný ještě ve vlivu na moderní koncepci soudního lékařství, *Ant. Michelič* (1746–1818), přednášející fyziologii a *materia medica* podobně jako *Josef Pleníč* (1752–1785) oba důležití především jako průkopníci boerhavovské klinické medicíny, spojující teorii s pozorováním u lůžka. Je pravděpodobné, že tvůrčí a teoreticky objevný Procházka inspiroval Meliče k badatelskému úsilí, moderní klinikové měli pak vliv na jeho koncepcí porodnické a gynekologické. Ty ovšem mu nedala výuka na fakultě, kde teoretické porodnictví přednášel zcela zastaralým způsobem prof. *J. H. Ruth* (1731–1797), klinickou praxi v tomto oboru pak mediky učila vrchní bába ve Vlašském špitálu na Malé straně. Chirurgie, obor pro porodnictví základní, byl rovněž ve stavu odpovídajícím době dávno předreformní. Přednášel ji *K. F. Arnold* (1742–1807) chirurg ranhojič, podobně jako Ruth především v teoretické, lépe řečeno papírové podobě bez klinického pendentu, který se dostával na středoevropských fakultách již do výuky. Snad právě tyto slabiny to byly, proč se Melič rozhodl, zřejmě již během studia, pro cestu průkopníka porodnictví. Bohužel se nám nedochovala disertační práce, z níž bychom mohli posoudit s jakými již ideami opouštěl fakultu. Právě v roce jeho promoce byly josefinským nařízením disertace absolventů zrušeny.

Melič ještě v době studií vykonal cestu do Vídně a do několika německých měst, již tehdy zřejmě veden představou, kterou později se pokusil ztělesnit. Ve Vídni navštívil – podle Kurze – profesora porodnictví *Lebmachera* a slavného tehdy klinika *Maxmiliana Stolla*. Nešlo, stejně jako na ostatních místech o delší studium, spíše, jak se zdá, o získání osobních styků, které později živě udržoval. V Jeně navštívil reprezentanta tehdejší osvětské tzv. zdravotní policie, prof. *Starka*, jehož *Archiv*²⁾ byl po desetiletí platformou osvětských zdravotníků, možno-li tak říci, pružným ukazatelem vývoje špičkových zdravotně politických i odborně medicínských směrů, zatímco monografie a učebnice při rychlosti tehdejšího vývoje brzy ztrácely na aktualitě.

Melič se stal později, jakožto renomovaný již odborník v obou směrech, trvalým přispěvatelem *Archivu*. Na své cestě byl v Erlangen, v Kasselu a snad i jinde,

²⁾ Publikuje tam např.: Einige Bemerkungen aus der praktischen Geburtshilfe, Starkes Archiv, sv. 2, 1789.

Einige Beobachtungen aus der Praktischen Geburtshilfe vorzueglich in Rücksicht des Fibers, welchem meistens die Kindbetterinnen unterworfen sind, Starkes Archiv, sv. 3, 1791. Vermischte Gedanken über verschiedene theoretische Gegenstände aus der Geburtshilfe, Starkes Archiv, sv. 3, 1791.

Ueber den auf dem Muttermunde aufsitzenden Mutterkuchen, Starkes Archiv, sv. 3, 1791. (Klaus pokládá tuto Meličovu práci za objevnou, za východisko k racionální terapii placenta praevia).

Drey Briefe an Hofrat Starke über Gegenstände aus der Geburtshilfe, Starkes Archiv, sv. 4, 1793.

Rovněž rozsáhlá a z hlediska zdravotně statistického prioritní studie: Tabellarisches Verzeichnis der Getrauten, Getauften und Zwillinge, von 1616 nebst den Gestorbenen von 1696–1788 Junius, gezogen aus den Jahrbüchern der Kleinseitner St. Miklas, ehemalige St. Wenzelsparfahre in Prag. Starkes Archiv, sv. 2, 1790. Tato statistická data byla jemu i jeho následovníkům podkladem k srovnávání kojenecké a porodní úmrtnosti, pravděpodobně i k plánu na nemocenské pojištění.

zřejmě nikoli veden náhodou, ale snahou po informacích, jimiž by podložil svou budoucí lékařskou cestu.

Hned po získání titulu magistra obstetriciae zažádal si Melič, aby mu bylo dovoleno číst vedle Rutha, přednášejícího porodnictví teoretické, kollegium z praktického porodnictví. Byl však odmítnut. Odjíždí znovu do Německa a zde se zajímá již více o instituce, kde se osvětské medicínské ideje realizovaly. Po příjezdu se pokouší získat Vlašský špitál na Malé Straně, kde by zřídil porodnici podle svých představ, ale bez výsledku. Zakládá tedy z vlastních peněz *Privatentbildungsanstalt*³⁾ porodnici pro chudé, vdané rodičky.

V Praze byla kromě starobylého Vlašského špitálu porodnice, založená jako jedna z prvních v rakouském soustátí, v r. 1789. Tyto instituce byly zřizovány jako pomoc a realizace osvětské populační politiky, která správně zdůrazňovala, že populační růst se docílí především snížením porodní a poporodní úmrtnosti dětí i matek. Poměry byly drastické zejména u matek nemanželských. Porodů nemanželských, zejména ve velkých městech, bylo mnoho, asi čtvrtina až třetina, většina těchto dětí umírala na nedostatek porodní a poporodní péče, častá byla i infanticidia. Porodnice měly odstranit tento sociálně patologický problém a poskytnout nemanželským matkám přístřeší a porodní pomoc. Děti se pak odkládaly do nalezinců, které se zakládaly souběžně s porodnicemi. Po odložení dítěte odešla matka z porodnice a mizela z jakékoli lékařské kontroly. Matky manželské všech společenských vrstev rodily doma za podmínek, daných stavem porodnické pomoci, takových, že i těchto dětí umíralo mnoho a zbytečně.⁴⁾ Státní porodnice pro nemanželské matky byla i při vši primitivnosti podmínek na vyšším stupni porodní péče než porody v domácnostech, zejména u chudých rodiček. Vdané z nich by však byly nikdy pro hluboké předsudky nevstročily mezi nemanželské matky do státní porodnice. Ostatně i ve statutu porodnic bylo vyjádřeno, že jde o instituci pro matky nemanželské.

Melič se pokusil odstranit odium ústavního porodnictví tím, že svůj *Privatentbindungsanstalt* koncipoval jako útočiště pouze pro vdané chudé ženy. Dokonce každá rodička dostávala odměnou za to, že se podvolila ústavní péči, dva zlaté. Ve světové lékařské literatuře byl znám již za doby Meličovy jeho porodnický

³⁾ O jeho činnosti se nám dochovaly podrobné zprávy, které Melič vydává v Praze, např. Halbjährige Nachricht und Berechnung von der einzig durch milde Beiträge unterhaltenen Privatanstalt, in welcher sowohl arme verheiratete Schwangere als auch kranke Weiber und Kinder in ihren Wohnungen nach ihren Bedürfnissen versorgt werden. Prag 1792. Podobných zpráv obsahujících i přehled o odborné činnosti ústavu, o administrativě, data o ambulanci i na lůžkách léčených atd., se nám zachovalo pět. Dávají nahlédnout do všestranné činnosti ústavu.

⁴⁾ Na téma kojenecká a dětská úmrtnost byly v této době psány obšírné kapitoly v učebnicích i četné monografie a články v odborných časopisech. Typickým spískem kritizujícím stav porodní a poporodní péče a přinášejícím návrhy konkrétní i ještě utopické je např. disertace absolventa pražské univerzity z roku 1778 J. J. Nehra. *Diseratio inauguralis medica: quare plerique moriuntur infantes, et eorum, qui adolescent, quare pluri sunt morbosi?* s literaturou zabývající se tímto tématem.

ústav pro vynikající úroveň odbornou i pro některé priority v oblasti gynekologie a porodnictví. O nich však v tomto článku nechceme pojednávat. Zajímá nás především Meličova idea zdravotně politická, kterou v teorii i praxi modifikoval podle osvícenské ideje jako tzv. *Krankenbesuchanstalt* v oblasti péče o ženu a dítě.

KRANKENBESUCHANSTALT

Idea, která se prakticky nezměněně tradovala ve všech učebnicích nauky o zdravotnictví konce 18. století a kterou, pokud je nám známo, se pokusili uvést v život nejprve v Hamburku, tvořila významnou kapitolu teoretických spisů⁵⁾ o zdravotní policii a dostala se i do soudobého zdravotnického zákonodárství. Idea KBA je v největší stručnosti asi taková: V KBA jsou ošetřováni nemajetní nemocní lékařem doma nebo v bytě lékaře zdarma nebo za nepatrný roční poplatek. Poskytuje se jim lékařské ošetření, ošetřování pomocným personálem, léčiva ze speciálních lékáren ovšem podle předpisů *Pharmacopea pauperum* a strava podle potřeby ze speciálních vyčleněných hostinců. Tyto KBA zřizuje buď stát nebo jiné veřejné orgány nebo i soukromí mecenáši. Jde v podstatě o organizační systém, tak jako v terminologii oné doby *Anstalt* často neznamenal ústav nebo orgán v našem slova smyslu, nýbrž jen systém, spojovaný administrativně nebo jen funkčně. V podstatě tohoto systému bylo ošetřování pacientů určitého obvodu. Městské čtvrti byly rozděleny do obvodů, rajónování byli jak lékaři, tak ranhojiči i porodní asistentky a ošetřovatelé, kteří se předpokládali jako nová instituce. Pomáhali v bytech ošetřovat ty pacienty, kteří k tomu účelu neměli vhodné členy rodiny. Lékaři byli povinni iniciativně, bez zvaní, navštěvovat denně ležící pacienty. Ti, jakmile byli chůze schopni, byli povinni docházet do bytu lékaře v ustanovené hodiny, kdy lékaři přijímali i vzkazy o ležících pacientech. Kdo z rekonvalescentů se do osmi dnů nedostavil k lékaři, byl pokládán za zdravého. Podle potřeby rajónní lékaři posílali pacienty do nemocnic, buď tehdy, kdy šlo o nemoc těžkou nebo chirurgický zákrok, nebo tam, kde neměl pacient doma podmínky k ošetřování, jak tomu bylo u nejubožejších z chudiny. Neukáznění z pacientů, šarlatánům věřící a tajně se u nich léčící, byli z péče KBA vyloučeni.

⁵⁾ Ve výborné učebnici Hebenstreitově, podle níž se přednášelo na pražské lékařské fakultě: „E. B. G. Hebenstreit. Lehrsätze der medizinischen Polizeiwissenschaft, Leipzig 1791“; výstižně o KBA v kapitole Öffentliche Krankenpflege, str. 118. V mladší učebnici pražského profesora zdravotní policie I. Berndta: *Systematisches Handbuch der Staatsarzneikunde...*, vyd. ve Vídni 1817 podrobně o KBA v kapitole Sorge für Verpflegung und Heilung der Kranken, s. 172 a násl.

Informace o KBA v Hamburku nalezneme u Z. G. Huszty, *Diskurs über die medizinische Polizei*, Bratislava 1786, s. 573 a násl. i v dalších analogických spisech 80. a 90. let 18. století.

Diskuse o výhodnosti a nevýhodnosti KBA se vedla zejména v Schärfs Archiv der medizinischen Polizei v roč. 1786 i dalších, stejně jako v Grunners Almanach für Aerzte und Nichtaerzte, rovněž v ročníku 1786 a dalších.

Sociální indikaci pro tento systém určoval buď pověřenec magistrátu nebo farní úřad. Jednou z funkcí KBA byla i výuka studujících medicíny. Rajónní lékaři je brali s sebou na návštěvy k pacientům, asistovali při ošetřování ambulantních pacientů v bytě lékaře, takže nabyli zkušeností s takovými nemocnými, kteří budou tvořit klientelu jejich budoucí praxe, nejen s těžkými případy klinickými.

PRAŽSKÁ PRIORITA

Z literatury je známo, že KBA přibližně v tomto smyslu založené, vznikly koncem 18. století v různých evropských městech vesměs však v rudimentární jen formě a brzy zašly na nepřízeň hospodářských poměrů. Již v tehdejší lékařské literatuře se dočítáme mnoho pochvalných slov o pražském ústavu Meličově. Byl znám však především jako odborně vynikající ústav gynekologický a porodnický. Obvodní způsob práce s ním spojený nebyl však ani tehdy, ani v historicko lékařské literatuře oceněn.

Melič již koncem svého studia vášnivě zaujatý porodník a průkopník gynekologie, inspiroval se pro svou myšlenku pravděpodobně při své cestě po Německu, zejména v Hamburku. Modifikoval však myšlenku KBA do svého oboru. Za rajón působnosti pokládal širokou oblast kolem ústavu, obydlenou vesměs chudším obyvatelstvem.⁶⁾ Lékaři ústavu spolu se studenty medicíny, kteří zde praktikovali, konali návštěvy u těhotných, nemocné z nich přijímali do porodnice stejně tak jako objevená onemocnění gynekologická. Podobně při návštěvách šestinedělek vyhledávali nemocné ženy, ale i kojence a všímali si i starších dětí. Ze zpráv ústavu i jiných soudobých dokumentů se dovídáme, že tento porodnický obvodní systém se nevyhýbal ani pacientům jiným. Melič se snažil, a to s úspěchem, aby do ústavu přicházely i pacientky ambulantní, a to spontánně, s jakýmkoli i negynekologickými potížemi. Meličův KBA byl tedy nejen po odborné stránce prioritní modifikací klasických KBA, ale zejména vyšším jejich stupněm. Centrem nebyl jakýsi pomyslný organizačně administrativní orgán při magistrátu nebo farním úřadě, ale odborný lékařský lůžkový ústav. Jeho extramurální péče buď předcházela nebo následovala po hospitalizaci nebo ambulantním léčením ústavním. Na ně teprve navazovala další návštěvní služba lékařů nebo porodníků

⁶⁾ Kde byl situován Meličův KBA se nepodařilo zjistit. Jedním z mála vodítek je nám vyprávění Theobalda Helda, který se na mnohých místech svých vzpomínek: „Einige Data zu meinem künftigen Nekrolog“ zmiňuje o činnosti Meličova KBA a o praxi mediků v něm. V části publikované v překladu J. Květa v *Lidových novinách* 21. 6. 1936 Held uvádí, že konal praxi pod vedením asistenta Meličova dr. Michela v nejhudších čtvrtích na pravém břehu Vltavy, na Rejdišti u sv. Valentina, v Kaprové ulici, v Krachtech, na Janském náměstí a ve Vrabčí ulici až ke klášteru sv. Anežky. Popisuje jak jemu, elegantnímu světáku, zlomyslně dával dr. Michel vyšetřovat právě ty nejohybnější a nejspínavější ženy. Podrobně Heldovy vzpomínky na Meliče v knize L. Hlaváčkové J. T. Held, Praha 1972.

ústav pro vynikající úroveň odbornou i pro některé priority v oblasti gynekologie a porodnictví. O nich však v tomto článku nechceme pojednávat. Zajímá nás především Meličova idea zdravotně politická, kterou v teorii i praxi modifikoval podle osvícenské ideje jako tzv. *Krankenbesuchanstalt* v oblasti péče o ženu a dítě.

KRANKENBESUCHANSTALT

Idea, která se prakticky nezměněně tradovala ve všech učebnicích nauky o zdravotnictví konce 18. století a kterou, pokud je nám známo, se pokusili uvést v život nejprve v Hamburku, tvořila významnou kapitolu teoretických spisů⁵⁾ o zdravotní policii a dostala se i do soudobého zdravotnického zákonodárství. Idea KBA je v největší stručnosti asi taková: V KBA jsou ošetřováni nemajetní nemocní lékařem doma nebo v bytě lékaře zdarma nebo za nepatrný roční poplatek. Poskytuje se jim lékařské ošetření, ošetřování pomocným personálem, léčiva ze speciálních lékáren ovšem podle předpisů *Pharmacopea pauperum* a strava podle potřeby ze speciálních vyčleněných hostinců. Tyto KBA zřizuje buď stát nebo jiné veřejné orgány nebo i soukromí mecenáši. Jde v podstatě o organizační systém, tak jako v terminologii oné doby *Anstalt* často neznamenal ústav nebo orgán v našem slova smyslu, nýbrž jen systém, spojovaný administrativně nebo jen funkčně. V podstatě tohoto systému bylo ošetřování pacientů určitého obvodu. Městské čtvrti byly rozděleny do obvodů, rajónování byli jak lékaři, tak ranhojiči i porodní asistentky a ošetřovatelé, kteří se předpokládali jako nová instituce. Pomáhali v bytech ošetřovat ty pacienty, kteří k tomu účelu neměli vhodné členy rodiny. Lékaři byli povinni iniciativně, bez zvaní, navštěvovat denně ležící pacienty. Ti, jakmile byli chůze schopni, byli povinni docházet do bytu lékaře v ustanovené hodiny, kdy lékaři přijímali i vzkazy o ležících pacientech. Kdo z rekonvalescentů se do osmi dnů nedostavil k lékaři, byl pokládán za zdravého. Podle potřeby rajónní lékaři posílali pacienty do nemocnic, buď tehdy, kdy šlo o nemoc těžkou nebo chirurgický zákrok, nebo tam, kde neměl pacient doma podmínky k ošetřování, jak tomu bylo u nejubožejších z chudiny. Neukáznění z pacientů, šarlatánům věřící a tajně se u nich léčící, byli z péče KBA vyloučeni.

⁵⁾ Ve výborné učebnici Hebenstreitově, podle níž se přednášelo na pražské lékařské fakultě: „E. B. G. Hebenstreit. Lehrsätze der medizinischen Polizeiwissenschaft, Leipzig 1791“; výstižně o KBA v kapitole Öffentliche Krankenpflege, str. 118. V mladší učebnici pražského profesora zdravotní policie I. Berndta: *Systematisches Handbuch der Staatsarzneikunde...*, vyd. ve Vídni 1817 podrobně o KBA v kapitole *Sorge für Verpflegung und Heilung der Kranken*, s. 172 a násl.

Informace o KBA v Hamburku nalezneme u Z. G. Huszty, *Diskurs über die medizinische Polizei*, Bratislava 1786, s. 573 a násl. i v dalších analogických spisech 80. a 90. let 18. století.

Diskuse o výhodnosti a nevýhodnosti KBA se vedla zejména v Schärfs *Archiv der medizinischen Polizei* v roč. 1786 i dalších, stejně jako v Grunners *Almanach für Aerzte und Nichtaerzte*, rovněž v ročníku 1786 a dalších.

Sociální indikaci pro tento systém určoval buď pověřenec magistrátu nebo farní úřad. Jednou z funkcí KBA byla i výuka studujících medicíny. Rajónní lékaři je brali s sebou na návštěvy k pacientům, asistovali při ošetřování ambulantních pacientů v bytě lékaře, takže nabyli zkušeností s takovými nemocnými, kteří budou tvořit klientelu jejich budoucí praxe, nejen s těžkými případy klinickými.

PRAŽSKÁ PRIORITA

Z literatury je známo, že KBA přibližně v tomto smyslu založené, vznikly koncem 18. století v různých evropských městech vesměs však v rudimentární jen formě a brzy zašly na nepřízeň hospodářských poměrů. Již v tehdejší lékařské literatuře se dočítáme mnoho pochvalných slov o pražském ústavu Meličově. Byl znám však především jako odborně vynikající ústav gynekologický a porodnický. Obvodní způsob práce s ním spojený nebyl však ani tehdy, ani v historicko lékařské literatuře oceněn.

Melič již koncem svého studia vášnivě zaujatý porodník a průkopník gynekologie, inspiroval se pro svou myšlenku pravděpodobně při své cestě po Německu, zejména v Hamburku. Modifikoval však myšlenku KBA do svého oboru. Za rajón působnosti pokládal širokou oblast kolem ústavu, obydlenou vesměs chudším obyvatelstvem.⁶⁾ Lékaři ústavu spolu se studenty medicíny, kteří zde praktikovali, konali návštěvy u těhotných, nemocné z nich přijímali do porodnice stejně tak jako objevená onemocnění gynekologická. Podobně při návštěvách šestinedělek vyhledávali nemocné ženy, ale i kojence a všímali si i starších dětí. Ze zpráv ústavu i jiných soudobých dokumentů se dovídáme, že tento porodnický obvodní systém se nevyhýbal ani pacientům jiným. Melič se snažil, a to s úspěchem, aby do ústavu přicházely i pacientky ambulantní, a to spontánně, s jakýmkoli i negynekologickými potížemi. Meličův KBA byl tedy nejen po odborné stránce prioritní modifikací klasických KBA, ale zejména vyšším jejich stupněm. Centrem nebyl jakýsi pomyslný organizačně administrativní orgán při magistrátu nebo farním úřadě, ale odborný lékařský lůžkový ústav. Jeho extramurální péče buď předcházela nebo následovala po hospitalizaci nebo ambulantním léčení ústavním. Na ně teprve navazovala další návštěvní služba lékařů nebo porodních

⁶⁾ Kde byl situován Meličův KBA se nepodařilo zjistit. Jedním z mála vodítek je nám vyprávění Theobalda Helda, který se na mnohých místech svých vzpomínek: „Einige Data zu meinem künftigen Nekrolog“ zmiňuje o činnosti Meličova KBA a o praxi mediků v něm. V části publikované v překladu J. Květa v *Lidových novinách* 21. 6. 1936 Held uvádí, že konal praxi pod vedením asistenta Meličova dr. Michela v nejchudších čtvrtích na pravém břehu Vltavy, na Rejdišti u sv. Valentina, v Kaprové ulici, v Krachtech, na Janském náměstí a ve Vrabčí ulici až ke klášteru sv. Anežky. Popisuje jak jemu, elegantnímu světáku, zlomyslně dával dr. Michel vyšetřovat právě ty nejohybnější a nejspínavější ženy. Podrobně Heldovy vzpomínky na Meliče v knize L. Hlaváčkové J. T. Held, Praha 1972.

asistentek ústavu. Není třeba se šířit o tom, jaké analogie s dnešní naší péčí o matku a dítě nám skýtá tento dvě let starý pravzor *sjednocené nemocnice*. Úspěchy byly pronikavé, došly i uznání nejvyšších úředních míst,⁷⁾ přesto však byly krátké. Soukromé jmění Meličovo stačilo sotva na založení a prvé začátky ústavu, v dalším bylo třeba se opírat o „*milde Gaben*“ mecenášů. Ty byly tím chudší, čím rozvrácenější bylo rakouské hospodářství a nejisté poměry politické v době napoleonských válek. „*Milde Beiträge*“ šlechty ustaly, úřady poskytovaly jen pomoc ideovou a později ani tu ne. Nejsmutnější kapitolou této světové pražské priority období osvícenského zdravotnictví je nenávist Meličových kolegů na fakultě, jejich intriky, nepochopení této ideje. Patrně nastupovala již éra, kdy právě porodnictví a gynekologie se stávaly oním artiklem, který se mohl stát odborným podkladem soukromé lékařské praxe v kapitalistickém již slova smyslu. Meličův pravzor socialistického zdravotnictví na hroutící se feudální základně zanikl v roce 1803. Znechucený a nepřítomný okolí utýraný Melič přesídlil do Vídně, kde přímo jako symbol zániku osvícenského utopického zdravotnictví a vzniku éry zdravotnictví kapitalistického si otevřel soukromou ordinaci, která mu byla pracovní i hospodářskou bází až do jeho smrti v roce 1837.

⁷⁾ Ocitujeme některé úryvky dekretů čs. gubernia, týkající se Meličova KBA: České gubernium, 22. 4. 1792 (výťah): Dr. Melič dokázal, že práce jeho ústavu je velmi záslužná. Za půl roku 1791 poskytl v něm porodní a poporodní ošetření 43 rodičkám, staral se o ně již během těhotenství a dále v šestinedělí. Kromě toho uzdravil 398 chudých nemocných žen, 226 nemocných dětí, tedy 667 pacientů, a to v jejich domácích podmínkách. Úřady pokládají proto tento ústav za tak důležitý, že se znovu obracejí na veřejnost, aby jej svými milodary podporovala.

Nařízení českého gubernia z 5. 9. 1792.: Meličův významný ústav má dobrovolný charakter na rozdíl od veřejných institucí a nemocnic, které musí poskytovat péči podle zákona. Původně byl určen pro ženy a děti. Dr. Melič však rozšířil jeho působnost i na další pacienty, kteří mohou bez nebezpečí pro spoluobčany a pohodlněji pro sebe být ošetřováni v domácnosti, a to levně, bez zatížení veřejných fondů. Meličův ústav dostává charakter veřejný a je tímto právem nadán. Jako takový však podléhá doзору nadřazených zdravotnických úřadů, konkrétně protomedika. Dr. Melič, který má plně důvěru publika, rozhoduje sám, zda pacient je vhodnější pro léčení v jeho ústavu nebo zda potřebuje hospitalizaci v nemocnici. V tom případě musí ohlásit případ příslušnému chudinskému úřadu a protomedikovi, který dá schválení. Při přijetí do nemocnice posílá dr. Melič s pacientem chorobopis. Do Meličova ošetřování však nesmějí být přijímáni pacienti na veřejné útraty, pouze se opět vyzývá dobročinná veřejnost k podpoře ústavu.

Dvorní dekret českého gubernia z 27. 4. 1793.: Na žádost dr. Meliče povoluje jeho veličenstvo užší spojení ústavu s ostatními ústavu veřejnými, neboť již bylo prokázáno, že je užitečný jak léčebně, tak ekonomicky. Přijímá-li totiž dr. Melič do léčení i pacienty zcela chudé, zvětší se ve veřejné všeobecné nemocnici počet těch, kteří za léčení mohou platit, čímž se hospodářství nemocničních fondů zlepší. U těch, kteří žádají být ošetřováni dr. Meličem a nejsou majetní, protomedikus určí náklady léčení, z nichž ústav obdrží polovinu. Obvodní lékaři, které má dr. Melič k této službě v domácnosti i v ústavu, jsou zaměstnanci jeho ústavu a placeni na jeho útraty. Mohou zde pracovat i lékaři zdarma, z nadšení pro věc. Po vzoru Vídně mohou však také městské a zemské zdravotní fyzikáty zaměstnat více úředních lékařů, které by mohl dr. Melič používat jako své lékaře obvodní. Výhody Meličova systému jsou zřejmé. Více pacientů bylo ošetřeno za menší výlohy. Protože je Meličův ústav institucí veřejnou, podléhá doзору nejen práce jeho lékařů, ale i peněžní hospodářství. To kontroluje účtárna místodržitelství. Vyslovuje se naděje, že dobrovolné příspěvky, jimiž se ústav udržuje, budou stále větší. (Stručný výťah z uvedených norem.)

Úspěchy léčebné péče v KBA na vrcholu rozkvětu jeho porodnice byly Meličovi stimulem k dalekosáhlejší koncepci zdravotní služby, která měla být realizována odborně způsobem, jakým pracoval jeho KBA, organizační a ekonomickou bází mělo poskytnout nemocenské pojištění. Originální návrh na jeho realizaci pro pražské obyvatelstvo vydal Melič knižně pod názvem „*Darstellung einer durch das Krankenbesuchsinstitut einzuführenden allgemeinen medizinischen Gesundheitsversicherungsanstalt für minder bemittelte Beamte, Handwerker, Studierende und andere Einwohner einer Hauptstadt. Nach der Natur und den verschiedenen unwandelbaren Verhältnissen einer jeden Klasse verfasst von Johann Melitsch . . . Prag 1795.*“

V předmluvě ke svému návrhu na nemocenské pojištění autor zdůrazňuje, že k věci přistupuje po desetiletém studiu zdravotnických institucí v zahraničí, po svých zkušenostech v KBA a po pečlivém studiu sociálních poměrů pražského obyvatelstva, neboť návrh musí být reálný. Kdyby nebyl, čekal by jej stejný osud jako tak mnoho zdravotnických teorií slavných lékařů — jen papírová životnost, rychlé zapomnění a co horšího, diskreditace. Proto autor teprve po dlouhé době, kdy jeho ideu i praxi KBA přijali jak pacienti, tak široká veřejnost a úřady a po pečlivém studiu skladby pražského obyvatelstva troufá si se svým návrhem před občany. Jim je určen ke zlepšení jejich zdravotních a sociálních poměrů. Vydává se na novou cestu, po níž ještě nikdo nešel a doufá, že občané pochopí, že nemocenské pojištění bude pro ně užitečné.

MELIČOVA POJIŠŤOVACÍ IDEA

Nemocenské pojištění je pro Meliče jen rozšířením činnosti jeho KBA se systémem obvodních lékařů. Poskytuje tedy bezplatnou péči všem pojištěncům a jejich rodinám v plné šíři a na nejvyšší úrovni možné v jeho době. Aby tato péče byla skutečně všeobecně přístupná v našem slova smyslu, aby jí skutečně používala drtivá většina městského obyvatelstva, kterou jeho pojištěnci měli reprezentovat, bylo by muselo být pojištění povinné. Tomu však odporovalo Meličovo pojetí občanských práv a svobod. Podle jeho návrhu má každý občan na vůli přistoupit k pojištění či nikoli a opět ze vztahu k němu vystoupit. Je na KBA a jeho lékařích, aby učinili léčebnou péči přitažlivou, přesvědčili občany o jejich výhodách zdravotních a sociálních.

KBA poskytuje pojištěncům léčení v domácnosti, v ambulanci ústavu i na ústavních lůžkách, při jejich nedostatku i ve všeobecné veřejné nemocnici. Léky dostávají pacienti zdarma na účet ústavu. Lékaři jsou zaměstnanci KBA. Péče obvodních lékařů, začleněných do systému nemocenského pojištění, musí být vzorná. Musejí přijít k pacientu ihned po oznámení nemoci, ošetřovat ho až do úplného vyléčení a pracovní schopnosti. Všechny stížnosti přijímá vedoucí lékař KBA jakožto vrcholný představitel nemocenského pojištění.

Odbornou kvalitu zaručují lékařské konzultace a týdenní konference lékařů, na nichž se probírají důležité a sporné případy. Zde se opět, jako jsme viděli již ve výuce, projevuje hluboce demokratické cítění Meličovo, nezvyklý tehdy smysl pro kolektivní spolupráci a odbornou diskusi.

Lékaři vedou chorobopisy, vedoucí KBA podává každoročně veřejnosti účty ve zprávě o činnosti odborné i o hospodaření nemocenského pojištění, podobně jak to Melič praktikoval jako vedoucí lékař dosavadního pražského KBA. Protože vedoucí lékař nemocenského pojištění vychovává lékaře po odborné i lékařsko-etické stránce v KBA, doufá autor, že stížnosti pacientů na lékaře v praxi nebudou.

Stejnorodé skupiny pojištěnců volí ze svého středu spolehlivé, pro obecné blaho zapálené činorodé muže, kteří fungují jako *zdravotní výbor*. Ti převezmou administrativu a kontrolu celé činnosti. Můžeme v těchto výborech vidět odlesk lidových orgánů Velké francouzské revoluce, která ještě neoznala; chceme-li, můžeme je pokládat za historický předobraz lidových orgánů socialistického státu.

Celý systém Meličova nemocenského pojištění je podobnější zdravotní službě socialistického zdravotnictví než nemocenskému pojištění kapitalistickému. Poskytuje pojištěncům i celým jejich rodinám, bez ohledu na pojišťovací příspěvky, veškerou, neomezenou a neodstupňovanou léčebnou péči. Pojišťovací příspěvky mají tedy spíše charakter daně v socialistickém zřízení, než příspěvků v nemocenském pojištění v kapitalismu. Na rozdíl od obou systémů je Meličův systém fakultativní, nepodložený zákonem. Není také podložen matematickopojistnými úvahami, i když autor počítá s tím, že z přebytků pojistných dávek vznikne ještě rezervní fond, z něž se budou moci vyplácet fakultativní sociální dávky. Počítá ovšem v duchu doby i s mecenášskými příspěvky do fondu.

Lékaři jsou zaměstnanci KBA, jejich postoj k pacientům není tedy rušen vztahy finančními. Péče je bezplatná, což dovoluje častou návštěvu u lékaře a včasné zachycení nemoci. To autor opakovaně zdůrazňuje jako jednu z hlavních tézí svého návrhu.

V návrhu se pečlivě formulují povinnosti lékařů vůči pacientům. Zdůrazňují se více a častěji než finanční povinnosti pojištěnců vůči KBA, které se posuzují velmi blahovonně. Celý systém vzájemných vztahů je založen na individuální vzájemné serióznosti a důvěře. Odpovědnost lékařů, jak ji autor formuluje, není odpovědností feudálního lékaře bohu nebo státu, ani neodpovědností stavovsky cítícího lékaře období klasických soukromých praxí kapitalismu. Má nejbliže, ovšem s výjimkou postoje k chudině, k postoji lékaře socialistického.

TRÍDY POJIŠTĚNCŮ

Svým pojistným systémem chce Melič obsáhnout většinu pražského obyvatelstva. Mimo ponechává jen vrstvu šlechty a bohatých měšťanů a vrstvu chudiny. Pražské obyvatelstvo mezi těmito oběma krajnostmi žije podle jeho

odhadu na životní úrovni, kterou mu zajišťuje roční příjem od 100 do 500 zlatých, ať již z jakýchkoli zdrojů. Tyto potenciální pojištěnce dělí ve čtyři kategorie, představující čtyři pojistné třídy. Toto dělení si autor konstruuje proto, aby měl nějaký podklad pro odstupňování pojistných příspěvků, pro organizaci a administrativu, nikoli však pro nárok na léčení, neboť v tomto směru jsou si všichni pojištěnci rovni.

Třída I. Úředníci. Maximum čistého ročního platu 500 zlatých. Pojistný příspěvek je 2 zl. ročně z každých 100 zl. příjmu. U vdov je o tolik nižší, oč se liší penze od platu manžela. Vdovy a sirotci zůstanou tak dlouho zdarma v péči nemocenského pojištění, dokud nedostanou penzi.

Třída II. Řemeslníci. U nich je příjem kolísavý, jeho roční výši musí odhadnout cech. U tovaryše, který dostává pevnou mzdu s naturalními přídávky, je odhad snadnější. Pojistné příspěvky jsou stejné jako u třídy I. Pro nemocenské pojištění je tato třída méně výhodná. Mistři mají četné rodiny, jimž se poskytuje péče zdarma. Svobodní tovaryši mají malé mzdy, ženatí rovněž početné rodiny.

Třída III. Studenti. Jde o studenty plnoleté, kteří buď mají nějaký vlastní majetek nebo pevné kapesné od rodičů, mecenášů apod. U těch, kteří nebydlí u rodičů a kteří se živí např. vyučováním v rodinách, kde zároveň bydlí, je třeba individuálně rozhodnout, aby student neplatil zbytečně pojistné, kdyby mohl být ošetřován z titulu člena rodiny. Prakticky jde jen o studenty univerzitní.

Třída IV. Občané, kteří nepatří k žádné z předchozích kategorií, jsou jim však hospodářsky rovni. Tuto společenskou směs, kterou definuje jen příkladmo, dělí opět na čtyři skupiny, pro něž se snaží nalézt společné znaky. V první skupině jsou osoby, které nemají zatím pravidelně placené zaměstnání, jsou však jeho čekatelé v perspektivě příštích let. Patří sem např. absolventi univerzity, amanuenses, praktikanti na úřadech, u soudů apod. Jsou většinou svobodní.

V druhé skupině jsou osoby, které konají nějaké služby, za něž dostávají roční odměnu, nemají však charakter úředníků. Je to např. personál ve směnárnách, písaři v různých úřadech a u soudů, duchovní, dále ti, kdo dostávají penze nebo podpory z veřejných pokladen apod.

Ve třetí skupině jsou svobodná povolání, dále obchodníci, různí pomocní pracovníci bez rozdílu pohlaví, např. pradelny, kojné, kramáři, čističi a jiní podobní. Jedině v této kategorii uvádí autor ženy jako samostatné pojištěnce.

Ve čtvrté skupině jsou občané, kteří žijí velmi skrovně z výnosu malého majetku.

ORGANIZACE A ADMINISTRATIVA

Jak jsme již uvedli, v Meličově návrhu se nevyskytuje administrativní aparát nemocenského pojištění, pouze dobrovolní pracovníci zvolení od pojištěnců. Tvoří *zdravotní výbory*. Jejich členové mají úkol posoudit, resp. zkontrolovat výši příjmů osob, hlásících se k pojištění, určit výši pojistných příspěvků, vybírat příspěvky a odevzdávat je kontrahentu — KBA.

U mistrů a tovaryšů mohou funkci zdravotních výborů zastávat cechy, které mají přehled o příjmech a mohou sledovat jejich kolísání, mohou dohlédnout, aby pojištěnec řádně platil příspěvky, zkontrolovat, zda je skutečně nemocen, jaká je jeho rodinná situace, prostě dbát na seriózní přístup kontrahentů k druhé smluvní straně — KBA.

Nejnsazší administrativa je u studentů. Ti tvoří pro potřeby pojištění čtyři komuny podle čtyř fakult. Každý ročník si zvolí dva výběrčí příspěvků. Ti všichni tvoří *fakultní zdravotní výbor*. Jeho členem je i jeden profesor. Výkaz příspěvků se na fakultě publikuje. Výbor ručí KBA za to, že studenti plní řádně své smluvní povinnosti, nezneužívají péče a používají nemocenského pojištění k tomu, aby řádně a včas dostudovali. Pokud jde o příspěvky, je autor benevolentní a ponechává jejich výši na úvaze *fakultního zdravotního výboru*.

U čtvrté kategorie je administrativa a organizace nejnesnadnější. Jde o různorodé občany, lišící se věkem i povoláním. Způsob výdělků, resp. příjmu je složitý, měnlivý, těžko postižitelný. Tím spíše zde musejí fungovat *zdravotní výbory*, které jsou vůči KBA ručitelem seriózního jednání pojištěnců. Tato skupina, početně v obyvatelstvu největší, má nejvíce osob na hranici chudiny a proto se od ní určuje příspěvek mimořádně nízký, 2 zl. ročně, přísp. 30 krejcarů čtvrtletně.

Kontrakt, ať jej uzavírá jednotlivý občan nebo skupina, reprezentovaná *zdravotním výborem*, je uzavřen tím okamžikem, kdy vedoucí KBA přijme písemnou přihlášku obsahující nacionále a výměr pojistných příspěvků. Kontrakt se zruší, odhlásí-li se občan nebo delší dobu neplatí. Doba není stanovena přesně, ponechává se zde možnost KBA, aby individuálně rozhodl, vždy však s benevolencí vůči pojištěncům. Nikterak však nesmí bránit rozvázání smlouvy, přeje-li si to pojištěnec. Protože však autor návrhu předpokládá, že pojištěnec smlouvu bude chtít rozvázat jen tehdy, není-li s péčí KBA spokojen, doporučuje, aby vedoucí lékař KBA s odcházejícím pojištěncem promluvil, zjistil eventuelní závady, pro něž chce z pojištění vystoupit a snažil se je odstranit.

Kontrakt není možno uzavřít, jde-li o osobu akutně nemocnou nebo nemocnou chronicky v remisi choroby.

U pojištěnců zaměstnaných, zejména tovaryšů, vystaví lékař nemocnému *potvrzení o nemoci* a po vyléčení mu potvrdí *pracovní schopnost*.

Benevolence vůči pojištěncům se výrazně odlišovala od přísnosti vůči vykonavateli léčebné péče — KBA. Patrně to byla tendence získat i za cenu ekonomických ztrát občany do péče. Úvaha byla více zdravotnická než matematicko-pojistná, i když autor si byl vědom, že množství pojištěnců je ekonomickým základem pojištění. Chce-li však důsledně provádět svou ideu osobní svobody a nepodkládat pojištění zákonem, musí realisticky vidět, že k dobrovolné péči získá především ty, kteří budou pro KBA ztrátoví. Počítá tedy s pomocí pro svou dobu obvyklou — dobrovolnými příspěvky mecenášů, z nichž žil po celou dobu své

existence jeho KBA. Ekonomický základ nemocenského pojištění byl tedy zcela vágní a nezaručený.

PODMÍNKY REALIZACE

Abychom mohli posoudit Meličův návrh, musíme znát podmínky, za nichž vznikl. Není ovšem v možnostech článku, ani to není jeho úkolem, podávat obraz Prahy před téměř dvěma stoletími, obraz sociálních poměrů a zdravotní služby. Pokusíme se však aspoň o určitou charakteristiku, bez níž Meličův návrh nemůžeme pochopit.

V době vydání návrhu měla Praha, skládající se ze čtyř pražských měst 76 843 obyvatel. Lékařů graduovaných na univerzitě bylo v Praze 60, ranhojičů cca 40. Sociální skladba je zachycena v soudobých konskripcích, které ovšem, prováděny z důvodů vojenských, zachycovaly jen mužskou část obyvatelstva a to ještě neúplně. Konskripční listy uvádějí tyto hlavní třídy obyvatelstva: šlechta, duchovní, úředníci a honorace, měšťané a řemeslníci, rolníci, domkáři a zahradníci, jinak zaměstnaní.⁸⁾

Toto tradiční dělení se uvádí až do třicátých let 19. století, třebaže už dávno neodpovídalo skutečné skladbě, a to nejen z našeho hlediska třídní a sociální klasifikace, ale ani z hlediska tehdejšího. Nezastihuje například rychle rostoucí vrstvu průmyslového proletariátu, která již v době Meličova návrhu narůstala, zejména v textilní výrobě.

Populačně Praha stagnuje, úmrtnost většinou převyšuje porodnost, a počet obyvatel se udržuje, resp. mírně zvyšuje jen přílivem z venkova. Na populační stagnaci se podílí zejména kojenecká a dětská úmrtnost. Prvá činí trvale čtvrtinu narozených, druhá — do deseti let — kolem poloviny i více. Tyto cifry, analogické i ostatním velkoměstům evropským, jsou neustálým mementem osvíceným populacionistům a lékařům. Z konskripčních archů, v nichž je i dělení podle věku, vidíme, že populace je mladá, strom života široký. I tak je však nemocnost neobyčejně vysoká. O tom svědčí nejenom lékařské spisy s kasuistikou epidemií a endemií i nemocí jiného druhu, ale i výsledky konskripcí, které nám říkají, že z mužské populace k odvodům povinné je třetina neschopných pro nemoc, ač kritéria neschopnosti byla neobyčejně přísná.

⁸⁾ Výsledky konskripcí syntetizuje a hodnotí nejlépe J. A. Riegger v *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*. Sv. 1—12, Lipsko—Praha 1787—1794 a v dalších spisech statistického charakteru. Dobrá moderní analýza pochází od F. Dvořáčka, *Soupis obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754—1921*, Čs. stat. věstník 5—7, 1923—1926. Z dnešních historických demografů se zabývá lidnatostí Prahy a skladbou jejího obyvatelstva např. L. Kárníková: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754—1914*, Praha 1965; Z. Pelikánová-Nová: *Lidnatost Prahy v 18. a v první čtvrti 19. století*; *Pražský sborník historický 1967—1968*, s. 5 an., a četné další. Vrstvou průmyslového proletariátu se zabývá zejména A. Klíma: *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955. Celá tato bohatá literatura však nemůže číselně vyjádřit stratifikaci pražského obyvatelstva koncem 18. stol. podle dnešních našich kritérií. K našemu účelu to také není nutné, stačí, opřeme-li se o hrubý odhad.

V roce 1795 měl Melič pro realizaci svého návrhu k dispozici v Praze kromě svého KBA tři velké nemocnice léčebného již charakteru a několik drobných špitálů s celkovým počtem lůžek cca 400 v nemocnicích a cca 100 lůžek ve špitálech.⁹⁾ Z 60 tehdejších pražských graduovaných lékařů část pracovala jako ústavní, několik mělo tradiční funkci městských lékařů. Ti obstarávali léčení chudiny ze své úřední funkce. Někteří lékaři byli zaměstnanci institucí jako byly *Arbeitshausy*, sirotčince, chudobince, někteří byli ve službách majitelů průmyslových výroben, ve službách šlechty jako stavovští lékaři apod.. Část z nich byla osobními, resp. rodinnými lékaři šlechtických a měšťanských rodin, někteří měli zárodky soukromé praxe na kapitalistickém již základě. V podstatě celá tato šedesátičlenná skupina lékařů tvořila mozaiku v níž se snad u každého kombinovaly některé veřejné funkce, častěji neplacené než placené, zbytky feudálního postavení osobního lékaře na mecenášské bázi ekonomické, částečné úvazky ve funkci rodinných lékařů, placených, resp. odměňovaných jen občas jednorázově, někdy již celoročním platem, byť stanoveným chleboďárcem samým. V soukromé praxi bylo však stále více pacientů neplatících než platících. Byla to doba přechodu od typu lékaře feudálního k příští soukromé kapitalistické praxi, která zatím byla v zárodcích. Lékaři, i když svým univerzitním gradem honestování, neměli ani pevné, ani vysoké společenské postavení. Tradiční byla proto jejich touha po jakémkoli fixním platu a zaměstnaneckém poměru k zajištění životního minima.

Za těchto okolností mohl Melič reálně předpokládat, že získá pro výkon nemocenského pojištění dostatečný počet lékařů. Rovněž počet lůžek s perspektivou jejich růstu byl reálným základem. Zárodek ambulancí byl i v dosavadních nemocnicích, bylo jen otázkou koncepce nemocniční služby tuto ambulantní péči rozšířit. Technicky i to bylo reálné. Péče lékařů o pacienty v domácnosti byla jen organizační záležitostí. V KBA ji lékaři vykonávali na principu obvodním, v nemocenském pojištění měl být tento princip rozšířen na všechny pojištěnce. Po sedmiletém úspěchu činnosti KBA nebyl tedy Meličův návrh utopií.

Pokud jde o pojištěnce, necharakterizuje Melič třídy svých pojištěnců číselně, nýbrž jen v podrobných kasuistikách. Ani globálně neuvádí předpokládaný počet pojištěnců. Nepochybně znal všechny soudobé statistiky. Nepochybně se o ně neopíral proto, že tradiční skladba obyvatelstva v nich neodpovídala již danému stavu. Melič si tedy tvoří vlastní kategorizaci, a to oné části obyvatelstva, jejímž společným znakem je, že občan v době zdraví je schopen se svým výdělkem nebo příjmy uživit. Nechceme soudit, zda Meličova charakteristika odpovídala

⁹⁾ Popis laicisace procesu péče o chudé a posílení složky zdravotnické popisuje např. M. Pavlíková, *Josefínská Praha, Pražský sborník historický 1967—1968*, s. 104 an., E. Winter, *Der Josefismus...* s. 176 an., dále J. Vlk, *Chudinství kr. hl. města Prahy, 1901 a řada dalších publikací*. Popis zdravotnických zařízení v Praze koncem 18. stol. v knize protomedika A. T. Bayera, *Beschreibung der öffentlichen Armenversorgungsanstalten in der kön. böhm. Hauptstadt Prag, Praha 1793*.

skutečné společenské stratifikaci roku 1795 nebo byla více méně jen spekulací. Autor se opakovaně odvolává na její realitu a dokládá kasuistikami z praxe. Na druhé straně, podobně jako osvícenci konce feudalismu, nebere na vědomí existující již zárodky proletariátu, v Praze dosti početné. Průmyslové výrobce vidí v *Arbeitshausen* policejního typu. Nedostatek číselného vyjádření objemu jednotlivých tříd však nevádí, pokud jde o léčebnou péči, neboť její rozsah a úroveň je pro všechny pojištěnce stejná. Celkový počet pojištěnců neuvádí Melič ani jako předpoklad patrně proto, že vzhledem k dobrovolnosti pojištění počítá i v nejlepším případě s postupným růstem členů i s tím, že nemocenské pojištění na dobrovolné bázi nikdy neobsáhne veškeré obyvatelstvo středních vrstev. Navíc nechává otevřeny dveře ke vstupu do pojištění i vrstvám bohatým.

Chceme-li být při zkoumání Meličova návrhu konkrétnější než autor sám, musíme si učinit odhad sami. Pokládáme počet 50 000 obyvatel, kteří by mohli teoreticky být objektem nemocenského pojištění za maximální v době, kdy počet pražského obyvatelstva činil 76 834. Předpokládáme-li, že z celkového počtu 60 lékařů by byla ochotna jen polovina přijmout zaměstnání v instituci nemocenského pojištění, pak by na každého lékaře připadalo cca 1700 pojištěnců a jejich rodinných příslušníků. To je číslo, pokud jde o možnost výkonu léčebné péče, reálné. Náš teoretický odhad tedy ukazuje, že i za předpokladu plného pojištění středních vrstev byla reálná možnost poskytnout jim léčebnou péči pomocí soudobého zdravotnického personálu. Tím spíše byl plán reálný, počítal-li autor s postupným růstem počtu pojištěnců.

Nedostatek čísel však vadí, chceme-li posoudit, do jaké míry byl návrh reálný ekonomicky, neboť pojišťovací příspěvky se velmi různily. Autor si však s ekonomickou stránkou nedělá starosti. Je příliš ještě v zajetí feudálně osvícenského, filantropického, neobchodního myšlení, v zajetí zatím dobrých zkušeností ze svého KBA, pro nějž „*milde Beiträge*“ filantropické šlechty byly závažným přínosem. KBA na těchto feudálně ekonomických základech prosperoval několik let tak, že to mohlo vést Meliče k optimistickému předpokladu, že i podstatně rozšířený systém této péče by byl ekonomicky realizovatelný, zejména započítají-li se pojišťovací příspěvky.

Do kategorie iluzí však patří představa, že systém tak rozsáhlý by vystačil s dobrovolnou pomocí aktivistů z řad pojištěnců bez administrativního, byť nepatrného, aparátu. Meličova představa byla posílena i v této oblasti dobrými zkušenostmi z bohaté činnosti KBA bez velké administrativní zátěže, když ve dvou letech předcházejících vydání návrhu ošetřil KBA přes 11 000 pacientů a velké části z nich poskytl ještě peněžitou podporu. Nutno však předpokládat, že v praxi by se byly stránky ekonomická i organizačně administrativní projevíly brzy jako slabiny realizace.

Nereálná byla i Meličova představa o dobrovolném vstupu obyvatelstva do systému nemocenského pojištění. Na rozdíl od politiků *zdravotní policie* nepřed-

pokládal utopicky, že léčebnou péči má zajišťovat stát. Na rozdíl od příštích teoretiků kapitalistických nepředpokládal, že je nutno ke vstupu do nemocenského pojištění a k placení příspěvků donutit zákonem. V hluboké víře v přitažlivost instituce a ve vítězství filozofického a právního myšlení v duchu Velké francouzské revoluce předpokládal, že dobrovolnost vstupu a demokratičnost provozu bude nejlepší zárukou úspěchu. V roce 1795 byl jeho KBA na vrcholu sympatií veřejnosti i úředního uznání. Jak jsme již výše uvedli, dostal několika dekrety punc veřejné instituce a byl začleněn na čelné místo do soudobého systému zdravotní služby. Tím však byl proti vůli zakladatele silně zbyrokratizován, aniž by přitom dostal finanční podporu z veřejných zdrojů.

V rychle nastupující politické reakci nebylo místo nejen pro veřejnou úřední podporu systému nemocenského pojištění, ale ani pro psychologický postoj občanů k němu. Melič přecenil své potenciální pojištěnce, pokud jde o chápání potřeb zdravotní péče, ale i o potřebu svobody a demokracie ve společenském životě. I kdyby však i část z nich tyto etickoprávní hodnoty byla doceňovala, utuhující policejní absolutismus režimu, reprezentovaného vládou Františka II. jejich projevy rychle utlumil.

Meličův KBA žil do roku 1803, nemocenské pojištění však vůbec nevstoupilo v život.

O století později bylo uzákoněno v našich zemích na zcela jiném základě, za další století se Meličova odborná idea zdravotní péče realizovala v socialistickém zdravotnictví. Teprve dnes oceňujeme jeho návrh, který je ve své zdravotnické koncepci předobrazem naší zdravotní péče dnešní. V tomto pojetí, pokud je nám známo, od té doby ani u nás, ani jinde ve střední Evropě podobný návrh nevznikl. Tím spíše si Meličova idea zaslouží analýzy.

POJIŠŤOVACÍ MYŠLENKA A ZDRAVOTNÍ POLICIE

Meličův návrh se zrodil v době, kdy idea osvícenské zdravotní policie byla v německých a rakouských zemích na vrcholu, reprezentována slavným dílem J. P. Franka (1745–1821) „*System einer vollständigen medizinischen Polizey*“ (1776–1796) a přímo záplavou dalších analogických spisů.

V největší zkratce shrnuto, právně filozofický a zdravotně politický podklad koncepcie osvícenské *zdravotní policie* byl asi tento:

Poddaný, ale i svobodný občan je objektem péče státu, reprezentovaného osvícenským panovníkem. Tato péče je nejen v zájmu občanů, ale především účelově zaměřena na potřeby státu. Důvody jsou populacionistické, výrobní a vojenské. Občan je nejen objektem státní péče, ale i subjektem, který má povinnost v zájmu státu se rozplozovat, být zdravý a silný. Není tedy svobodný ani v oblasti zdravotnictví, musí činit vše, co prospívá jemu a tím i státu. Ten je v této koncepci jen nahračkou tradiční instituce církevní, toto *státní právo* je jen modifikací *božího práva*. Stát, resp. osvícený panovník má dobrovolnou povinnost pečovat

o zdraví poddaných, lid však nemá právo tuto péči vyžadovat. Lékař je služebníkem státu, vykonavatelem jeho zdravotní politiky, stát mu ukládá povinnosti. Celou tuto službu řídí a uvádí v život *zákon*. V oblasti zdravotní péče je to záplava zákonů dávaných shora, specifikujících všechny tyto povinnosti. Ani pro pacienta, ani pro lékaře zde není svobody rozhodování, vše je řízeno vůlí a prospěchem státu, blaho občanů je sekundárním výsledkem. Není zde individuality ani lékaře ani pacienta, pojetí je globální u obou skupin. Na lékaře se kladou vysoké etické požadavky, zdůrazňuje se humánní charakter lékařské péče a filantropický podklad lékařského povolání. Tato filantropie osvícenců byla jen státnickou modifikací tradiční charity s náboženským pozadím. Z hlediska odměny za práci kladla společnost na lékaře jiná měřítka než na ostatní povolání. Vyžadovala jako samozřejmost u chudých pacientů léčení gratis, u ostatních velkorysý nezájem o honorář. Toto pokrytecké stanovisko bylo tak zakotveno, že mu podléhali i teoretikové *zdravotní policie* a odměnou za lékařskou práci se taktně nezabývali. To jim umožnilo v koncepci zdravotní služby předpokládat, že lékař je služebníkem státu aniž by konkretizovali, že má být jeho zaměstnancem a připustili si, že to za daných podmínek není reálné. Rozpaky nad odměnou lékaře za léčení posílily v koncepci zdravotní policie i tendence vyhýbat se problémům terapie vůbec, soustředit se především na prevenci v nejširším sociálně politickém pojetí.

Pojem *zdravotní policie* jakožto části obecné policie, vykonávající funkce osvícensko absolutistického státu, formulovali, jak známo v rakouských podmínkách nejpřesněji *Justi* (1717–1771) a *Sonnenfels* (1733–1817) opírající se o státovědné teorie německého *Ch. Wolfa* (1679–1754). Na pražské univerzitě byla tato škola reprezentována vynikajícím *J. Bučkem* (1741–1821).

V politické praxi stimulovali státovědci této školy řadu sociálně politických reforem, jimiž by se překonala feudální zaostalost ekonomiky a výroby, zlepšily poměry obyvatelstva, v podstatě však zůstal neotřesen soudobý společenský systém a sociální struktura obyvatelstva. Reformy prováděné shora, státem, sice radikální, avšak s omezenou hranicí působnosti, jsou hlavním motorem sociální politiky sonnenfelsovského typu. Zdravotní politika je jen součástí politiky sociální a jejich reforem.

J. P. Frank a jeho škola tuto ideu beze zbytku přijali a snažili se teoreticky ji podložit v oblasti zdravotnictví. Vycházejíce z myšlenky, že špatný zdravotní stav obyvatelstva je z největší míry výsledkem špatných sociálních a hygienických poměrů, docházeli k závěrům, že je třeba tyto poměry zlepšit, aby se zlepšilo zdraví lidu. Těžiště jejich koncepcie bylo ve sféře sociálně zdravotních reforem preventivních, hygienicko protiepidemických opatření. Léčebné péči věnovali minimum pozornosti, zejména se vyhýbali soudům, jaké formy má mít. Jedině u vrstvy chudiny se konkretizuje provádění péče chudinské a u vrstev bohatých se předpokládá, že si opatří zdravotní péči soukromě.

I nejreálnější z autorů však nechávají otevřenou otázku, jak si mají opatrovat

léčebnou péči nejpočetnější střední vrstvy obyvatelstva. Předpoklad, že by jim ji opatroval na své náklady stát, byl i pro největší utopisty nereálný. Jak z rozpaků nad honorováním lékařů, tak z rozpaků nad financováním ostatních potřeb léčebné péče u drtivé většiny obyvatelstva zůstává tedy v jinak pokrokové a velkorysé koncepci *zdravotní policie* léčebná péče neřešena a u všech autorů je nejslabším místem návrhů. Ve skutečnosti však bylo léčení nemocí hlavním, většinou jediným profesionálním úkolem lékařů. V léčení a ošetřování pacientů byly nemalé nedostatky a třídní rozdíly než v sociálních okolnostech zdravotního stavu, dostupnost terapie byla jen jedním z ukazatelů sociálního postavení.

I když vycházíme z předpokladu, že ve druhé polovině 18. století ještě nebyli lékaři schopni docílit pomocí terapie snížení nemocnosti a úmrtnosti, nicméně i za daných okolností pečlivé ošetřování pacienta mohlo mít výsledek. Zejména soudobý rozmach klinické medicíny otvíral historické perspektivy k účinnosti terapie. Právě nejpokrokovější z lékařů, jimiž teoretici *zdravotní policie* bezesporu byli, nebo se aspoň cítili jimi býti, neměli zavírat oči před problémy léčení a upírat zrak jen k vidině sociálně zdravotních reforem preventivního rázu. Tato preventivní zdravotnická *Ikarie* se však pokládala za vizitku osvícenosti a míru uvědomění autorů, odsunujících terapii do ranhojičské praxe, i když se ohnivě bránili zasahování ranhojičů do sféry činnosti lékařů. Z hlediska politického státní, z hlediska odborného preventivní *zdravotní policie* tedy nedovolila, aby v její koncepci zdravotní služby vzešla myšlenka nemocenského pojištění ať jako svépomoci občanů nebo jako povinnosti individuálního zaměstnavatele. V praxi sice již po staletí existovaly rudimenty nemocenského pojištění, a to na obou těchto základech, avšak právě v době přechodu od feudalismu ke kapitalismu téměř vymizely. Středověké zárodky hornických pokladen stagnovaly v době úpadku důlního podnikání, vývoj mistrovských a tovaryšských pokladen byl zabrzděn reformami cechů. Zvyková povinnost mistrů poskytnout v době nemoci ošetření učňům a pánů služebnictvu vyvolala v život rudimenty jakýchsi spóřitelů, do nichž si zaměstnavatelé ukládali příspěvky, aby jich použili v době nemoci zaměstnance. To však byly jen ojedinělé pokusy, většinou se věc řešila chudinskou péčí s větší či menší příměsí charity. Majitelům manufaktur a podnikatelům v počáteční průmyslové výrobě, v našich zemích soustředěné nejprve v tzv. *Arbeitshausen* policejního typu, pak vyhovovalo, že péči o pracovníky přebírají veřejné instituce a jejich lékaři. Vznikající proletariát zatím ještě nekladal požadavky na ochranu svého zdraví ani nesahal ke svépomoci nemocenských pokladen.

Všechny rudimenty nemocenského pojištění měly společné, že předpokládaly pouze finanční výpomoc pacientům, nikoli přímé zajištění léčebné péče. Proto také lékaři se účastní jen jako osoby vně pojištění, pouze soukromě žádané pacientem o pomoc a soukromě jim odměňované.

V celé osvícenské zdravotní literatuře až do *J. P. Franka* jsme také našli

zatím jen *Ch. Rickmanna*,¹⁰⁾ který ve svém spise „*Von dem Einfluss der Arzneywissenschaft auf das Wohl des Staats...*“ z roku 1771 navrhuje jako jedno z možných řešení, jak zajistit léčebnou péči „malému německému člověku“, založit pojištění, odkud by v době nemoci dostával finanční pomoc. Ani tuto myšlenku nepropracovává hlouběji a z dalších ji přejímá spíše jen jako literární citaci *E. Schwalbe*.¹¹⁾

Melič nade vši pochybnost znal soudobou bohatou zdravotnickou literaturu, znal i představitele osvícenských teorií zdravotnických osobně. Jezdil do ciziny speciálně za účelem studia zdravotní péče, spřátelil se s lipským profesorem *Starckem*, v jehož proslulém tehdy Archivu sám publikoval.

Ač jeho pojetí zdravotní péče se diametrálně liší od oficiálního, nepolemizoval s jeho zahraničními ani pražskými představiteli. Polemizoval jen činem, příkladem svého KBA a v literatuře konkrétním návrhem na pojištění. Jedině v předmluvě k němu, jak jsme se již zmínili, vyslovuje letmo a neadresně kritiku, když zdůrazňuje realnost svého návrhu. Chce se vyhnout nebezpečí, říká, aby se nezdiskreditoval jako ony velkorysé, skvělé, ale neuskutečnitelné efemérní zdravotnické teorie.

Nezdůrazňuje nikdy a nikde, že jeho koncepce se od nich zásadně a ve všech směrech liší. Těžko říci, zda si byl tohoto radikálního odpoutání vědom, zda skutečnost, že nikde vládnoucí směry nekritizuje a nepřiznává se k novým, byla jen nutnost v době utuhující cenzury nebo neuvědomělý postoj odborníka, který jen živelně a prostřednictvím své práce dochází k důsledkům, které uvědoměle formulují jiní jako nové směry ideové. Podle našeho názoru odborná koncepce *Meličova* mohla být výsledkem zdravého, racionálního, samostatného lékařského myšlení. Filozofický a právně politický podklad jeho návrhu je však tak nápadně shodný s buržoazně osvícenskými směry přirozenoprávními, že pokládáme téměř za vyloučené, aby šlo jen o spontánní postoj odborníka.

Tato filozofická samostatnost *Meliče*, profesora lékařské fakulty v době, kdy se na ní začínají přenášet oficiální koncepce frankovské, by si zasloužila hlubšího studia, zejména pokud jde o *Meličovy* vztahy k fakultě filozofické a právnické, resp. k ovzduší, které vytvářelo pěstování i jiných filozofických a státovědních směrů, než těch, které tvořily podklad rakouského a českého pozdního osvícenství.

Zkoumat její původ vymyká se však našemu článku. Můžeme jen předpokládat, že *Melič* měl příležitost se seznámit s literaturou doma, pokud ještě nepředstavovala „*libri prohibiti*“, a zejména s představiteli těchto směrů v Německu, kam

¹⁰⁾ Ch. Rickmann, profesor v Jeně, jeden z hlavních předchůdců J. P. Franka, důsledně uplatňoval názory J. Sonnenfelse ve zdravotnictví. Zmínka o nemocenském pojištění ve spise: *Von dem Einfluss der Arzneywissenschaft auf das Wohl des Staates und dem besten Mittel zur Rettung des Lebens*, Lipsko 1771.

¹¹⁾ Ernst Schwalbe, *Anweisung zu den Pflichten und Geschäften eines Stadt- oder Land-Physicus*, Lipsko 1781.

od dob studentských jezdil. Ať své názory získal jakkoli, chceme se pokusit srovnat ideový podklad jeho návrhu s principy osvícenského buržoazního práva.

MELIČOVA IDEA FILOZOFICKOPRÁVNÍ

Meličův návrh je filozoficky zcela jednoznačně fundován. Autor však necituje své vzory až na jedinou zmínku o *Rousseaovi*. Nemluví jazykem filozofů, ani nerozvádí ideový podklad svého návrhu. Ten vyplývá z obsahu. Čteme-li pozorně, setkáváme se s myšlenkami „přirozeného práva“ do všech detailů.

Jeho představitelé od holandského *Grotiusa* (1583–1645) a jeho školy přes *Ch. Thomasia* (1655–1728) z Halle a jeho žáky až k lipskému *A. Hommelovi* (1697–1765.) byli právníci a filozofové, do medicíny zasáhli silně jedině v oblasti soudního lékařství. Jejich vliv byl nejsilnější na úseku trestního práva, kde získali historickou zásluhu v úspěšném boji proti tortuře a honům na čarodějnice. V těchto dvou směrech byli vzorem i pro pozdní rakouské osvícence, zejména *Sonnenfelse*. Do koncepce zdravotní služby, vycházející z feudálně osvícenského pojetí *zdravotní policie*, však jejich myšlenky nepronikaly nejen v rakouském soustátí, ale ani v mateřském Německu. Nalézáme je v čisté formě u *Meliče*.

Extrakt z teorií práva přirozeného, které v nejčistší podobě formuloval *Hommel*,¹²⁾ bychom vyjádřili asi takto:

Přirozené právo vyplývá z lidských instiktů a požadavků (*instictus, appetitus*). Instikty, např. pud sebezáchovy, touha po svobodě, odpor k otroctví, přání se ženit a mít děti, pud pomsty, vděčnosti atd. se dají shrnout pod jednotný pocit vlastní užitečnosti, v přírodní zákon: čiň co chceš a co ti prospívá. Jediné bezpráví je sám sobě škodit. Druhá skupina instiktů se týká vztahů k bližnímu a lze ji shrnout do zásady: snaž se být druhému užitečný. Snaž se o vlastní užitek, aniž bys škodil druhému, snaž se o užitek druhého, aniž bys škodil sobě. To je právně etický podklad soukromého práva, které je podle Marxe „rájem vrozených lidských práv buržoy“.

Člověk této říše, svobodný občan, je nadřídni, nadčasový, společnost je *universitas singulorum*, mechanický agregát stejných individuí. Stát má pouze zaručit prostřednictvím soukromého práva zachování života a majetku občanů, jinak má ponechat volné pole působení ekonomických sil nastupujícího kapitalismu. Pro občana se žádá maximum svobod a co nejvíce omezení moci feudálního státu. Vztahy mezi občany se řídí *smlouvami*. Zákony jsou co nejvíce omezeny.

Aplikace *jus civile* na zdravotní službu znamenala ponechat pacientům, resp. obyvatelstvu, svobodu léčit se či neléčit, lékařům vybírat si podle vlastní úvahy mezi pacienty. Ani jedni, ani druzí nejsou ve svém rozhodnutí řízení vůli státu, léčebná péče je věcí individuální, soukromou, poměr pacienta a lékaře je pone-

¹²⁾ Základní Hommelovo dílo *Propositiones de novo systemate juris nature et gentium*, 1747. Souhrn jeho učení v *Jus mundis universale*, 1763.

chán, pokud jde o formu styku a způsob odměny, volnému působení ekonomických sil, tj. zbožně peněžních vztahů mezi oběma. Z toho pojetí logicky vyplývalo, že těžiště zdravotní služby se přesouvá na terapii, zatímco preventivní opatření vyžadující zákonného nebo i jiného nátlaku ustupují do pozadí.

Meličův návrh je pokusem aplikovat filozofické principy přirozeného práva na zdravotní službu. V systému nemocenského pojištění do ní nezasahuje stát, není řízena zákonem, nýbrž spočívá na svobodném kontraktu občana, potencionálního pacienta, s institucí zdravotní služby provádějící, v *Meličově* pojetí KBA. Všichni občané mají přirozený požadavek léčit se, jsou-li nemocní. Bohatí si jej mohou splnit sami soukromým léčením. U chudiny *Melič* konceduje tradiční léčení úředními lékaři. Ani to není v rozporu s přirozeným právem. Jeho představitelé nepokládají chudinu za obyvatelstvo hodné a potřebné občanských svobod, na ně se vztahují jiná, policejní kritéria *jus civile*. I *Melič* ponechává chudinu policejně byrokratickému systému chudinské péče.

Jako odborník chápe, že aplikace absolutní svobody v systému léčení by měla své nebezpečí a své nedostatky. Konstruuje proto systém, který by spojoval svobodu pacienta se získávacím nátlakem vykonavatelů léčebné péče. Systémem, ponechávajícím pacientům svobodu, modifikujícím však volnou hru ekonomických sil, jakou reprezentovaly soukromé praxe, ponechávajícím i lékařům svobodu zúčastnit se či nikoli, ponechávajícím jim však také tradičně více povinností a odpovědností než pacientům, bylo *nemocenské pojištění*. K němu však nesmějí být občané nuceni, nýbrž po vlastním přesvědčení, že je pro ně samy užitečné, přistupují k němu dobrovolně. *Melič* přímo žárlivě střeží dobrovolnost vstupu a výstupu a všechny svobody rozhodování pojištěnců a lékařů. Humanistická modifikace lidských práv v této oblasti spočívá v tom, že pojišťovací příspěvky nejsou jednotné, ale s velikou blahovolností k chudším jsou odstupňovány podle majetkových poměrů. Tuto modifikaci, zmírňující třídní diferenciaci svobodně požadované a poskytované léčebné péče v praxi, můžeme pokládat buď za vyznívání tradičního filantropického pojetí lékařského povolání nebo za předobraz, ovšem neúplný, zdravotnictví socialistického, v každém případě za moudrou úvahu lékaře. Svobodu rozhodování občanů má ovlivnit pouze přitažlivost péče v KBA, vědomí prospěšnosti pro vlastní osobu. Na jediném místě návrhu se autor zmiňuje, že i stát má užitek z tohoto léčení občanů, jinak se celým spisem táhne idea *individuálního užtku občanů*.

Lékařům se ponechává svoboda pro nemocenské pojištění pracovat či nikoli. Nejsou v žádném případě služebníky státu ani jiné veřejné instituce, ale svobodnými kontrahenty KBA. Jakmile však do systému nemocenského pojištění vstoupí, mají humanistickou a profesionální povinnost léčit všechny občany v něm s maximální odpovědností a na nejvyšší úrovni odborné. Svobodu při sjednávání kontraktu klienta odmítnout či přijmout jakož i smlouvu rozvázat si jménem lékařů ponechává vedoucí lékař KBA.

Meličovo nemocenské pojištění je tedy *odborně modifikovanou říší svobody*

v oblasti zdravotnictví, kdy výkon není řízen individuálními obchodními vztahy mezi pacientem a lékařem, ale svobodnou vůlí a uvědoměním každého občana, jemuž lékaři dobrovolně a jako svobodní kontrahenti zajišťují jeho přirozené potřeby léčebné péče.

MELIČOVA IDEA SOCIÁLNÍ

Představitelé přirozeného práva kritizovali feudální stát podobně jako sociální politikové sonnenfelsovského typu proto, že potlačuje a zbídačuje poddanský lid. Cestou k sociálně politickému zlepšení nejsou však nejmladším z jeho představitelů, jmenovitě *Hommelovi*, reformy prováděné státem, nýbrž naopak maximální omezení státního vlivu a moci feudální šlechty ve státě. *Hommel* žádá maximum občanských svobod k podpoře podnikání, zejména měšťanských vrstev.

Do jeho pojetí lidských práv patří i právo na majetek, na rozdíl od revolučně osvícenských demokratů, kteří soukromé vlastnictví a jeho právní základ brali v pochybnost. Patří tam i právo na ochranu tohoto majetku. V tomto smyslu je velmi přísný vůči vrstvě zebřáků a tuláků a jejich přestupkům. Sociální politika jeho právního řádu má podporovat výrobu, liberalistický rozvoj kapitalistických vztahů a chránit buržoazní vlastnictví.

V *Meličově* pojetí nemocenské pojištění je významným *pomocníkem v rozvoji výroby a ochrany majetku* zejména středních vrstev. I když ze svých zkušeností v KBA věděl *Melič* nepochybně mnoho o vlivu bídy na nemocnost, zde tento vztah nezdůrazňuje, ba ani se jej nedotýká. Vychází z opačného konce a podrobně rozvádí vliv nemoci na sociální situaci pacientů a jejich rodin. Vrstva indikovaná pro pojištění, je pro něj charakterizována tím, že v době zdraví je rodina schopna existence buď na úrovni životního minima nebo na nejvyšší úrovni odpovídající středním vrstvám měšťanským. V době nemoci někoho z rodiny nastane však katastrofální zvrát. Sociální zhroucení nastane zejména tam, kde jsou příjmy z řemeslné nebo jiné výrobní práce otce rodiny. Nejnižší střední vrstvy se však takovouto katastrofou, kterou autor opakovaně a drasticky líčí a podrobně dokládá zkušenostmi, dostanou brzy do kategorie zebřáků. Nemocenské pojištění zabrání tomuto deklasování. Nezačne fungovat až v době vyvinuté nemoci, jako dosavadní charitativní finanční pomoc, ale působí sociálně preventivně tím, že ambulantní léčebnou péčí zachycuje nemoci v samém začátku a *zachovává pracovní schopnost*. Zachování pracovní schopnosti jednotlivých pojištěnců je vedoucí a v této době prioritní idea *Meličova*.

Mistr řemeslník léčený nemocenským pojištěním ambulantně na „*geringere Krankheiten*“ předejde těžšímu onemocnění, pracovní neschopnosti a finančnímu vyčerpání rodiny vysokými náklady na lékaře, případně nemocnici. Řemeslný tovaryš, bydlící u mistra a léčený na jeho útraty, ušetří mu tyto výdaje a navíc zachová-li si pracovní schopnost, nepřeruší prosperitu živnosti. Zejména

u tovaryšů je pojištění indikováno a dobře proveditelné. Podobně i u jiných řemeslných pracujících, neorganizovaných cechovně, u obchodníků, drobných rentiérů, občasné jen zaměstnaných atd. má pojištění sociální funkci ochrany před zbídačením.

Na rozdíl od všech předchozích návrhů nebo pokusů o pojištění nejde u *Meliče* o finanční podporu, nýbrž o *bezplatnou léčebnou péči*, a to pro celou rodinu pojištěnce. Sociální dávky se poskytují jen výjimečně a v individuálně indikovaných případech, kterých bude moci být tím více, čím více bude pojištěnců, a tím pojistný fond bohatší. I dosavadní *Meličův* KBA poskytoval podle možnosti k léčbě ještě sociální dávky peněžní. Za dvě poslední léta např. poskytli přes 11 000 takovýchto peněžních dávek.

Souhrnem tedy instituce nemocenského pojištění včasným léčením pojištěnců sníží nemocnost, invaliditu a úmrtnost, zachovává pracovní schopnost a majetek rodiny. Zachovají se naživu otcové rodin, z dětí nebudou sirotci, budou vyrůstat v péči vlastních rodičů. Potomstvo rodin bude mít radostnější perspektivu než dosud, zamezí se zbytečná úmrtí dnešní generace, bída generace následující, „zvýší se životní úroveň (Wohlstand) celého národa, což povede k plnosti lidského života“. Tento výhled do budoucnosti je podle autora reálný.

Taková je sociálně politická idea *Meličova* nemocenského pojištění. Je to výhled drobného měšťanstva na životní vzestup, perspektiva růstu třídy buržoazní.

MELIČOVA IDEA ZDRAVOTNĚPOLITICKÁ

Shrme-li nyní *Meličovy principy* zdravotní péče, i když nejsou v návrhu na systém nemocenského pojištění vysloveny jako téze, nýbrž jen vyplývají z obsahu, dostáváme asi tento obraz.

Péče má být *všeobecně dostupná* pro veškeré obyvatelstvo, bez ohledu na třídní postavení.

Kromě vrstvy zámožnějších je *bezplatná*. Za bezplatnou ve smyslu našeho zdravotnictví ji můžeme pokládat i u pojištěnců. Pojistné dávky mají charakter daně v socialistické společnosti, jejich výše neurčuje *rozsah a úroveň léčení*. To se poskytuje bez ohledu na finanční krytí *všem pojištěncům a jejich rodinným příslušníkům podle potřeb*.

Léčebná péče je pro všechny občany *na stejné úrovni*, odpovídající nejvyšší kvalitě možné v soudobé medicíně. *Melič*, i když z hlediska filozoficko právního vidí vrstvu chudiny jako deklasovanou a vylučuje ji z nemocenského pojištění, nesouhlasí se soudobou praxí, kdy chudinská péče se řídí zásadou úspornosti, je minimální. Jako lékař požaduje i pro chudinskou klientelu maximální úroveň léčeni a v praxi svého KBA tuto rovnoprávnost realizuje. Snaží se tím o uskutečnění *občanské rovnosti* ve smyslu zásad francouzské revoluce, o zmírnění třídních rozdílů.

Preventivní zaměření zdravotní služby chápe jinak než teoretikové zdravotní

policie. Vycházejí primárně z *individuální péče léčebné* vidí prevenci v tom, že každý občan má mít zajištěn přístup k lékaři již v začátcích nemoci. Potírání nemocí v zárodku snižuje nemocnost, zvyšuje se pracovní schopnost jako jedna z přirozených potřeb člověka a předpoklad sociálního vzestupu rodin, společenských vrstev i celého národa.

Tyto zásady, vyplývající z *Meličova* návrhu, není třeba komentovat a srovnávat s principy socialistického zdravotnictví. Není snad rovněž třeba dokládat, oč reálnější byl jeho návrh než koncepce teoretiků zdravotní policie, ani to, že přes svou relativní životnost nebyl přece jen uskutečnitelný v podmínkách společnosti konce feudalismu. Ty zahubily i životaschopnou instituci *Meličova* KBA.

Nicméně i jeho návrh se opíral o iluze. Iluzí byl předpoklad, že se nemocenské pojištění bude moci rozvíjet na ekonomické bázi zajišťované pojišťovacími příspěvkami a filantropickými milodary, organizačně a právně nezakotveno v soudobé veřejné správě. Iluzí byla víra v uvědomění občanů, v jejich dobrovolnou aktivitu a pomoc. Bez této víry, vlastní všem průkopníkům převratných společenských idejí, by však nikdo z nich nemohl jít do boje. *Melič* se pokusil v oblasti zdravotnictví uplatnit a dovést do důsledků ideové principy buržoazní revoluce. Ty se však ve společenské praxi nikdy neuplatnily.

Zatímco v oblasti zdravotnictví dožívaly papírové feudální osvícenské teorie *zdravotně policejní*, mezi nimiž *Melič* jako jediný se pokusil o koncepci zdravotnictví odpovídající nastupující kapitalistické společnosti a marně se snažil vdechnout mu život ve zdravotnické praxi, stagnovala chudá síť úředních lékařů jako pozůstatek velkoryse plánované *zdravotní policie* a vedle ní živelně narůstaly základní instituce kapitalistického zdravotnictví, *soukromé praxe*. Ty se řídily pak onou částí principů buržoazního přirozeného práva, kterou chtěl *Melič* odstranit, resp. zmírnit — zbožně peněžními vztahy mezi pacientem a lékařem.

LUDMILA SINKULOVÁ

Die gesundheitspolitischen Prioritäten des Professors der medizinischen Fakultät der Karls-Universität Jan Melič

ZUSAMMENFASSUNG

Jan Melič (1763—1837), Professor der Prager Universität war nicht nur ein bedeutender Arzt und Pionier der wissenschaftlichen Gynäkologie, sondern auch ein tiefdenkender Organisator des Gesundheitswesens. Auf diesem Felde sind mit seiner Person zweifellos zwei Prioritäten verbunden und zwar die von ihm organisierte Privatentbindungsanstalt, die nur für verheiratete Frauen bestimmt war und die Krankenbesuchsanstalt. Melič war gut über den Stand des Gesundheitswesens in den Nachbarländern informiert, er hatte Wien und eine Reihe deutscher Städte besucht und veröffentlichte in den Jahren 1789—1793 in Jena eine Artikelreihe in der Zeitschrift „Starkes Archiv“. Nach Erlangung der Würde eines Magisters der Geburtshilfe, durch welche er im Jahre 1786 sein Doktorat der Medizin ergänzte und nach Studienreisen gründete er seine Entbindungsanstalt für verheiratete Mütter, die durch ihr hervor-

ragendes Fachniveau bekannt war. Noch bedeutender war die von Melič organisierte Krankenbesuchsanstalt, deren Prinzipien er in seinem 1795 in Prag veröffentlichten Buch: „Darstellungen einer durch das Krankenbesuchsinstitut einzuführenden allgemeinen medizinischen Gesundheitsversicherungsanstalt für minder bemittelte Beamte, Handwerker, Studierende und andere Einwohner einer Hauptstadt“, darlegte, in welchem er die Ideen der Anstalt und seine langjährigen Erfahrungen mit ihrer Funktion wiedergab. Sein Grundgedanke lag darin, dass die Ärzte der Anstalt allen denen, die eine Versicherung zahlten unentgeltlich durch Heimbefuche ärztliche Hilfe zukommen liessen. Die Anstalt war für die Mittelschichten der Stadtbevölkerung bestimmt. Die Versicherten waren in vier Klassen eingeteilt: 1. Beamte, 2. Handwerker, 3. Arbeiter, 4. andere Bürger in ähnlicher sozialer Stellung. Alle Versicherten sollten nach der Höhe ihrer Einnahmen eine Versicherung bis zu 2 % ihres Jahreseinkommens zahlen. Die Versicherung bezog sich auch auf Familienmitglieder und Bedienstete. Die Anstalt wurde von freiwilligen Mitarbeitern der Versicherten verwaltet, die nach Klassen Gesundheitsausschüsse bildeten. Die Funktion der Anstalt wurde dadurch ermöglicht, dass in Prag damals ungefähr 100 Ärzte und Wundärzte tätig waren. Das Fehlen einer ordnungsgemässen Administrative, Unregelmässigkeiten beim Zahlen der Versicherung, das Wegbleiben von erwarteten Subsidien der Aristokratie und endlich die Atmosphäre der antretenden politischen Reaktion hatten 1803 die Schliessung der Krankenbesuchsanstalt zur Folge. Die Autorin des Artikels analysiert die Position der Anstalt Meličs, in der zeitgenössischen Gesundheitspolitik, sucht ihre ideelle Grundlage und würdigt die Fortschrittlichkeit der Anstalt. Sie befasst sich weiter mit den Gründen, die in den gegebenen Gesellschaftsbedingungen zum Untergang der Anstalt führen mussten.

REFERÁTY

Nová literatura k dějinám městské školy u sv. Mořice v Olomouci

Dějiny městské školy u sv. Mořice v Olomouci se intenzivně zabývala starší literatura (Kux, Nesyba, Nešpor, Prasek a Winter). Také Jiřina Holinková se jí věnovala v práci „Městská škola na Moravě v předbělohorském období“ a nyní se k ní vrací samostatnou monografií.¹⁾ Důvodem autorčina návratu byla potřeba kritiky konfesionálně nebo nacionálně zaměřených dřívějších prací a nové pramenné objevy.

Existenci olomoucké partikulární školy u sv. Mořice lze pevně doložit v druhé polovici 15. století v souvislosti se sporem mezi městem a biskupem o patronátní právo nad školou. Po vítězství města usiluje městská rada o zřízení vyšší městské školy. To se neobešlo bez diplomatického zápasu s kapitulou, která měla na zřeteli především zájem vlastní školy u sv. Václava. Do této doby spadá koncept žádosti města Olomouce k papeži o potvrzení svatomořické školy. Autorka se domnívá, že šlo o čtyřtřídní nebo pětitřídní typ školy, tedy o vyšší městskou školu. Oporou pro tuto domněnku jí je význam a postavení Olomouce mezi ostatními moravskými královskými městy a značný počet obyvatelstva, dále latinská mluvnice pro vyšší třídy tištěná v Olomouci a sporné Lati-

¹⁾ Jiřina Holinková, Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice v Olomouci. Acta Universitatis Palackinae Olomucensis, Historica 16, Olomouc 1970, 103 stran.

num ydeoma magistri Pauli Niavis pro parvulis editum, jehož vztah ke škole prokázán není.

Na základě svého výzkumu doplnila J. Holinková seznam mistrů, bakalářů, kantorů, auditorů a organistů mořické školy. Tím podstatně doplnila a oprávnila názory předchozích badatelů o neúplnosti pramenů. Přestože u většiny učitelských míst prameny neuvádějí dobu a místo studií, je jasné, že to nebyla pražská univerzita, která by po této stránce „zajišťovala“ olomouckou školu. Je logické, že biskupské město Olomouc se neobravelo ve školských záležitostech na utrakvistickou Prahu. Naopak je znám pouze jediný doklad vztahu pražské univerzity k Olomouci z roku 1595, kdy M. Martin Bacháček navázal písemný kontakt s městskou radou. Správu a jurisdikci vykonávalo město samo, což dokládá mj. úřad scholastika a referát Schulheren für die Mauritzschule při městské radě. Při personálním obsazování školy a pravděpodobně i ve věcech pedagogického dohledu se město obracelo na univerzity ve Vídni, Krakově, Frankfurtu n. O. a Vitemberku.

Druhá kapitola je věnována působení učitelů, humanistů na olomoucké městské škole. Jejich řada začíná na počátku 16. století kantorem Markem Rustinimiciem. K nejvýznamnějším humanistům zde patřili Jakub Schremmel a Jan Jakub. Podle autorčina názoru však známý humanistický literát Šimon Enius Kla-

tofský nikdy na mořické škole nepůsobil (byl rektorem prostějovské školy) a jeho Chvála Olomouce je založena na osobním vztahu k městu a jeho humanistickým představitelům.

Pro dějiny olomouckého školství jsou podstatné události let 1566 až 1573, kdy dochází ke vzniku jezuitské akademie. Holinková popírá tvrzení o úpadku městské partikulární školy a argumentuje stálým počtem čtyř až pěti učitelských míst při škole, vysokoškolskou kvalifikací učitelů, výší výdajů na školu a soudí, že tehdy „byla po všech stránkách na vrcholu svého vývoje“. Dobové katolické výpady proti mořické škole odmítá s poukazem na jejich protireformační zaměření a údajům ve starší odborné literatuře přisuzuje nekritičnost vůči katolické tendenci pramenů.

Nejcennější částí studie je čtvrtá kapitola „Škola u sv. Mořice ve světle městských knih v Olomouci“, v níž Holinková rozšířila klasickou pramennou základnu k dějinám olomouckého městského školství o studium městských knih. Využila hlavně účetní knihy, knihy odkazů, městských lozunků a zápisy městských rad. Díky úplnosti jejich řad mohla rekonstruovat sociální a hospodářské záležitosti školy, dokumentovat péči městské rady o školu, zjistit příjmy a výdaje města ve školních záležitostech, osvětlit části správního vývoje školy a v neposlední řadě kompletovat seznam učitelských sil na mořické škole v 16. století. Výsledek jejího bádání je uložen v pěti přílohách (tři tabulky a dva grafy), které zcela podle autorčina zámyslu slouží jako přehledný dokladový materiál.

Snahou J. Holinkové bylo, ukázat olomouckou městskou školu v reálném světle, což se jí na podkladě široce koncipovaného bádání podařilo. Problematičtější se zdají být důkazy stupně vývoje a stavu školy opírající se o výši výdajů na školu, vzhledem k tomu, že stoupající trend (s vrcholem na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 16. sto-

letí) může být i součástí celkového růstu cen ve městě nebo v celé zemi. Jistotou nevýhodou posuzované práce se jeví nesoustředěnost zpráv o správě školy, která by si pro svou zvláštnost zasloužila samostatnějšího zpracování. Otázkou je, zda by nebylo možné doplnit „Seznam učitelů na městské škole u sv. Mořice v Olomouci v 16. století“ (příloha č. 1) údaji o původu a studiu jednotlivých učitelů z vydaných úředních knih těch univerzit, které obsazovaly učitelská místa na olomoucké partikulární škole. Práce J. Holinkové je nadto metodologickým přínosem obecně k dějinám českého a moravského městského školství. Její hlavní hodnota spočívá v systematickém využití všech druhů diplomatického materiálu, které dovolilo nahradit nedochované písemnosti. Cenné poznatky přineslo autorce studium i v dalších archívech, jak se to odráží v závěrečném „Exkursu o školních knihách a tiskárnách v Olomouci v 16. století“. Celkový rozsah pramenů umožnil sledovat vývoj městské školy u sv. Mořice v Olomouci souvisle od roku 1504 do roku 1620.

Záchranný archeologický výzkum prováděný v roce 1973 v Olomouci objevil základy budovy svatomořické školy,²⁾ které jasně ukázaly její stavební dispozici. Škola byla rozdělena na dvě části. V první podstatně členitější byly příbytky učitelů a služebnictva, ve druhé velké auditorium. Budova prošla dvěma stavebními obdobími ve druhé polovině 15. a v první polovině 16. století. Pro krátkost výzkumu mohla být zkoumána pouze jižní část budovy. V severovýchodním křídle se našlo gotické zdivo se zbytky keramiky, jež J. Bláha klade do přelomu 14. a 15. století a v této souvislosti nadhazuje otázku, zda se nejednalo o nejstarší stavební fázi mořické školní budovy.

²⁾ Josef Bláha, Historická archeologie k dějinám městské školy u sv. Mořice v Olomouci. Okresní archiv v Olomouci 1973, Olomouc 1974, str. 29–35.

Objevené archeologické nálezy školních potřeb a psacího náčiní je možno datovat do poslední čtvrtiny 15. a do počátku 16. století. Jedná se o ojedinělé exempláře dřevěného kalamáře, přívěsného koženého pouzdra na pera, voskové psací tabulky a hrnky se jmény (?) vyškrabanými do vypáleného střepe. Nejvíce zaujme pergamenový zlomek, který podle písma určil prof. J. Šebánek a doc.

Kapitoly z dějin olomoucké univerzity 1573—1973.

Hlavní redaktor Jan Navrátil. Ostrava, Profil, 1973, 371 str.

Dne 22. prosince 1573 vydal císař Maximilián II. privilegium, kterým potvrdil fundační listinu olomoucké jezuitské koleje z roku 1570, kterou vydal biskup Vilém Prusinovský z Víckova. Zároveň jí propůjčil práva univerzit, zvláště právo promovat vlastní žáky a studenty ke všem hodnostem, které měly mít stejnou platnost jako hodnosti udělované na univerzitách v jiných zemích, a osvobodil kolej a její členy od všech daní a zemských berní. Tímto privilegiem byl dovršen proces zakládání olomoucké univerzity, v němž významnou úlohu sehrálo papežské konfirmační privilegium z 22. ledna 1573. Proto je rok 1573 pokládán za rok vzniku olomoucké univerzity, jejíž zřízení bylo připravováno od založení jezuitské koleje a akademie v roce 1566.

Kolektiv historiků připravil k tomuto výročí přehled vývoje olomoucké univerzity jak v prvních třech staletích její existence až do zrušení roku 1860, tak i v letech, která uplynula od jejího znovuzřízení v roce 1946. Dílo se proto logicky rozpadá do dvou celků označených: „Stará univerzita“ (str. 11—107) a „Univerzita Palackého“ (str. 113—243) a je doplněno cennými přílohami, které jsou věnovány univerzitním budovám, knihovně a konečně seznamu osob vyučujících na staré i nové univerzitě (str. 247—367).

Vlastní dějiny staré univerzity jsou podány v hutné zkratce, přičemž těžiště vý-

S. Dušková do přelomu 14. a 15. století.

Archeologický výzkum školy u sv. Mořice v Olomouci ověřil platnost hypotéz J. Holinkové o lokalizaci školy a vročení její přestavby do třicátých a čtyřicátých let 16. století a rozhojnil naše vědomosti o materiální kultuře našich středověkých škol.

Michal Svatoš

kladu spočívá v období po zrušení jezuitského řádu, kdy univerzita nejprve na krátkou dobu Olomouc opustila a působila v Brně, poté byla na třicet pět let zdegradována na lyceum, aby byla opět roku 1827 povýšena na univerzitu. Osvícenské myšlenky působily na olomoucké univerzitě v oblasti věd přírodních a kromě toho měly značný ohlas na jiných olomouckých vysokých školách — v generálním semináři díky jeho rektorovi Josefu Dobrovskému a na stavovské akademii. Univerzita, které její profesori v první polovině 19. století vtiskovali německý charakter — byly zde pořádány i buršácké slavnosti v německém nacionálním duchu v letech 1817 a 1818 — se stala střediskem revoluční mládeže roku 1848, a to jak české, tak i německé. Avšak po revoluci a po prudkém poklesu počtu posluchačů filozofické fakulty v důsledku prodloužení gymnazijních studií o dva roky univerzita dožívala. Její zrušení přežila jen bohoslovecká fakulta. Zdařile sestavený přehled zbytečně zatěžuje polemika s bezvýznamnou prací Zimprichovou, která by snad mohla mít své místo v poznámce, ale jistě ne v jinak úsporně vybraném textu.

Vědním oborům na staré univerzitě se dostalo důkladného, zasvěceného výkladu. Poznáváme tu podle jednotlivých studijních oborů snad všechny význačnější učitele staré univerzity. Zdá se, že po-

stup, který zde autoři zvolili, je z nejšťastnějších. Stati, které sledují vždy jeden vědní obor v poměrně dlouhém časovém úseku, dávají čtenáři možnost, aby si vytvořil plastický obraz jak o proměnách v jeho vývoji, tak i o místě, které měl na fakultě i celé univerzitě. Zvláště astronomie a matematika tu měly vskutku dobrou úroveň. Ovšem tyto obory — podobně jako mnohé jiné — těsně souvisely s pražskou univerzitou, kam mnozí olomoučtí profesori počase odcházeli.

Vyličení dějů čtvrtstoletí práce obnovené univerzity, Univerzity Palackého, je věnována druhá část knihy. Po hutném výkladu jejích vnějších osudů následuje popis současného stavu doplněný statistickými tabulkami a také přehled publikační činnosti olomoucké univerzity. Poté autoři zařadili vyličení osudů jednotlivých kateder a zvláště vypsání jejich vědecké činnosti. Tato pojednání, jak je poznamenáno na titulním listě, byla vypracována jednotlivými katedrami a ústavu. Řídily se přitom zřejmě dobře vypracovaným schématem, jejich zprávy jsou podávány zpravidla ve stylisticky sevržené formě a obsahují mnoho podrobností, z nichž většina je podstatných. Při popisu mezinárodních styků se často zachází až do nepodstatných detailů. Celek však dobře ukazuje mnohostranné

Die mittelalterliche Universität. Eingeleitet und zusammengestellt von Heinrich Rüthing. Historische Texte - Mittelalter 16, Göttingen 1973, 84 str.

V řadě historických textů, redigovaných A. Borstem a J. Fleckensteinem, vydal H. Rüthing sbírku dokumentů k dějinám středověkých univerzit. Protože se jedná o první soustavný pokus tohoto druhu, pokusil se vydavatel v úvodu objasnit základní členění sbírky a zdůvodnit své pojetí.

Uveřejněny jsou zde zásadně již dříve vydané písemnosti v původním znění, pouze ve dvou případech došlo k opravám textu podle originálu. Ze 46 ukázek

pracovní úsilí učitelů i studentů olomoucké univerzity, která za krátkou dobu své činnosti si našla své místo mezi vysokými školami socialistického Československa.

Důkladný popis proměn dislokace staré i nové univerzity doplněný třemi plány je zřejmě výsledkem nemalého badatelského úsilí. Ukazuje, jaký význam měla a má univerzita pro Olomouc, kde byla během čtyř století umístěna celkem v osmdesáti objektech. Krátká informace o Státní vědecké knihovně se zaměřuje na to, čím mohou knižní fondy přispět k poznání minulosti olomoucké univerzity. Posledních devadesát stran publikace obsahuje úplný seznam všech rektorů, děkanů, všech univerzitních učitelů a vědeckých pracovníků a také významných externistů, kteří působili na staré i nové univerzitě. Tento seznam má velkou cenu pro všechny, kdo se u nás zabývají dějinami školství a vědy vůbec a univerzitními dějinami zvláště. Na práci na tomto pozoruhodném díle se podílel třicetiletý autorský kolektiv; jeho redaktory byl: Jan Bystřický, František Lón, Miloslav Pospíchal, Jindřich Schulz a Vladislav Zapletal, hlavním redaktorem byl Jan Navrátil. Jejich práce znamená významný krok vpřed ve studiu dějin československých vysokých škol.
Hvr.

je převážná většina z listin, listů, statut a dalších úředních univerzitních písemností. Podle úmyslu editora má každý pramen představovat vždy jeden obecný typ či problémový okruh univerzitních dějin. Hlavní tendencí sbírky je ukázat poměr univerzit k vrchnosti a společnosti. Její časový rozsah je od 12. století do konce 15. století.

Vydávaný materiál byl Rüthingem rozdělen do pěti hlavních oddílů. První dva osvětlují vývoj a správní poměry obec-

ných učení v Paříži a Bologni, jako vzorů pro další evropské univerzity. Proto jim je věnována téměř polovina knihy. Třetí kapitola nazvaná Rozšíření univerzit dokumentuje na osmi vybraných příkladech různorodost zájmů a důvodů vedoucích k založení středověkých univerzit (papežské, císařské a královské fundace, secese mistrů atd.). Ve čtvrtém oddíle jsou uveřejněny prameny k hospodářským dějinám univerzit (profesorské platy, kolejní nadace, rotulus, residenční privilegium a další), poslední pak obsahuje studijní řády jednotlivých fakult, univerzit ve Vídni, Kolíně, Montpellier a Tübingen. Pražskou univerzitu reprezentuje ve III. kapitole poněkud zvláštní příklad: neuskutečněný plán krále

Z. Skubała-Tokarska - Z. Tokarski, Uniwersytety w Polsce.
Warszawa, Wiedza Powszechna, 1972, 196 str.

V populárně vědecké knižnici vyšla ve Varšavě kniha, která přináší instruktivní přehled vývoje polských univerzit od založení krakovské univerzity až po současnost. Úvodem je dosti zešíroka objasněna atmosféra, která vedla ke vzniku prvních kontinentálních univerzit v Paříži a v Bologni a podrobně je osvětlen vznik krakovské univerzity. Obnova krakovské univerzity na samém sklonku 14. století byla do značné míry zásluhou mistrů, kteří sem přišli z Prahy; ze čtyřiceti profesorů, kteří přednášeli v Krakově roku 1407, pětadvacet bylo odchovanců pražské univerzity. Negativní postoj krakovské univerzity vůči Husovi připisují autoři vlivu českých protivníků Husových, hlavně Mauricia Rvačky. 15. a 16. století byla obdobím slávy krakovského učení, až v 17. století tu nastal pokles. V té době již působila řada dalších škol univerzitního typu v Polsku, mezi nimiž se záhy dostaly do popředí dvě jezuita založené univerzity — vilenská a lvovská. Avšak úroveň těchto škol zanedlouho již nevyhovovala požadavkům formující se nové, kapitalistické společ-

Václava II. na založení obecného učení v Praze z roku 1294—1295. Text ze Zbraslavské kroniky je otištěn podle edice J. Emlera v Pramenech dějin českých IV. (str. 62—63).

Tím se dostáváme i k účelu celého souboru, který má podle editorových slov sloužit především jako čítanka pramenů pro univerzitní semináře a cvičení. I když by bylo možno diskutovat o výběru jednotlivých ukázek, upozornit na poměrně malé zastoupení britských ústavů nebo na vylučně zaměření na institucionální dějiny, je nutno konstatovat, že se H. Rüthingovi podařilo sestavit reprezentativní výběr nejdůležitějších pramenů k dějinám středověkých univerzit.

Mi. S.

nosti na sklonku 18. století. Tehdy vystupuje Hugo Kołłątaj se svou mnohostrannou reformní činností. Nicméně dramatický vývoj politických proměn v posledním desetiletí 18. století způsobil, že jen málo z jeho koncepcí se uskutečnilo. Nejvíce z jeho myšlenek se uplatnilo při vnitřním uspořádání vilenské univerzity v letech 1803—1832. Ve třetím desetiletí 19. století, kdy zde působily revoluční kroužky filomatů a filaretů, byla právě tato univerzita nejvýznamnějším centrem kulturního i politického snažení polské mládeže. Po porážce polského povstání byla roku 1832 zrušena. Po zániku vilenské a současně i varšavské univerzity přesunulo se středisko studentského života do Krakova a ještě více do Lvova, který byl sídlem státní univerzity, v níž se roku 1774 přeměnila univerzita jezuitská. Jejím prvním rektorem byl Čech Václav Betaňský. Polština se stala řečí převážné většiny přednášek ve Lvově a všech v Krakově od počátku šedesátých let 19. století. Od roku 1905 měly tyto univerzity veliký význam i pro Poláky z ruského záboru. Zatímco

v kapitole pojednávající o 19. století je zhodnocen i vědecký význam jednotlivých univerzit, je popis proměn, k nimž došlo v meziválečném údobí, již jen stručný, a stejně je tomu i s léty válečnými. A přece jen několik údajů stačí, aby vystihlo hrůzy nacistické okupace. Dne 15. listopadu bylo zatčeno a odvezeno do koncentračního tábora 181 profesorů a docentů krakovské univerzity. Z var-

A. B. Cobban, The Medieval Universities. Their development and organisation, London 1975, Methuen et Co., str. X + 264

Dějiny univerzit se v poslední době staly předmětem soustavné péče a pozornosti historického a právněhistorického bádání. Svědci o tom nejen nové organizační formy (při Mezinárodní historické asociaci vznikla Komise pro dějiny univerzit, objevují se retrospektivní i jiné bibliografie), ale i zvýšený počet publikací a to jak pramenného materiálu (zejména matrikového a privilegiálního, nověji ale též hospodářského charakteru), tak i zpracování různého typu: od prací analytických k různým syntézám. Práce uvedená v nadpisu patří k druhé skupině a pochází z pera autora, který své vědecké úsilí věnuje univerzitní problematice již řadu let. Zejména to dosud byla velká knižní práce o královské koleji (King's Hall) v Cambridgi z r. 1969 a několik rozprav jednak o lokálních poměrech cambridgeských, ale i o některých aspektech obecnějších (jedna z těchto rozprav vyšla po jistých úpravách i do této knihy — viz o tom níže).

Základ soustavného studia středověkých univerzitních dějin položil již před téměř sto lety ve své klasické práci Heinrich Denifle. Přesto, že svůj výklad končí rokem 1400, obsahuje jeho dílo více než 800 stran. Tím více pak vzbuzuje zájem kniha Cobbanova, jež na několikrát menším rozsahu má záběr ještě širší, jdouc do konce středověku a místy jej i poněkud překračující. A tak možno už zde z ryze kvantitativního hlediska

šavské univerzity bylo nacisty pobito 43 procent učitelů a vědeckých pracovníků, zničeno bylo 90 procent jejich budov. Léta po osvobození přinesla obrovský rozmach polského vysokého školství. Zatímco v roce 1937 připadalo na 10 000 obyvatel Polska 14 studentů, bylo v roce 1970 již v Polsku více než 100 studentů na 10 000 obyvatel.

Hvr.

konstatovat, že tu nemáme před sebou — a ani mít nemůžeme — „Handbuch“ ve vlastním slova smyslu a že i pro anglicky psanou literaturu zůstává i nadále v plné platnosti starší třisvazkové dílo Rashdallovo (v 2. vydání zpracováno F. M. Powickem a A. B. Emdenem, The Universities of Europe in the Middle Ages, Oxford 1936, reprint tamže 1942), Cobbanem ovšem hojně citované. Z novějších přehledů lze pak upozornit alespoň na populárnější, ale moderním duchem nesené dílo Jacquese Vergera, Les universités au moyen âge (Paris 1973, str. 214) a na mimořádně sevřený a dle možnosti vyčerpávající výklad H. Coinga o středověkých právnických fakultách resp. univerzitách a studiu na nich (v Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte I, München 1973, str. 39—128, jenž vyšel pod jeho redakcí).

Než obrátíme pozornost k vlastnímu obsahu a struktuře Cobbanova díla, je třeba zastavit se u jeho závěrečné bibliografie, jejíž uspořádání a charakter leccos napoví i o samotné práci jako celku. Celkem čtrnáctistránkový seznam přináší úvodem zhruba dvoustránkový soupis tištěných pramenů a po něm abecední seznámení použité literatury. Velmi stručně lze říci asi tolik, že z valné míry jde o práce anglické a francouzské, z menší pak o italské. Z ostatních jsou — pokud vůbec přicházejí — tu v podstatě torza,

což se týká ovšem i literatury německé, i když je snaha uvádět alespoň práce nejnovější. Ale autoru se to zdaleka ne vždy daří a tak vidíme, že chybějí nejen starší práce G. Kaufmanna (Die Geschichte der deutschen Universitäten I, II, Stuttgart 1888 až 1896), ale i Paulsena, Aschbacha, Kinka a jiných, ale rovněž i novějších: Rittera, Lhotského, Abeh, Borsta a bylo by možno uvádět i další. A obdobně je tomu i u edic, kde je více méně respektována produkce k univerzitám italským, francouzským a anglickým, mezi něž vysloveně zabloudil II. svazek Monument pražské univerzity a freiburský Liber taxatorum, vydaný ovšem v Americe. Nicméně se nedomnívám, že jde o autorovo přehlédnutí — byl by snadno mohl získat potřebné informace v literatuře jím citované, nýbrž o záměr, daný jistě možnostmi rozsahu jeho díla. Cobbanova práce se tak jeví v podstatě dilem, které nepodává a ani nemůže (a de facto ani nechce) podat dějiny evropských univerzit vůbec (vlastně zcela chybí např. zmínky o vysokém školství byzantském, zejména o svébytném vývoji univerzity konstantinopolské ve středověku, již byla nověji věnována značná pozornost — viz Paul Speck, Die kaiserliche Universität in Konstantinopel, Präzisierung zur Frage des höheren Schulwesens in Byzanz im 9. und 10. Jahrhundert (München 1974, str. XII + 120). Lze tak konstatovat, že valná část práce se soustřeďuje na vývoj západního a jihoevropského v užším slova smyslu. Ale je třeba podat alespoň stručnou charakteristiku obsahu uvedených knihy.

Její rozsah se rozpadá do dvou nestejných částí. První — rozsahem tvořící asi dvě třetiny díla — má šest kapitol, které sledují ve své většině v chronologické posloupnosti obecný vývoj. Začíná se tu předhistorií tohoto vývoje v raném středověku, pak se sleduje vytváření obecných předpokladů v době následující, aby se další výklad soustředil nejdříve na Salerno jako prvotní stupeň univerzit-

ního vývoje středověkého, Bolognu jako archetyp studentské univerzity, Paříž jako archetyp mistrovský a pak na anglický „Oxbridge“, přičemž pozdněstředověkým univerzitám ostatním je věnováno necelých šest stránek. A protože tu jsou zahrnuty i univerzity francouzské i některé italské, oblast střední Evropy tu vypadá více než okrajově. Většina z těchto institucí je v rejstříku jen několikrát, a i tu jde skoro napořád pouze o enumerativní vypočítávání v řadě s dalšími, jiné nejsou dokonce připomenuty ani jednou (Krakov, bratislavská Istropolitana, Pětikostelí ad.). A protože nikde nenacházíme ani schematickou mapku všech založení, nemluvě už vůbec o jejich životnosti, resp. ani výčet v textu, uzavírá si autor do značné míry sám cestu k plnému postihu zejména pozdněstředověkého vývoje, který jistě není možno v žádném směru podceňovat a jenž — zejména ovšem v kvantitativních ukazatelích — byl pro další vývoj rozhodující. Závěr první části tvoří posléze rozsáhlá kapitola nazvaná „European collegiate movement“, kde se sleduje role kolejí jako do značné míry vývoj určujících faktorů; leč téměř výlučně jde tu o Oxford a Cambridge se soustavnějším přihlédnutím toliko k Paříži. Je to výklad zajímavý a zasvěcený, neodpovídá však obecnému názvu kapitoly a tak je nutně fragmentární a není ho možno bez dalšího studia všeobecně číst, i když zásadní postřeh sám o sobě, že totiž vývoj — a to i pokud jde o vlastní pedagogický proces — probíhal zejména po této rovině, je velmi přínosný.

Druhý oddíl se skládá ze tří kapitol. První nese název „Medieval student power“ a je poněkud upraveným zněním autorovy rozpravy z roku 1971. Sleduje obecně vývoj studentského hnutí, i když je třeba být si vědom toho, že je to ve středověku (autor sám ovšem na to dostatečně zřetelně upozorňuje) hnutí velice disparátní nejen podle místa, ale i podle druhu studia. Tu se dostáváme

poprvé soustavněji pod povrch vývoje institucionálního, skoro výlučně opět v prostoru již dříve charakterizovaném. Objevují se tu stručné charakteristiky společenského složení studentstva, bylo by ovšem bývalo vhodné, kdyby se bylo upozornilo i na kvalitativní stránku tohoto procesu a stejně tak by byla zvýšené pozornosti zasloužila i migrace středověkého studentstva a aspoň sondážní průzkum vydaných matrik či teritoriálně zaměřených výpisů z nich (tak chybí znamenité předběžné práce Fritze Weigleho, i když se převážně dotýkají období mladších, pro německé studentstvo v Itálii, či starší práce Knodova pro Bolognu). Další kapitoly tvoří výklad o akademické pospolitosti, závěrečnou pak poznámky o vztahu univerzity a společnosti.

Jak lze poznat, většinu práce vyplňují výklady o vnějším vývoji resp. o vývoji institucionálním. Vnitřní skladbě univerzit je věnováno již podstatně méně místa (i tak je ovšem potěšitelné, že se tak stalo alespoň v této míře), i když právě to je otázka, kde se lze dopracovat nejvýznamnějších výsledků (jak to naznačuje nejvhodněji programový článek Petra Morawa pro německé poměry, *Zur Socialgeschichte der deutschen Universitäten im späten Mittelalter*, *Giessener Universitätsblätter VIII*, 1975, str. 44 až 60). Stejně tak skoro úplně chybí výklady o vlastním vyučovacím procesu na středověkých univerzitách, o knihovnách a knihách k tomu potřebných, quodlibetech aj., ač i tu bylo možno opřít se o bohatou již literaturu. Tak stačí upozornit pouze na otázku pecí, kde se odkazuje toliko na práci Destrezovu a opomíjí novější literatura (Christ, Boháček aj.). Tu ovšem je upozorněno alespoň na to nejdůležitější, jinde však chybí jakákoliv zmínka. Stejně tak vzájemný vztah univerzit a generálních studií některých řádů by si zasloužil určitějšího výkladu. Ale nechci u těchto postulatů setrvávat příliš dlouho, i když by bylo možno je ještě dále rozmnožit. Neboť

u prací takové šíře a při tak relativně malém rozsahu to není nic neobvyklého. Ovšem byli bychom bývali uvítali, kdyby autor sám v jakémsi obecnějším zamyšlení úvodem či závěrem naznačil tyto a další okruhy problémů, které se vynořují stále naléhavěji a jimž bude musit být věnována větší pozornost (leccos by bylo lze říci v kapitole historiografické, která však chybí). Ostatně lze konstatovat, že leckteré autorovy postřehy a závěry jdou za současný stav bádání, zejména v otázkách vývoje západoevropských kolejí, hospodářských podkladů studia (dokumentovaného pro autorem vytčenou oblast i konkrétními čísly) a v naznačení vztahu mezi univerzitami i společností. Ovšem třeba říci, že zejména z oblasti střední Evropy by tu získal další svěbytný materiál, neboť právě zde je doslova klasická oblast stýkání a potýkání obou těchto složek společnosti. Tu by též vystoupila více do popředí otázka vztahu univerzit a církve, zejména její reformy; v knize není — nemýlím-li se — upozorněno důrazněji ani na mimořádný význam pařížské univerzity v tomto směru v pozdním středověku.

A tak lze konstatovat, že při četbě Cobbanovy knihy se vynořují četné otázky, i když na ně zdaleka ne vždy nacházíme odpověď, byť byly. už leckdy v literatuře řešeny. Je to dáno jejím přílišným západoevropocentrickým zaměřením a převažující orientací na správný vývoj, které jsou v jistém protikladu k jejímu celostnímu titulu, i když lze jistě pochopit, je-li vývoj představen v charakteristických a reprezentativních příkladech, zejména ovšem pro dobu starší a nejstarší. Ale i tak je to kniha užitečná, reflektující a zprostředkující výsledky zejména angloamerické (ale i tu chybí v důsledku autorovy orientace odkazy i na takové angloamerické práce, věnující se výlučně třeba pražským poměrům, jak to dokazuje absence takových prací, jako jsou studie Bettsovy, H. Kamin-

ského aj.) a francouzského bádání. Je zároveň dokladem, že pro moderní kompendium dějin středověkých, a v tom zejména pozdněstředověkých univerzit zřejmě

ještě není dostatečně zralá doba. Tím spíše lze přivítat takové práce, které se pokoušejí přehlédnout velké celky toho či onoho druhu. *Ivan Hlaváček*

Dějiny sofijské university. Софийски университет «Климент Охридски» 9. IX. 1944 — 9. IX. 1974. Sofija 1974, 351 str.

Osmnáctičlenný kolektiv za vedení hlavního redaktora publikace Blagovesta Sendova vypracoval ke třicátému výročí vítězného 9. září 1944 přehled historické cesty první bulharské univerzity.

Úvodem se kniha věnuje tradici ochridské školy, soustředěné kolem významného pedagoga raného středověku Klimenta Ochridského, jehož jméno sofijská univerzita nese. Avšak skutečné předpoklady ke vzniku sofijské univerzity byly vytvořeny až osvobozením Bulharů zpod turecké nadvlády r. 1878. Jedním z prvních propagátorů myšlenky vybudovat v Sofii vysokou školu byl ministerský tajemník a později ministr školství prvního bulharského knížectví Konstantin Jireček. Ačkoliv řada jeho memorand a návrhů zdůrazňovala nutnost vybudovat vysokoškolské učiliště, nedočkal se v Sofii ani prvního kroku k uskutečnění tohoto cíle, jímž bylo roku 1888 zřízení pedagogické třídy jako nástavby na I. mužském gymnáziu. Z této třídy se pak vyvinul Vyšší pedagogický kurs zaměřený na výchovu gymnazijních profesorů. Mezi jeho prvními sedmi profesory byli tři Češi, kteří již předtím působili v Bulharsku jako gymnazijní profesori, latínář I. Brovka a dva matematici, A. V. Šourek a VI. Šak. Když v roce 1892 vzniklo u tohoto kursu i právnické oddělení, byla již vytvořena základna pro zřízení vysoké školy, k němuž došlo roku 1894. Tato škola se dělila na tři fakulty, historicko-filologickou, fyzikálně-matematickou a právnickou, v čele fakult stáli děkani a v čele univerzity volený rektor. Prvním rektorem byl absolvent pražské univerzity, filolog Al. Teodorov Balan. Škola postupně rostla,

v roce 1910 měla již 1500 studentů. Studenti byli od samého počátku politicky velmi aktivní. Již v roce 1891 existovaly na univerzitě marxistické studentské kroužky a v následujících dvou desetiletích nejednou vzrušily bouřlivé projevy studentů hlavní město bulharského knížectví. Když se pak roku 1907 ozvaly při studentských demonstracích výkřiky: „Pryč s knížetem!“, byla univerzita na půl roku uzavřena a všichni profesori, docenti a lektorři byli propuštěni. Projevy solidarity učitelů cizích univerzit v čele s Konstantinem Jirečkem a Vatroslavem Jagičem však přiměly vládu ke zpětnému přijetí všech propuštěných vysokoškolských učitelů. Od tohoto úspěchu datují historici rozmach univerzity, která byla v letech 1918—1921 obohacena o nové fakulty: lékařskou, bohosloveckou, agronomickou a veterinárního lékařství. Mezi válečná univerzita se může právem chlubit řadou významných učenců, jejichž jména i portréty zdobí tuto knihu. Zvláštní její hrdoští jsou její pokrokoví studenti sdružení v organizaci BONSS, v mnohém připomínající pražskou Jednotu nemajetných a pokrokových studentů. Mezi řadou akcí, které tato organizace pořádala, jsou na předním místě demonstrace proti obsazení českých zemí nacistickými vojsky dne 15. března 1939. V roce 1940 zorganizovali tito levicoví studenti hnutí za rozdělení zkoušek na právnické fakultě. Členové BONSSu měli nemalý podíl v protifašistickém zápase let 1941—1944.

Po osvobození právě BONSS si zjednal velkou zásluhu o to, že univerzitu opustili zkompromitovaní profesori. Na jejich místa přišli marxističtí vědci, první

z nich v čele s Todorem Pavlovem již v roce 1947. Počet studentů dosáhl neobyčejně vysokých čísel — v roce 1947 tu studovalo 32 tisíc osob. Záhy však se od univerzity oddělily fakulty zemědělské a lékařské. Na začátku sedmdesátých let došlo k reorganizaci univerzity a k jejímu rozdělení na řadu menších fakult (filozofickou, historickou, slovanské filologie, západní filologie atd.). Zároveň probíhá proces integrace mezi pracovišti akademie věd a univerzity. V roce 1974 měla sofijská univerzita 900 interních učitelů a ročně vycházelo z jejich učeben na 2000 absolventů. Široce spolupracovala s univerzitami socialistických zemí a také na jedné ilustraci je zachycen podpis dohody o spolupráci s Karlovou univerzitou.

Více než polovinu knihy pak zaujímají

Ludwig-Maximilians-Universität München 1472—1972. Geschichte — Gegenwart — Ausblick. München, Süddeutscher Verlag, 1972, 333 str.

Velice pěkně graficky upravená kniha, jejíž obsah je z poloviny vyplněn ilustracemi z minulosti i současného života univerzity, je věnována pětistému výročí mnichovské univerzity, přesněji její předchůdkyně, staré bavorské univerzity ingolštatcké. Třetina knihy je věnována minulosti, polovina přítomnosti a zbytek příštím perspektivám výstavby univerzitních budov. Úvodem se úřadující rektor N. Lobkowicz zabývá starostmi, které má dnešní univerzita se svými bezmála 27 000 studenty, přičemž jeden učitel připadá na 20 studentů vcelku, avšak na filozofické fakultě až na 150 studentů. Prudký růst počtu asistentů nemůže plně nahradit nedostatek plně kvalifikovaných pedagogických sil. Akademický senát se stal díky prudkému vzrůstu počtu fakult příliš velkým, neoperativním orgánem a faktické řízení denní práce univerzity je i zde dnes v rukou rektorského kolegia (rektor, prorektor, konrektor pro výzkum, konrektor pro studium a kancléř univerzity).

přehledy vývoje jednotlivých fakult. Jsou psány živě, obsahují stručně nastíněné profily významných profesorů, objasňují podstatu názorových konfliktů, k nimž v daných oborech v minulosti docházelo. Dovídáme se tu ve většině případů dosti podrobně i o současném zaměření badatelské práce kateder, zvláště živé jsou tyto přehledy v oblasti historie, filozofie a slovanské filologie. Po přehledech fakult je připojeno důkladné pojednání o dějinách univerzitní knihovny, jejíž první ředitel Stojen Argirov se na tuto svou práci připravoval v Praze a ve Vídni. Seznam rektorů a prorektorů a důkladný rejstřík zakončují tuto publikaci, která podává dobrý přehled po všech podstatných stránkách dějinného vývoje sofijské univerzity. Hvr.

Problém reformy byl zřejmě ve středu pozornosti celé mnichovské akademické obce ve chvíli zpracovávání této jubilejní publikace. Několikrát se o něm zmiňuje Lobkowicz a historička Laetitia Boehmová nazvala svůj přehled dějin univerzity „Univerzitní reforma v historické dimenzi“. Známa badatelka o dějinách univerzit (srv. AUC — HUCP, XV. 1, str. 107), která „se nyní zabývá výstavbou střediska pro dějiny vzdělání a univerzit“ v Mnichově (str. 331), osvětlila pětistileté dějiny mnichovské univerzity v sevřené formě, přičemž ve středu její pozornosti jsou dějiny univerzity jako instituce a hlavní pozornost věnuje pokusům o její reformu v dávné minulosti. (Posledních 150 let je tu osvětleno jen v nejhrubších obrysech.) Vlastně již univerzitu 14. století, jejímž modelem je univerzita pražská, pokládá za výsledek reformního úsilí. Rovněž tak reformu univerzit spatřuje se jménem Humboldta, inspirátora zřízení modelové berlínské univerzity, pokládá za výsledek re-

formního úsilí, které bylo vyvoláno výzvou, již znamenaly učené společnosti a akademie osmnáctého století. Soudím však, že to byla především výzva politická, kterou znamenala francouzská revoluce a její etatisticky zaměřené specializované vysoké školy, která se stala katalyzátorem urychlujícím proces sekularizace univerzit ve středoevropské oblasti. Plně státem kontrolované univerzity zajišťovaly státnímu aparátu jako nástroji vládnoucí třídy přímou kontrolu jak výuky tak i výzkumu, a proto jim byla dána přednost. Právem vidí autorka i v dějinách univerzity mnichovské dva základní problémy: vnitřní ve vztahu instituce a vědy a vnější ve vztahu univerzitní samosprávy a státní moci.

Vývoj bavorské univerzity, která byla od svého založení až do roku 1800 umístěna v Ingolštatě, krátce pak v Landsutu a od roku 1826 v Mnichově, je Laeticíí Boehmovou osvětlen na dalších stránkách této knihy. Byla to univerzita založená papežem a podporovaná vévodou bavorskými, jejichž moc rostla teprve ve staletích následujících. Vedle většiny společných rysů bylo tu i něco, co odlišovalo ingolštatckou univerzitu od druhých univerzit středoevropských. Již v 16. století se zde stalo zvykem volit za rektory šlechtice, studenty, lidi negraduované, zčásti mladistvé — v dějinách univerzity je zaznamenáno 46 takových rektorů. Vliv panovnické moci na univerzitu se tu projevil velmi záhy. Od roku 1585 vévoda potvrzoval volbu rektora, povolával profesory, zavazoval je přísahou k věrnosti své osobě. Již od roku 1561 dozírali superintendenti z řad profesorů na píli svých kolegů v plnění učitelských povinností. Zároveň pronikali do ingolštatcké univerzity jezuité. Přišli sem roku 1549 na výzvu vévody a o rok později se Petr Canisius jako první, ale také poslední jezuita stal rektorem uni-

verzity. I když při obsazování rektorského úřadu tu byla po této výjimce dodržována dávná statuta, že rektorem nemůže být člen žádného mnišského řádu, dostala se i v Ingolštatě, podobně jako v Praze, teologie a filozofie plně pod kontrolu jezuitů. Postupně však během 18. století sílil také na bavorské univerzitě vliv státu, a to formami, které se jen málo lišily od těch, které používala habsburská monarchie. Stát zde zřídil stolici dějepisu, prosadil reformu právníckého studia, podporoval rozvoj přírodních věd, který se však na bavorské univerzitě plně realizoval teprve až po zrušení jezuitského řádu. Po přehledu dějinného vývoje univerzity následují dvě pojednání, z nichž jedno je věnováno velkým učencům, kteří působili na této univerzitě, a druhé přináší životopisy devíti nositelů Nobelovy ceny z řad profesorů mnichovské univerzity.

Část knihy věnovaná přítomnosti je rozdělena na menší celky zachycující stav a perspektivy různých vědních oborů. Po stránce literární je uspořádána pestře — vědecká pojednání se střídají s reportážemi, duchaplné eseje s interviewy. Skeptická zamyšlení se střídají s radostnými výčty úspěchů, které místy, například při hodnocení výsledků práce v oblasti slovenských dějin, zacházejí až k přeceňování vlastních výsledků. Avšak tak tomu bývá v podobných pracích nejednou.

Znamení je grafická stránka této publikace. Výtečné fotografie, černobílé i barevné, podávají mnohostranný obraz života univerzity v minulosti i dnes, plány výstavby naznačují její budoucnost. Najdeme zde i portréty popravených bojovníků proti nacismu, sourozenců Scheelových a dvou dalších i vyobrazení vzpomínkové slavnosti při odhalení jejich pamětní desky. Škoda, že se o nich nedočteme v této knize více. Hvr.

V loňském roce vzpomínalo město Modena 800. výročí založení své univerzity a při této příležitosti vyšla ve třetím upraveném vydání (předcházející vydání r. 1952 a 1962) monografie o jejích dějinách. Autor, právní historik C. G. Mor, který v letech 1944—47 zastával rektorskou hodnost, sleduje vývoj vysokého učení v Modeně od počátků až do sedmdesátých let našeho století. Jako spoluautor je uveden P. Di Pietro, který dílčím otázkám dějin modenského „Atenea“ věnoval řadu studií a na třetím vydání této knihy se podílel radou i vlastními doplňky.

Rok 1175 je všeobecně považován za datum vzniku modenské univerzity, protože pro něj existují doklady v pramelech. Autoři se ho též přidržují, podotýkají však, že vysoké učení existovalo v Modeně pravděpodobně již několik let předtím, vyvinulo se postupně z katedrál ní školy. V Itálii tohoto období byla situace jiná než později ve střední Evropě: „studia generalia“ tam nezakládali panovníci, na univerzitu byla obvykle povýšena některá již existující městská škola. Monografie si všímá rozmachu vzdělanosti v italských městských státech 11. století, podmíněného především zájmem ze strany měšťanstva; v textu je pro tento jev dvakrát užito zajímavého termínu „cultura preuniversitaria“, jednou se vyskytuje obrat „risorgimento della cultura“. Velké pozornosti se těšilo zejména studium práv, což odpovídalo praktickým potřebám měšťanského stavu. Z toho důvodu měla modenská univerzita od samého počátku právní charakter. Byla institucí komunální a své svazky s městskou obcí nepřerušila ani koncem středověku a v novověku, kdy komuna hrála v životě města podřadnou úlohu. Vázanost na městskou obec působila, že se univerzita zaplétala do politických bojů, na něž dějiny Apeninského poloostrova nebyly chudé. Na rozdíl od bo-

loňského „Atenea“, hájícího zájmy císařství, stranila zpravidla guelfům, pokud se ovšem nezmocnili vlády ghibellini.

Modena se nevyhnula politické labilitě jiných italských měst, ve 13. a počátkem 14. století trpěla vnitřními zmatky a střídáním vlád, při nichž byla značně oslabena její republikánská struktura. V oněch pohnutých dobách šlo univerzitě většinou o pouhé přežití. Přesto se poměry poněkud ustálily, takže r. 1327 byl přijat univerzitní statut. Krátce nato se ale vlády v Modeně zmocnili markýzové d'Este, kteří podporovali rozvoj vysokého učení v rodné Ferrare. Modenské „studium generale“ nebylo sice zrušeno, ale ztratilo právo udělovat univerzitní grady. Městská obec měla zásluhu na tom, že se od poloviny 14. až do konce 16. století pravidelně konaly veřejné přednášky, těšící se velkému zájmu. Modeně se bránili tlaku rodu Este usilujícího o to, aby poddaní z jeho držav získávali vysokoškolské grady ve Ferrare, a raději za tím účelem odcházeli do Bologně či Padovy, vymlouvající se na nízkou úroveň ferrarského „Atenea“.

V období renesance nedosáhla modenská univerzita zdaleka takového věhlasu jako vysoká učení v jiných italských městech, přesto však došlo k rozmachu humanistických studií vedle práv a medicíny, které si udržovaly tradici. V 16. století se Modena stala několikrát součástí papežského státu, několik let byla dokonce v rukou císařských, ale univerzita trvala dál. Je naopak paradoxní, že přestává fungovat v době, kdy je Modena povýšena na hlavní město samostatného vévodství (r. 1598), a přestávka se protáhne na několik desetiletí.

„Studio pubblico di S. Carlo“ — to byl nový oficiální název univerzity, která byla obnovena r. 1682 především zásluhou kongregace duchovních při chrámu sv. Karla. Převážná část výdajů šla i nadále na účet městské obce, svůj vliv se

snažil uplatňovat i vévoda. Na základě univerzitní reformy z r. 1772, kterou provedl František III., se univerzita již nadržovala měni z instituce soukromé ve státní. Je rozdělena na čtyři fakulty, pro studenty je povinně stanoven dvouletý kurs filozofie, po jehož absolvování pro ně teprve začíná vlastní vysokoškolské studium. Za napoleonských válek poklesla univerzita na úroveň lycea v čele s prefektem, teprve Napoleonova porážka znamenala její obnovení. V tvrdém režimu, který na její půdě zavedl vévoda František IV., příznivec exaktních, ale odpůrce humanitních věd, můžeme spařovat reakci na revoluční epochu a snahu zabránit do budoucna podobným výbuchům. To se docela nepodařilo, hnutí za sjednocení Itálie nalezlo ohlas i mezi modenskými studenty, třebaže se kromě občasných nepokojů na univerzitě nedálo nic převratného. Ani do událostí roku 1848 nezasáhla univerzita v Modeně nijak významně; studenti se sice vyzbrojili, ale poněvadž jejich oddíly trpěly špatnou disciplínou, opravdových bojů se celkem neúčastnily.

Krizovým obdobím byl pro univerzitu počátek šedesátých let, tedy okamžiky vzniku jednotného Italského království. Mnozí učitelé se vzdávali svých funkcí, někteří dokonce odešli za vévodou do exilu, takže katedry zůstaly poloprázdné. Postupně se však situace stabilizovala. V r. 1923 získala modenská univerzita autonomii a v té době začala také přitahovat zahraniční studenty. Vystřídali se tu Poláci, Rumuni, částečně Maďaři a Němci, s absolutní převahou Bulharů. Autoři tuto skutečnost vysvětlují zostřením antisemitských opatření v příslušných zemích, protože po r. 1938, kdy byly v Itálii vyhlášeny protizidovské zákony, příliv cizích studentů, kromě Bulharů, ustává. Po druhé světové válce převládají mezi cizinci na modenské univerzitě Řekové.

Z podrobných statistických tabulek, otištěných ve 2. svazku této knihy, si

můžeme učinit představu o tom, jak se během staletí měnil charakter univerzity z hlediska vědních oborů. Ve středověku držela prvenství práva, následovaná medicínou, renesance přinesla rozkvět filologických oborů. Obnovené „Studio pubblico di S. Carlo“ z r. 1682 značně rozšířilo vyučování teologie, stále však nemělo právo udělovat doktoráty v této disciplíně, poněvadž papežská stolice se snažila soustředit tuto pravomoc do svých rukou. Zde stojí za srovnání, že naše Univerzita Karlova získala od papeže právo udělet doktoráty teologie již při svém založení, modenské „Studio“ se ho domohlo až r. 1728. Teologická fakulta byla zrušena r. 1859. Osmnácté století znamená rozkvět přírodních věd, což se v modenském případě projevilo náhlým vzestupem filozofické fakulty: exaktní obory tam získávají převahu nad humanitními. Po celou první polovinu 19. stol. můžeme pozorovat vytlačování humanitních disciplín, které vrcholí v r. 1860 zrušením filozofické fakulty, zatímco přírodovědné a technické obory si vynucují založení nových fakult. Tabulka zapsaných studentů, zachycující stav od r. 1778 do r. 1972, dokumentuje ohromný rozmach medicíny po r. 1882 a zvláště pak po druhé světové válce. Dnes je lékařství na modenské univerzitě daleko nejvyhledávanějším oborem, také rektori jsou vybíráni povětšinou z řad profesorů lékařské fakulty.

Z monografie se nedovídáme o vývoji a pokroku jednotlivých vědních disciplín a jen velmi málo o pedagogické a badatelské činnosti univerzitních učitelů. To plně odpovídá právníckému zaměření C. G. Mora, který se soustřeďuje na vývoj univerzity jako instituce (na rozdíl např. od dvoudílné „Storia dell' Università di Perugia“ od Giuseppe Erminiho). Sleduje zevrubně, jaké místo zaujímal „Ateneo“ v životě svého mateřského města, kteří činitelé jej v průběhu staletí ovlivňovali, jak se měnila jeho vnitřní struktura, kniha si všímá politických udá-

losti v Modene, ale poměry na ostatních italských univerzitách tezi mimo její zorný úhel. Tezko lze však autorům vytkat, že nevyužívají srovnávacích metod, i když by tak jistě mohli dojít k zajímavým závěrům; práce si ale podobně cíle neklade, je monotematicky zaměřena na podrobné vylicení dějin jedné univerzity. Zato jsou aplikovány statistické metody, např. v tabulce zapsaných studentů, která zachycuje růst a pokles významu jednotlivých fakult, nebo v grafu zobrazujícím procentuální podíl cizince v celkové studentské populaci. K textu je zařazen abecední seznam všech učitelů, kteří kdy na modenském vysokém učení působili — v podstatě jde o soubor krátkých medailonků se stručnými biografickými a bibliografickými údaji, dále seznam rektorů od r. 1682 (tehdy totiž byla rektorská hodnost zřízena) až do r. 1973, seznam děkanů (v italské terminologii má tato funkce název „presidi di facoltà“ a byla zavedena reformou z r. 1772) a konečně vyčerpávající seznam přednášených oborů i přednášejících, vedený od r. 1175 do r. 1859.

Pramennou základnu monografie tvoří pro starší dobu především komunální akta a městské statuty, což je pochopitelné při těsném sepětí univerzity s životem městské obce. Tyto prameny jsou však neúplné, protože jejich značná část byla zničena údajně požárem. Pro novější období je už situace lepší, autoři využívají především fondů archivu kolegia sv. Karla a státního archivu. Opírají se i o bohatou literaturu, která přinesla poznatky k dílčím otázkám dějin modenské univerzity: nejvýznamnějšími badateli v této oblasti jsou E. P. Vicini, B. Donati a spoluautor monografie P. Di Pietro.

Českého čtenáře zaujme v textu letmá zmínka o tom, že v počátcích nadvlády rodu d'Este, kdy četní mistři opouštěli Modenu, jeden z nich — Pietro della Rocca načas přesídlil do Prahy. V abecedním seznamu učitelů je o něm uvedeno, že byl lékařem a astrologem, v r.

1329 se stal prvním lektorem medicíny na modenské univerzitě. Byl údajně osobním lékařem Jana Lucemburského za jeho pobytu v Itálii a obdržel od něho i od Karla IV., kterému prý vrátil zdraví, významná privilegia. O pražském pobytu není však v těchto biografických údajích ani zmínky. Sledujeme-li della Roccovu stopu v českých pramenech, dostáváme se do slepé uličky. Na Karlově univerzitě zapsán nebyl, ani čeští historikové v souvislosti s Janem Lucemburským či Karlem IV. nevzpomínají jeho jméno. Pravděpodobně nešlo o osobnost zvláště proslulou, překvapí však poněkud, že o něm žádné informace nepřináší ani rozsáhlá „Enciclopedia italiana“.

„Ateneo modenese“ nepatří v Itálii k nejvýznamnějším. Ve středověku a renesanci, kdy jiné italské univerzity získaly zvučné jméno i za Alpami, zůstal okruh jeho působení v podstatě omezen na obyvatele vlastního města a okolí. Proslavení odborníci ho nevyhledávali, a přesto nemůžeme jeho úlohu podceňovat. Modenská univerzita přispěla svým podílem k šíření vzdělanosti a úroveň výuky nemohla být nízká, protože její absolventi se uplatnili i na jiných univerzitách (jak vyplývá z životopisných údajů, uvedených v rejstříku učitelů). Právo na existenci si uhájila i v r. 1893, kdy byla vážně ohrožena vládním návrhem zákona na zrušení některých univerzit. Ve dvacátém století pak o ni projevují zájem i cizinci.

Tato monografie je první syntézou dějin modenské univerzity. Je pravda, že přistupuje k tématu z určitého hlediska, v tomto případě z hlediska právního, a některé jiné stránky reality ponechává téměř nepovšimnuty, ale látku zpracovává přehledně a se smyslem pro stylistické vyjádření. Autoři nezakrývají svůj blízký vztah k modenské univerzitě, ale uchovávají si kritický náhled a snaží se objektivně určit význam, který této škole náleží v dějinách italské vzdělanosti.

Marie Štemberková

Rozhodnutí o 17. listopadu 1939. Detlef Brandes, Die deutsche Reaktion auf die Prager Demonstration im Oktober und November 1939. Vierteljahrhefte für Zeitgeschichte, roč. 23, 1975, str. 210—218

Autor významné knihy o českém obyvatelstvu v hitlerovském Protektorátě se v tomto článku, který je kromě literatury a málo známých memoárů opřen především o spisy uložené v pražských archívech, zvláště pak o pravidelné reporty Sicherheitsdienstu a o Frankovu korespondenci, snaží postihnout motivaci, která vedla nejvyšší místa nacistického Německa k brutálnímu zákroku proti českým vysokým školám a českému studentstvu v listopadu 1939.

Článek vznikl, jak Brandes uvádí, na základě znaleckého posudku pro soud. Zdá se, že předmětem znaleckého posudku byla otázka Neurathovy viny na událostech. V dochovaném dopise Neuratha Frankovi z 26. listopadu protektor svému státnímu tajemníkovi předhazuje, že si nepřeje, aby jeho podpisem bylo manipulováno, jako se to již událo. Může to být nárazka na Neurathův podpis na červené vyhlášce, kterou se oznamovala trestná opatření ze 17. listopadu. Autor sleduje rozdíly v postoji obou představitelů říšských úřadů vůči Čechům, jak se jeví v jejich hlášeních a zvláště v postoji vůči demonstracím 28. října 1939. Neurath vskutku nedal rozkaz k zákroku německé policie, SA, SS a nacistických studentů proti Čechům, z nichž 95 procent dalo najevo své smýšlení trikolorami či odznaky na klopě. Tento rozkaz vydal K. H. Frank, protože Neurath nebyl toho dne v Praze. Rovněž následujícího dne, 29. října, vyslal Frank do pražských ulic své bičice s bičiky a ve zprávách, které poslal Himmlerovi, nabádal k nejostřejšímu postupu. 2. listopadu byl Himmler krátce v Praze. Při této návštěvě bylo zřejmě dohodnuto využít nejbližší příležitosti k tvrdému zákroku. Frankovým úmyslem bylo přímo vyprovokovat protiríšské demonstrace. Avšak naděje skládané v incidenty, k nimž by mohlo dojít při příležitosti setkání mnoha lidí

na hřbitvech v dušičkových dnech nebo tím, že by došlo k manifestačním oslavám 7. listopadu, se nesplnily. Také nedošlo ke kladení věnců na Bílé hoře dne 8. listopadu, které podle zpráv Sicherheitsdienstu původně připravovali studenti. Vlajkaři zamýšleli uspořádat 11. listopadu protizidovské výtržnosti, avšak nepodařilo se je uskutečnit. Byla to doba, kdy Frank vytvářel umělé záminky pro brutální zákroky, jak to ukázal zdický případ z noci ze 17. na 18. listopad, kdy bylo zatčeno v této obci 600 mužů na základě udání německého uniformovaného motocyklisty, který tvrdil, že se na něj střílelo, když projížděl Zdicemi. Zatčeným vyhrožovali, že deset z nich bude zastřeleno, nevydají-li do dvou hodin udání svého pachatele. Za této situace bylo nabídnuto, že Opletalův pohřeb, shromáždění 2500 studentů, kteří zpívali a provolávali vlastenecká hesla před českou technikou na Karlově náměstí, odkud pak byli zatlačeni dovnitř do budovy, kde pokračovali ve svých hlasitých projevech a po odchodu odtud uspořádali menší projevy na jiných místech, zejména před právnickou fakultou, kde se sešlo asi 150 studentů, kteří prý napadli německého policejního agenta, který se je pokoušel fotografovat (tak popisuje událost Heydrichovo hlášení Hitlerovi), se stanou podnětem k zákroku, jehož brutalita se měla stát nezapomenutelnou. 16. listopadu si Hitler povolal Neuratha, Franka a vojenského velitele Protektorátu generála Fridericchiho a na této poradě padlo rozhodnutí o uzavření českých vysokých škol, o zatčení velkého počtu studentů a o tom, že „organizátoři demonstrací budou podle stanného práva zastřeleni“. Co potom následovalo, je dobře známo. Pouze o Frankovu výpověď při jeho procesu se opírá tvrzení, že Hitler vyslovil svůj podiv, když mu bylo hlášeno zastřelení devíti Čechů, pro-

tože počítal s popravou dvaceti osob. Překvapující je tvrzení, že Eliáš se o zastřelení devíti studentů dověděl až 17. listopadu odpoledne z úst Neuratha a Franka. Během 17. listopadu kolovaly po Praze pověsti o chystané generální stávce. Proto v noci na 18. listopadu byli funkcionáři odborů a závodních rad varováni, že německé úřady jsou rozhodnuty v tomto případě sáhnout k nejostřejším trestním opatřením. V kruzích německé policie se počítalo se zastřelením

Listy Lucjana Malinowskiego do Jaroslawa Golla. Przyczynek do dziejów polsko-czeskich kontaktów naukowo-kulturalnych w drugiej połowie XIX wieku. Opracowała Stanisława Sochacka. Opole, Wydawnictwo Instytutu śląskiego, 1975, 207 str.

„Čechy a Prusy ve středověku“, nejrozsáhlejší ucelená monografie Jaroslava Golla, obsahuje dedikaci: „Svému příteli Lucianu Malinowskému, profesoru slovan-ské filologie v Krakově věnuje spisovatel“. Ve chvíli, kdy Goll podepisoval tuto dedikaci, spojovalo oba vědce, Poláka a Čecha, profesora krakovské a profesora pražské univerzity, již sedmáct let přátelství. Seznámili se v Praze roku 1880, když Malinowski studoval v hradčanské kapitulu knihovně. V létě 1881 navštívil Goll na delší dobu svého přítele v Krakově a společně pobývali také v Zakopaném, kde se Goll seznámil s řadou krakovských kolegů Malinowského. Od té doby až do smrti Malinowského dne 15. ledna 1898 se již nesetkali, jen si navzájem dopisovali. V oddělení rukopisů knihovny Polské akademie věd v Krakově se zachoval soubor 110 dopisů Malinowského Gollovi spolu s osmi dopisy, které Gollovi napsala jeho vdova, které jsou zde uloženy jako dar Gollovy rodiny. Naproti tomu editorka nenalezla v Polsku Gollovy dopisy Malinowskému a domnívá se, že by se snad byly mohly dostat do Prahy. Nepodařilo se mi je však v Praze nalézt a soudím, že domněnka, že by se sem byly mohly dostat výměnou, není opodstatněna.

Ačkoliv tedy edice Stanisławy Sochac-

celého závodního výboru před očima osazenstva v každém závodě, v němž by došlo ke stávce, jako s opatřením, které mělo zlomit případný odpor. Ostatně zastřelení tří osob — jednoho českého policisty a dvou Čechů, kteří se dostali do sporu s pracovníkem tiskového odboru úřadu říšského protektora v noci na 18. listopadu — potvrzuje, že bylo rozhodnuto rozdrtit jakýkoliv náznak odporu s krajní brutalitou. *Hvr.*

ké obsahuje jen polovinu vzájemné korespondence, je to přece jen prvotné svědectví o vědeckém a v menší míře i kulturním a politickém životě Krakova a Prahy na sklonku 19. století. Celkem logicky vystupují do popředí otázky spojené s Rukopisy královédvorským a zelenohorským. Malinowski byl již při svém pražském pobytu přesvědčen o tom, že se jedná vesměs o falza — Goll tehdy ještě věřil, jak mu pak v roce 1893 Malinowski připomenul, v pravost Rukopisu královédvorského. Na podporu svých pražských přátel zajistil krakovský profesor v roce 1888 zvolení Gebauera za člena Polské akademie. Když si později přál, aby jejím členem byl zvolen také Adolf Patera, jemuž se cítil velmi zavázán za pomoc při badatelské práci, respektoval Gollovo přání a od Paterovy kandidatury upustil. Dopisy Malinowského jsou psány polsky, jen v době, kdy se intenzivněji zabýval češtinou, je několik listů napsáno česky. Často se však v polských dopisech vyskytují česká slova i celé věty. Goll byl Malinowského rádcem ve věcech soudobé české literatury — upozornil jej především na Nerudovy Povídky malostranské, na něž sice krakovský profesor po prvním přečtení zareagoval dosti kriticky, ale k nimž se pak mnohokrát vracel a v posledních

svých dpisech snil o tom, že se ještě jednou podívá do Ostruhové ulice. Sám zase nejednou upozorňoval Golla na ruskou literaturu a na knihy pojednávající o Rusku. Politickým otázkám se věnoval Malinowski více až v devadesátých letech, kdy odsuzoval mladočechy vůbec a zvláště pak poslance Jana Vašatého. Zdá se, že byl poněkud zklamán tím, že Goll ne vždy a ne plně sdílel jeho stanovisko. Konečně jsou tyto dopisy i cenným dokladem životního stylu profesorské společnosti krakovské, kronikou výstavby Zakopaného a posléze i smutným dokladem srdeční choroby, již Malinowski podlehl ve věku padesáti osmi let.

Vydavatelka doprovodila edici dobrým úvodem, který kromě životopisů nastiňuje i dobové pozadí, přičemž se zaměřuje především na českou společnost a pro lepší pochopení obsahu publikovaných listů shrnuje průběh rukopisných bojů v osmdesátých letech. Dosti přitom překvapí kategorické tvrzení: „Hanka paděla tyto památky:“ s následujícími

výčtem všech šesti zdánlivě staročeských rukopisných pozůstatků, stejně jako úplné opominutí české vědecké produkce a publicistiky z posledních let věnované této problematice. Listy jsou opatřeny četnými vysvětlujícími poznámkami, které svědčí o výtečné erudici filologické. Při vysvětlování dobových událostí zůstávají neobjasněny narážky na věci známé, jako je smrt korunního prince Rudolfa či pražské bouře z prosince 1897, anebo jsou vysvětleny falešně, jako požár vídeňského divadla při představení Hofmannových povídek roku 1881. Nelze vůbec souhlasit s tvrzením, že náboženské přesvědčení Palackého rozhodlo o jeho bezohledné kritičnosti vůči Hájkově kronice. To jsou však jen jednotlivá nedopatření mezi stovkami dobrých, vskutku instruktivních poznámek. Na závěr nezbyvá než vyslovit politování, že se druhá polovina korespondence nezachovala a vděčnost vydavatelům, že zveřejnili pozoruhodný dokument přátelství a spolupráce.

Hvr.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1976

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XVI. Fasc. 2

Redakční rada:

V. Vaněček, předseda, J. Havránek, tajemník, I. Hlaváček, K. Litsch, I. Nový, M. Pravdová, L. Sinkulová, A. Skýbová, J. Tríška, Ch. Vorlíček

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1976

Prorektor-editor Prof. RNDr. Václav Prosser, CSC.

Odpovědný redaktor doc. RNDr. Jiří V. Černý, CSC.

Obálka a grafická úprava Jaroslav Příbramský

Ediční referentka Zdeňka Vávrová-Rejšková

© Univerzita Karlova Praha 1977

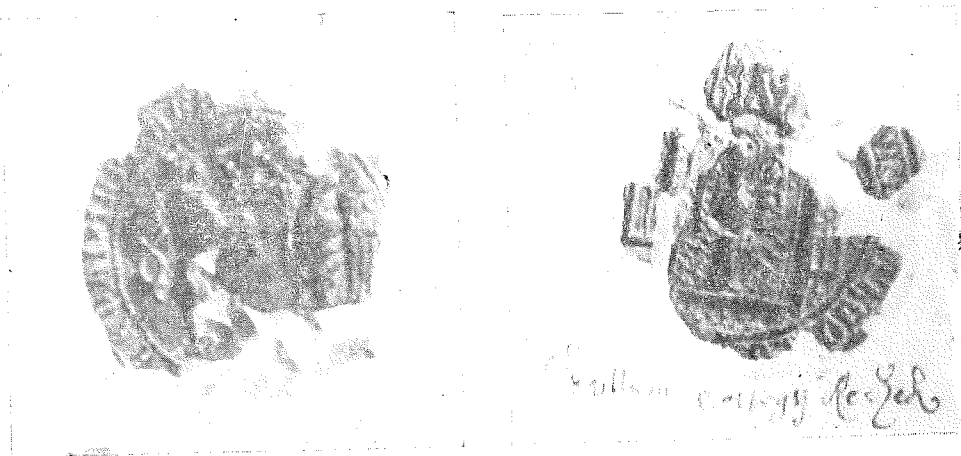
Náklad 500 výtisků

Vytiskl Moravské tiskařské závody, p. p., závod 19, Opava

Cena Kčs 15,—

1. Seznam pečetidel odevzdaných dne 29. dubna 1622. Jsou patrné stopy odlomených pečetí, zachovány zlomky pečetí koleje Rečkovy a koleje Karlovy.

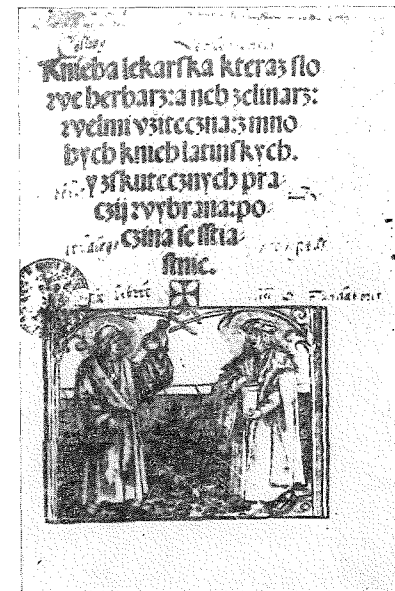
2. Fragment pečete Karlovy koleje. (detail)

3. Fragments pečete Rečkovy koleje. (detail)

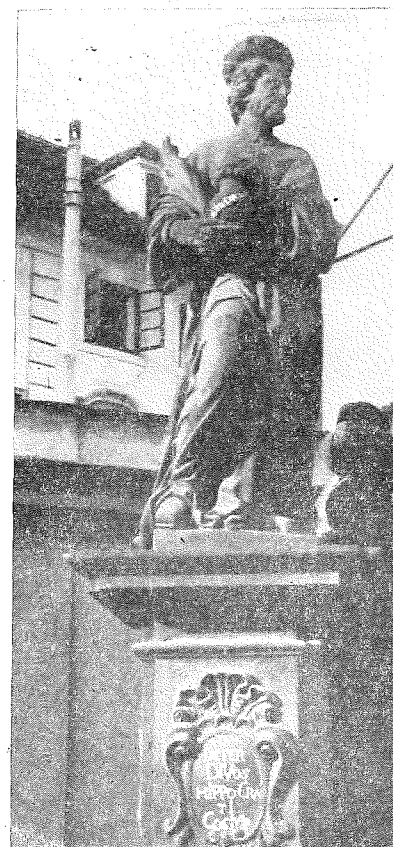

4. Gritznerova kresba pečete lékařské fakulty lipské. (Po r. 1409) (Ze sborníku Siebmacherova vydaného roku 1906).

5. Titulní list Knihy lékařské Jana Černého z roku 1517. Nejstarší známé vyobrazení patronů lékařů sv. Kosmy a Damiána v české knize. (Podle knihy Šindelářovy.)

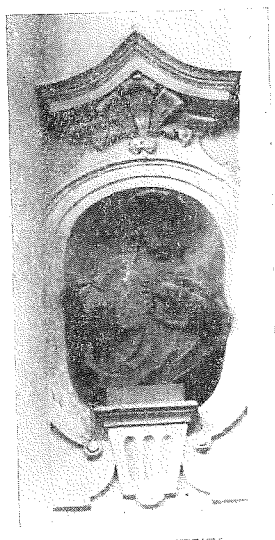

6. a 7. Sochy sv. Kosmy a Damiána na mostě v Praze. Dílo Jana Oldřicha Mayera z roku 1709. (Sv. Damián je vyobrazen s nohou opřenou o kamenný blok; na dřevěném modelu, který je dnes vystaven v Muzeu hlavního města Prahy, je světec vymodelován, jak se opírá nohou o dva svazky knih.)

8. a 9. Jan Oldřich Mayer: Dřevěné polychromované a zlacené modely soch sv. Kosmy a Damiána, vytvořené jako předlohy pro sousoší pražského mostu, realizované roku 1709. (Fotografováno s povolením Muzea hlavního města Prahy).

10. a 11. Sochy sv. Kosmy a Damiána od Antonína Brauna ze čtyřicátých let 18. století. Jsou umístěny ve výklencích kostela svatého Mikuláše na Starém Městě.

12. Obraz sv. Kosmy a Damiána umístěný v malé aule Karolina. Fragment kdysi většího, snad oltářního obrazu z 18. století. (Foto M. Hlušíčková.)

13. Návrh na fakultní pečeť (z r. 1624) označený přípisem: „Sigillum Facultatis Medicae antiquum“.

14., 15. Ilustrace mé rekonstrukční hypotézy: Předpokládám, že obraz světců na pečetním poli staré pečeti, zde představované nově vytvořeným modelem, byl přenesen na pečetní návrh v roce 1624, a to do pečetního štítu návrhu označeného „Sigillum Facultatis Medicae antiquum“.

16., 17. Přenesení proskynetického výjevu z gotické univerzitní pečeti vzniklé při založení univerzity na návrh nové pečeti připravené jesuitským vedením univerzity v roce 1624.

18. Pečeť univerzity erfurtské založené roku 1392.

19. Sv. Damián podle dřevorytu Urse Grafa staršího z roku 1514. Lékař je zobrazen při posuzování moče nemocného. (CIBA, č. 26, 1936.)

20. Středověká rytina lékařů vyšetřujících nemocného uroskopováním a palpací pulsu. (Z knihy Vojtové a kol.)

21. Svati Kosmas a Damián na rytině Israela van Meckenen z r. 1503. (Z knihy Holländerovy.)

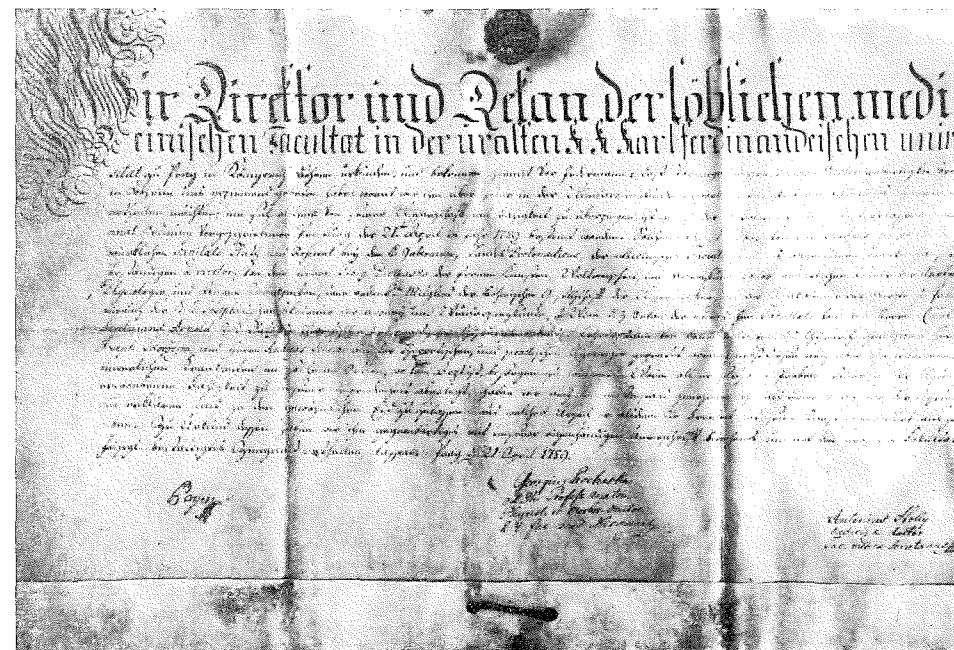

22. Detail majolikového reliéfu „Sedm skutků milosrdenství“ od Andrey della Robbia z let 1514–25. Příklad ustáleného kompozičního typu ve výtvarném vyjádření motivu lékařského vyšetření nemocného.

23. Autorova rekonstrukce staré pečetě pražské lékařské fakulty. [Z roku 1975.]

24. Diplom pražské lékařské fakulty z 21. dubna 1789, podepsaný tehdejším děkanem, profesorem Jiřím Prochaskou. (Foto M. Hlušičková.)

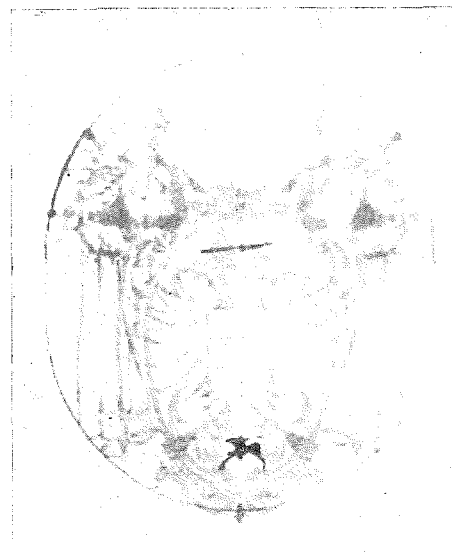
25. Pečeť pražské lékařské fakulty přivěšená k diplomu z 21. dubna 1789. (Foto: M. Hlušičková.)

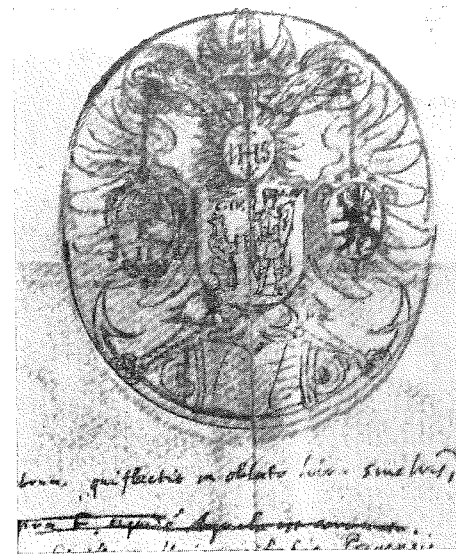
26. Stříbrná socha archanděla Rafaela na žezle lékařské fakulty.

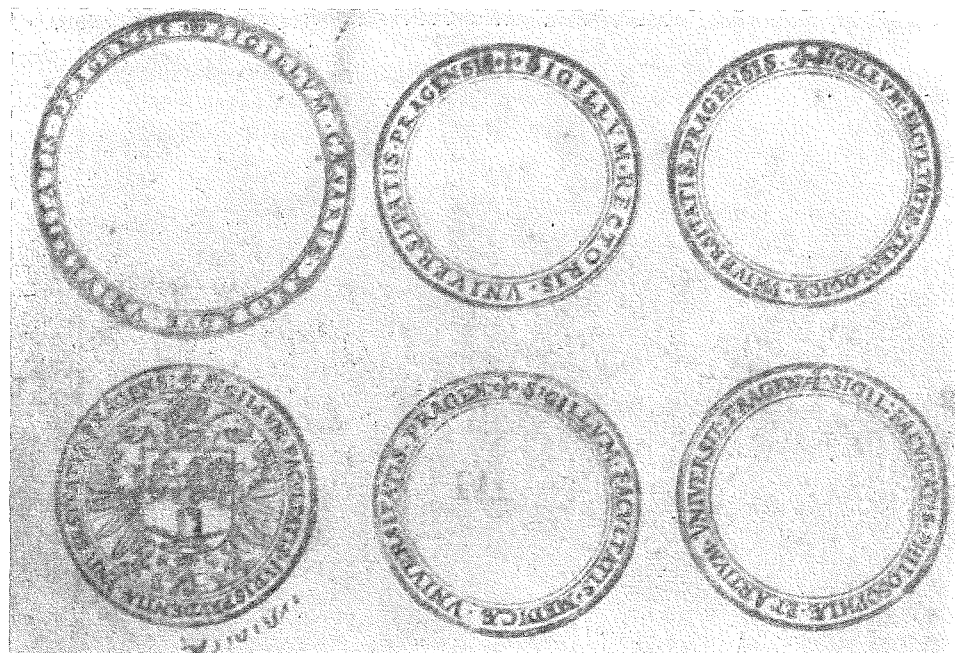
27. Návrhová kresba realizované pečeti z roku 1623. V opise je uveden předpokládaný název „Caroloferdinandaeae“.

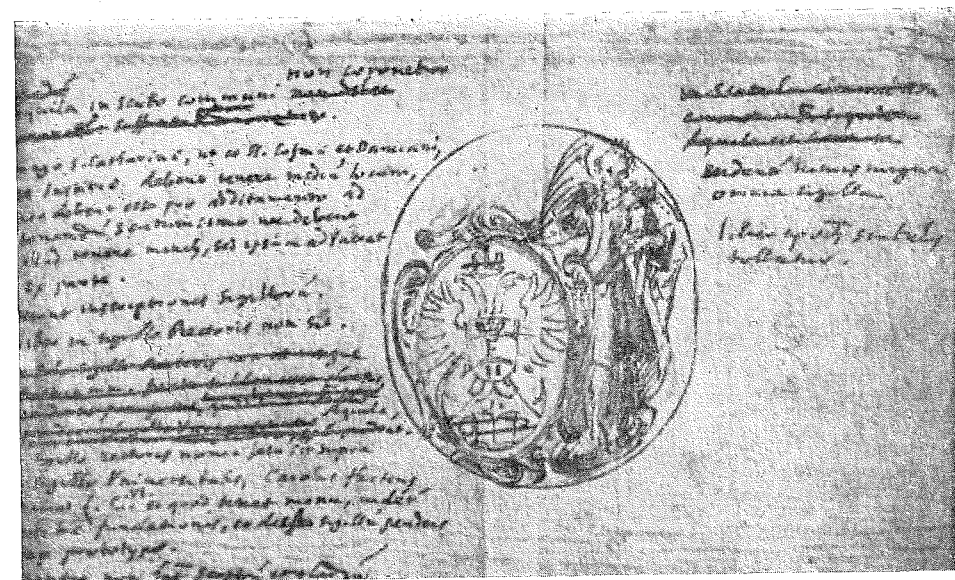
29. Návrh oválné pečeti lékařské fakulty z roku 1623.

30. Návrh oválné pečeti univerzitní z roku 1623.

28. Definitivní opisy pečeti, nakreslené po 27. listopadu 1624.

31. Návrhová kresba z roku 1623, jevící mistrovství kreslířovo. V poznámkách vedle kresby rukopis Arriagův.

32. Otisk razidla bývalé německé lékařské fakulty v Praze. (Upraveno po roce 1920.)

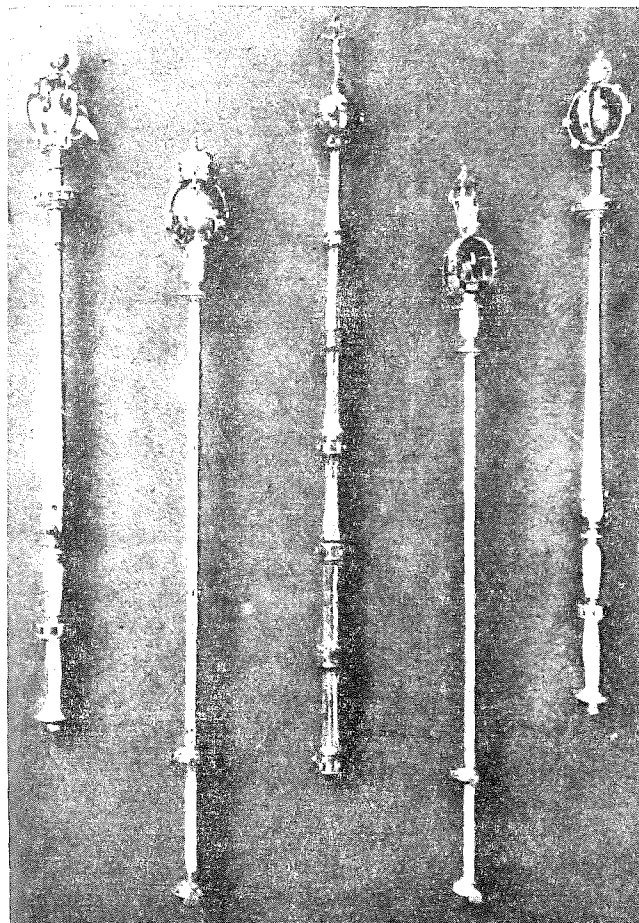
33. Kresba pečetě užívané českou lékařskou fakultou v devadesátých letech 19. století.

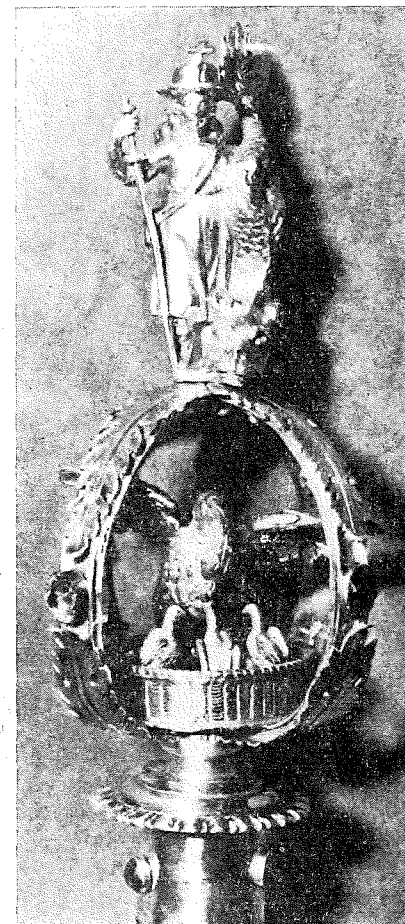
FACULTAS MEDICA

34. — 36. Stylizované kresby universitní pečeti, kterými označuje své písemnosti Univerzita Karlova a její fakulty, včetně fakulty všeobecného lékařství.

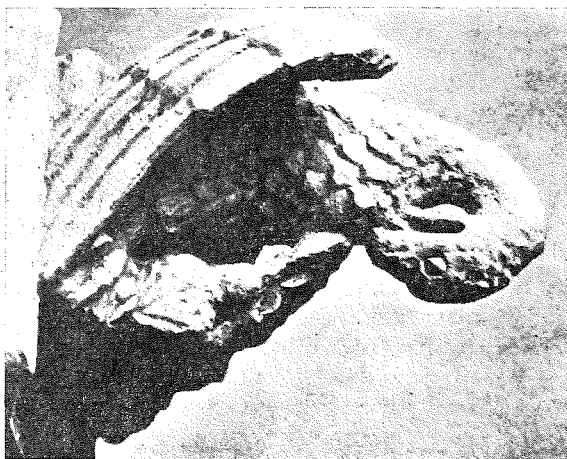
37. Starobylá žezla pražské univerzity. Odleva žezlo teologické, právnické, rektorské, medicinské a filozofické. (Foto dle knihy Vojtíškovy).

38. Hlavice žezla lékařské fakulty. (Dle knihy Vojtíškovy.)

39. Pelikán s mláďaty. Kamenná konsola jižní předsíně svatovítského chrámu z let 1366—1367. (Foto dle knihy Podlahovy.)

40. Kamenná plastika z konsoly chóru svatovítského chrámu z let 1406—1418. (Foto podle knihy Podlahovy.)

41. Vlys nad logií Národního divadla v Praze, vyjadřující reliéfem anděľa a pelikánů s mláďaty středověké církevní drama. (Kresby v knize Fr. A. Šuberta, Národní divadlo v Praze.)

42. Erb ranhojičů ve Walsenheime z roku 1697. (Podle Siebmachera.)

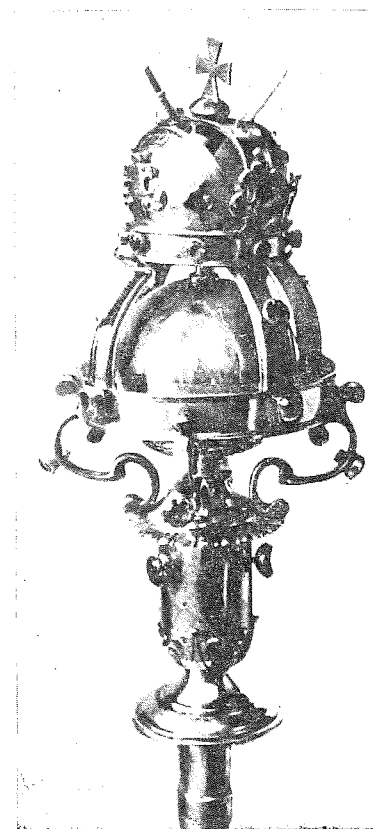
44. Znak fakulty všeobecného lékařství univerzity Karlovy v Praze, používaný příležitostně od roku 1975. (Autor návrhu Milan Med.)

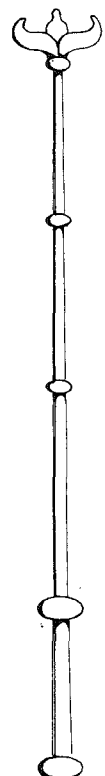

45. Hlavice žezla právnické fakulty. (Foto dle knihy Vojtíškovy.)

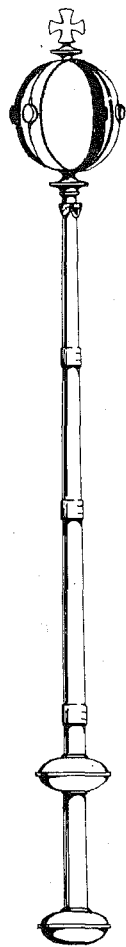
43. Medaile, udělovaná vládou ČSSR jako vyznamenání zasloužilým lékařům.

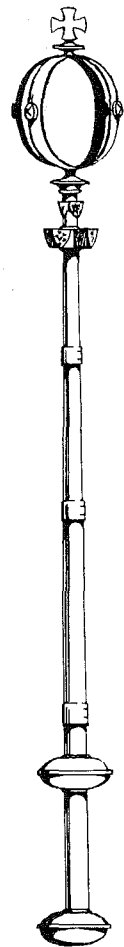
XIV.stol.

A

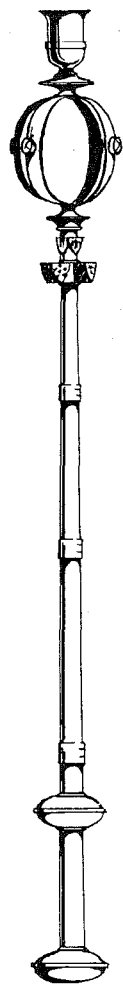
1348

B

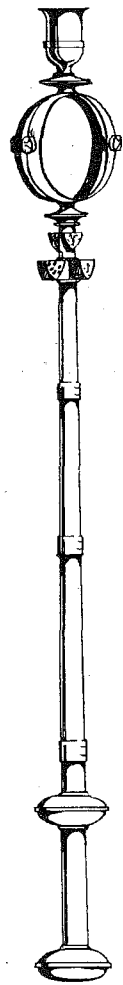
1385

C

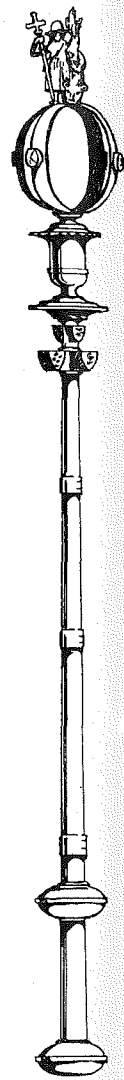
1419
(1436?)
(1564?)

D

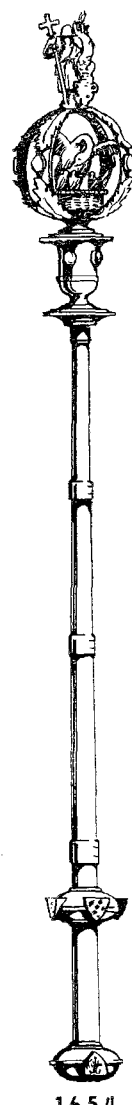
1443
(1436?)

E

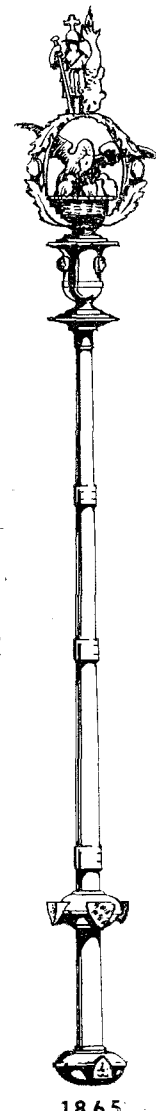
1622

F

1654

G

1865

H

46. a—h Rekonstrukční schéma vývojových proměn žezla lékařské fakulty.

46. a — XIV.stol. Schéma gotického žezla, jehož podobu známe z českých ilustrací.

46. b — 1348 Gotický základ žezla spojený s datem vzniku univerzity; vyjádřena domněnka, že hlavičky žezla tvořily dva zkřížené prstence ozdobené křížem. Štítky se znaky říšským, papežským a českého království.

46. c — 1385 Instalace štítků se znaky národů univerzitních; spojeno se zápisem z roku 1385.

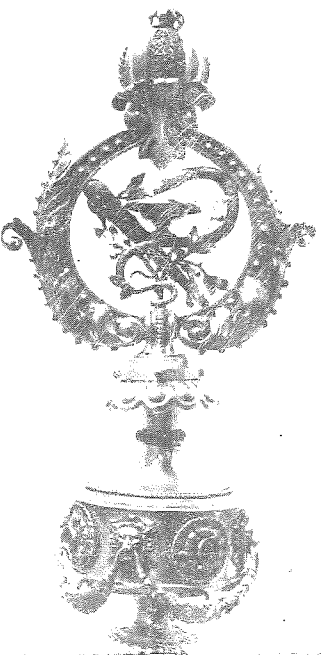
46. d — 1419 (1436) (1564) Instalace číše, husitského kalichu. Vročeno k roku 1419, kdy zaniká teologická fakulta. O instalaci lze uvažovat též k roku 1463 (přiznání k basilejským kompaktátům) a k roku 1564 (papežův souhlas s přijímáním pod obojí v Čechách).

46. e — 1443 (1436) Instalace papežského a nového císařského erbu k potvrzení univerzitních privilegií papežem a císařem (1443). Císařský znak mohl být instalován již v souvislosti s rokem 1436; dvouhlavý orl jako císařský znak používán od Zikmundovy korunovace dne 31. května 1433.

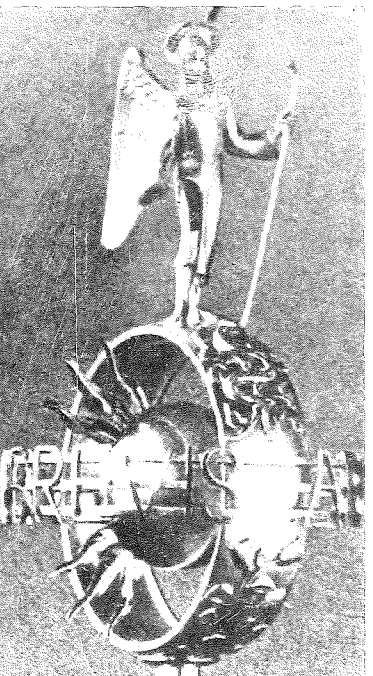
46. f — 1622 Po tomto roce poznáváme jako insignii lékařské fakulty sochu archanděla Rafaela s rybou, socha je zobrazena nejdříve na kresbě pečetního návrhu, potom na reliéfu pečetě. Lze soudit, že instalace sochy na žezle měla vzápětí přehrazení kalichu ke stonku žezla.

46. g — 1654 Určení žezel všem čtyřem fakultám. Definitivní rozvrh přinesl úpravu, při níž předpokládáme odstranění světských znaků z blízkosti sakralit a přenesení jich na rukojeť žezla.

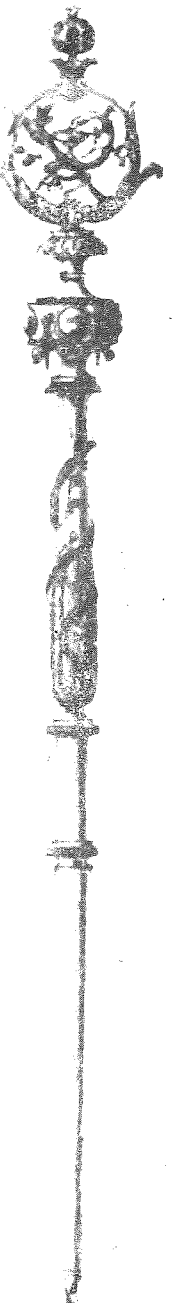
46. h — 1865 Poslední velká oprava žezla. Křížek z hole andělovy upevněn na helmici.

48. Hlavice žezla české lékařské fakulty, vytvořeného v devadesátých letech minulého století podle návrhu malíře Bedřicha Wachsmanna. (Foto archiv Univerzity Karlovy.)

49. Hlavice žezla lékařské fakulty pražské německé univerzity. (Rok 1937.) [Foto dle knihy Corpus Sceptorum, Band I, 2, Heidelberg 1971 — Universitätsverlag.]

47. Návrh na žezlo lékařské fakulty od malíře Bedřicha Wachsmanna (1820—97). [Z Volných směrů, ročník I. 1897.]